

UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA ZRC SAZU

AIHAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

23|1 • 2018

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU

France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

23|1·2018

LJUBLJANA 2018

Acta historiae artis Slovenica, 23/1, 2018

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition)

ISSN 2536-4200 (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta/

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Urednica / Editor

Tina Košak

Uredniški odbor / Editorial board

Tina Košak, Ana Lavrič, Barbara Murovec, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board

Günter Brucher (Salzburg), Iris Lauterbach (München), Hellmut Lorenz (Wien), Milan Pelc (Zagreb),

Paola Rossi (Venezia), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (Cortland, USA)

Lektoriranje / Language editing

Tina Bratuša, Aleksandra Čehovin, Kirsten Hempkin, Amy Anne Kennedy, Blaž Resman, Anke Schlecht

Prevodi / Translations

Nicole Burgund, Tina Košak, Andreja Rakovec, Nika Vaupotič, Polona Vidmar

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout

Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address

Acta historiae artis Slovenica

Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija

E-pošta / E-mail: ahas@zrc-sazu.si

Spletna stran / Web site: <http://uifs1.zrc-sazu.si>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in

Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €

Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €

Letna naročnina za študente in dijake: 25 €

Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual Subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija

E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

AHAS is published with the support of the Slovenian Research Agency.

© 2018, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Založba ZRC, Ljubljana

Tisk / Printed by Cicero d. o. o., Begunje

Naklada / Print run: 400

VSEBINA

CONTENTS

Milček Komelj	
<i>Ob 70-letnici Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta.</i>	
<i>Nagovor na slavnostni akademiji 14. decembra 2017 v Prešernovi dvorani SAZU</i>	7
<i>France Stele Institute of Art History's 70th Anniversary.</i>	
<i>The Opening Speech at the Celebration on 14 December 2017 at the Prešeren Hall SAZU</i>	14

DISSERTATIONES

Mija Oter Gorenčič	
<i>Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom</i>	25
<i>Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility</i>	66
Janez Premk	
<i>Maribor Synagogue Reexamined</i>	69
<i>Mariborska sinagoga pod drobnogledom</i>	91
Friedrich Polleroß	
<i>Die Immaculata, Kaiser Leopold I., und ein römisches Thesenblatt der Laibacher Franziskaner</i>	93
<i>Brezmadežna, cesar Leopold I. in rimski tezni list ljubljanskih frančiškanov</i>	110
Barbara Murovec	
<i>Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta iz brežiškega gradu in Rembov avtoportret</i>	113
<i>The Patron's Historized Image. Attems' Family Portraits and Remp's Self-Portrait in the Brežice (Rann) Castle</i>	130
Vesna Krmelj	
<i>France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem</i>	133
<i>An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar</i>	182

Tanja Zimmermann	
<i>Oto Bihalji-Merin and the Concept of the "Naïve" in the 1950s.</i>	
<i>Bridging Socialist Realism and Non-Figurative Art</i>	185
<i>Oto Bihalji-Merin in koncept »naivnih« v petdesetih letih 20. stoletja.</i>	
<i>Most med socialističnim realizmom in nefiguralno umetnostjo</i>	198

Jasmina Čubrilo	
<i>Yugoslav: Toponym or Ideology in Miodrag B. Protić's Art-Historical</i>	
<i>Systematization of 20th-Century Art</i>	199
<i>Jugoslovansko: toponim ali ideologija v umetnostnozgodovinski sistematizaciji</i>	
<i>umetnosti 20. stoletja v besedilih Miodraga B. Protića</i>	214

MISCELLANEA

Damjan Prelovšek	
<i>Plečnikov prizidek k bratovi hiši v Trnovem</i>	219
<i>Jože Plečnik's Extension of his Brother Andrej's House in Trnovo</i>	233

APPARATUS

<i>Izvečki in ključne besede / Abstracts and keywords</i>	237
<i>Sodelavci / Contributors</i>	243
<i>Viri ilustracij / Photographic credits</i>	245

Pro remedio et pro salute animae nostrae

Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom

Mija Oter Gorenčič

Cistercijanski samostan Stična je bil ustanovljen še za časa življenja sv. Bernarda iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), velikega reformatorja cistercijanskega reda. Oglejski patriarh Peregrin I. (patriarh od 1131 do 1161), po Valvasorju Bernardov dober znanec,¹ je namreč ustanovno listino za stiški samostan, danes poznano le po prepisih, izdal po 24. septembru leta 1136.² S srednjeveško umetnostno dediščino stiške cisterce, najstarejše monastične ustanove na ozemlju osrednje Slovenije, se je doslej ukvarjalo že več raziskovalcev. Za Valvasorjem, ki je poleg zgodovinskih podatkov prispeval tudi tri grafične vedute samostana,³ je bil prvi, ki je opozoril, da podoba cerkve »deloma sega v romansko šego«, Peter Hitzinger.⁴ Da je (bila) cerkev gotovo še romanska, sta zapisala Peter Radics⁵ in Janez Flis.⁶ Leta 1889 je samostan obiskal redovni zgodovinar Gregor Müller, a nanj arhitektura ni naredila posebnega vtisa.⁷ Prvi, ki je podal poskus opisa stavbne zgodovine celotnega samostana in

¹ Johann Weichard VALVASOR, *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, Laybach-Nürnberg 1689, 8, str. 694.

² O ustanavljanju in ustanovni listini gl. mdr. Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI_AS 1073_402_148r, fol. 6v in nasl.; Wladimir MILKOWICZ, *Die Klöster in Krain. Studien zur österreichischen Monasteriologie*, Wien 1889, str. 31–67; Franc KOS, O ustanoviteljih Zatiškega samostana, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 1, 1918, str. 193–200; Robert SENN, Wer waren die Gründer von Sittich?, *Carniola*, 9, 1919, str. 37–43; Jože Maver GREBENC, Aus der Gründungsgeschichte von Sittich, *Festschrift zum 800-Jahredächtnis des Todes Bernhards von Clairvaux*, Wien-München 1953, str. 119–166; Jože Maver GREBENC, *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135*, Stična 1973; Jože MLINARIČ, *Stiška opatija 1136–1784*, Ljubljana 1995, str. 33–48, 57–58, 955–956; Jože MLINARIČ, *Stiška opatija 1136–1784, Stična ob jubilejih 1098–1898–1998* (ur. Anton Nadrah, France Baraga), Stična 1998, str. 39–97; Günther BERNHARD, Listine oglejskega patriarha Pilgrima I. za samostan v Stični, *Zgodovinski časopis*, 54, 2000, str. 487–521; Günther BERNHARD, *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia/Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)/Patriarchenurkunden von Aquileia für Slowenien und die Urkunden der Klöster Sittich und Oberburg (1120–1251)*, Wien-Ljubljana 2006, str. 37–101, 254–257 (vsi z nadaljnjo literaturo). Pregled literature o zgodovini in umetnostnem razvoju stiškega samostana je razviden tudi iz Mija OTER GORENČIČ, *Deformis formositas ac formosa deformitas. Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana 2009, str. 207–246.

³ Johann Weichard VALVASOR, *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*, Wagensperg 1679, fol. 240; VALVASOR 1689 (op. 1), 8, str. 693–703; VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 530–535, list med str. 530 in 531.

⁴ Peter HITZINGER, *Domač koledar slovenski za prestopno leto 1860*, Ljubljana 1860, str. 97.

⁵ Peter RADICS, Umeteljnost in umeteljna obrtnost Slovencev. Kulturno-zgodovinska studija, *Letopis Matice slovenske za leto 1880* (ur. Janez Bleiweis), Ljubljana 1880, str. 4.

⁶ Janez FLIS, *Stavbinski slogi zlasti krščanski. Njih razvoj in kratka zgodovina z dodatkom o zidanju in popravljanju cerkva*, Ljubljana 1885, str. 94.

⁷ Gregor MÜLLER, Von Sittich nach Landstrass, *Cistercienser Chronik*, 7, 1895, str. 15–20, 44–50.

dokončno potrdil, da je prvotna romanska bazilika pod baročnim plaščem še ohranjena, je bil Konrad Črnologar.⁸ Na romanske bazilikalne stene samostanske cerkve, vidne na podstrešju, je za njim opozoril tudi Fran Avsec in dodal, da gre za največjo in najstarejšo cerkev na Kranjskem z ravnim zaključkom.⁹ Da je cerkev romanska, je za Črnologarjem opozoril tudi Josip Srebrnič.¹⁰ France Stele,¹¹ Josip Mal¹² in Izidor Cankar¹³ so mdr. opisali arhitekturne karakteristike cerkve in romaniki sprva pripisovali tudi križiščno kupolo, Stele pa je v nadaljevanju prispeval še nekaj konservatorskih poročil o novih odkrijih,¹⁴ enega je objavil tudi France Mesesnel.¹⁵ Za enega najvažnejših romanskih spomenikov na Slovenskem je stiško samostansko cerkev označil Stanko Vurnik,¹⁶ na njen pomen v okviru romanske arhitekture pa je opozoril tudi Viktor Steska.¹⁷ V kontekst redovne arhitekture je stiško cerkev prvi postavil Jože Gregorič.¹⁸ Z razvojem cisterce se je v nadaljevanju največ ukvarjal Marijan Zadnikar, ki se je osredotočil na njeno umestitev v evropsko cistercijansko arhitekturo, ob tem pa še posebno skrbno raziskoval arhitekturno zgodovino samostana, o umetnostni podobi katerega je spisal tudi več monografij.¹⁹ Nekaj besed je gotski fazi stiškega

⁸ Konrad ČRNOLOGAR, Kloster Sittich, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale*, n. v. 17, 1891, str. 227–233; Konrad ČRNOLOGAR, Kunstgeschichtliches aus Unterkrain, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 4, 1891, str. 2–4; Konrad ČRNOLOGAR, Cerkev in samostan v Stični, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 5, 1895, str. 49–56, 89–94, 129–138, 229–237; Konrad ČRNOLOGAR, Sittich, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale*, n. v. 26, 1900, str. 168–175.

⁹ Franc AVSEC, Pogled na cerkvene umetnine naše škofije in primeren nasvet, *Izvestje društva za krščansko umetnost za leto 1897 in 1898*, 2, 1898, str. 9, 10–11.

¹⁰ Josip SREBRNIČ, *Stična. Črtice o cistercijanskem samostanu v Stični*, Ljubljana 1919, str. 31–32.

¹¹ France STELE, Umetnost in Slovenci, *Dom in svet*, 36, 1923, str. 184; France STELE, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Kulturnozgodovinski poskus*, Ljubljana 1966, str. 30–31; prim. France STELE, *Umetnost zapadne Evrope. Oris njenih virov in glavnih dob njenega razvoja*, Ljubljana 1935, str. 186; France STELE, Romanska bazilika v Stični, *Arhitekt*, 1, 1951, str. 37; France STELE, L'architecture cistercienne en Yougoslavie, *Relations artistiques entre la France et les autres pays depuis le haut moyen age jusqu'à la fin du XIXe siècle*, Paris 1959, str. 127–130.

¹² Josip MAL, *Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih*, Ljubljana 1924, str. 12–13.

¹³ Izidor CANKAR, *Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evropi. 2: Od leta 1000 do leta 1400. Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku*, Ljubljana 1931, str. 114.

¹⁴ France STELE, Varstvo spomenikov, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 7, 1927, str. 178–179; France STELE, Varstvo spomenikov, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 15, 1938, str. 99–100.

¹⁵ France MESESNEL, Varstvo spomenikov, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 18, 1942, str. 131.

¹⁶ Stanko VURNIK, Umetnost Dolenjske in njene metropole, *Dolenjska metropola Novo mesto* (ur. Anton Podbevšek), Novo mesto 1930, str. 20.

¹⁷ Viktor STESKA, Romanske cerkve na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 16, 1939/40, str. 87.

¹⁸ Jože GREGORIČ, Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 1, 1951, str. 2–3, 4–7.

¹⁹ Mdr. Marijan ZADNIKAR, Nova odkritja na spomenikih romanske arhitekture, *Varstvo spomenikov*, 5, 1955, str. 93–95; Marijan ZADNIKAR, *Romanska Stična*, Ljubljana 1957 (Razprave I. razreda SAZU, IV/5); Marijan ZADNIKAR, Proučevanje romanske arhitekture, *Varstvo spomenikov*, 6, 1959, str. 24–25 (dalje ZADNIKAR 1959a); Marijan ZADNIKAR, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959, zlasti str. 58–71; Marijan ZADNIKAR, Stična in cistercijanska romanika, *Varstvo spomenikov*, 11, 1967, str. 93–99; Marijan ZADNIKAR, *Romanska umetnost*, Ljubljana 1970 (Ars Sloveniae), zlasti str. X–XI, XIII–XVI, LV–LXIII, št. 1–3; Marijan ZADNIKAR, Nova odkritja v Stični, *Varstvo spomenikov*, 20, 1976, str. 239–256 (dalje ZADNIKAR 1976a); Marijan ZADNIKAR, Stična v luči novih odkritij, *Zbornik občine Grosuplje*, 8, 1976, str. 129–138 (dalje ZADNIKAR 1976b); Marijan ZADNIKAR, *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*, Ljubljana 1977; Marijan ZADNIKAR, Stiški Mihael in Lahovče, *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje*, 5–6, 1979, str. 387–394; Marijan ZADNIKAR, Le bâtisseur bourguignon Michael en Slovénie, *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, 31/1, 1980, str. 267–271; Marijan ZADNIKAR, *Stiški samostan*, Ljubljana 1981 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 18); Marijan

samostana v svojih pregledih arhitekture namenil tudi Ivan Komelj,²⁰ študijo o merah in proporci-
jah cerkve pa je objavil Tine Kurent.²¹ O arhitekturi stiškega križnega hodnika je v katalogu *Gotika
v Sloveniji* pisal Mario Schwarz,²² zlasti nekatere Zadnikarjeve teze o arhitekturnem razvoju samo-
stanske cerkve pa je kritično obravnaval Matthias Untermann.²³ Drugačen pogled na stavbno zgo-
dovino samostana, kot ga je predstavil Zadnikar, je objavil tudi Maver Grebenc.²⁴ France Stele²⁵ in
za njim Janez Höfler²⁶ sta najceloviteje obravnavala ohranjene stenske slikarije in se posvetila tudi
iluminiranim rokopisom. Nekaj besed so stiškemu stenskem slikarstvu namenili še Ksenija Roz-
man v okviru svoje doktorske disertacije,²⁷ Primož Kuret v obravnavi glasbil na srednjeveških fre-
skah²⁸ in obširneje Tanja Zimmermann v okviru raziskave stenskega slikarstva poznega 13. in 14.

ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana 1982, zlasti str. 64–89
(dalje ZADNIKAR 1982a); Marijan ZADNIKAR, Tuji odmevi na knjigo o Stični, *Zbornik občine Grosuplje*, 12,
1982, str. 137–139; Marijan ZADNIKAR, Romanska Stična v luči zgodnje cistercijske arhitekture, *Benediktinci,
kartuzijani, cistercijani* (ur. France Martin Dolinar), Ljubljana 1984 (Redovništvo na Slovenskem, 1), str. 81–85;
Marijan ZADNIKAR, Stična in Vetrinj – enaka in različna, *Celovski zvon*, 3, 1984, str. 31–34; Marijan ZADNIKAR,
Stična and the Typological Pluralism of Early Cistercian Architecture, *Mélanges à la mémoire du père Anselme
Dimier. 3: Architecture cistercienne. 5: Ordre, fouilles* (ur. Benoît Chauvin), Pupillin 1987, str. 757–765; Marijan
ZADNIKAR, *Križni hodnik pripoveduje*, Ljubljana 1988; Marijan ZADNIKAR, *Stična. Znamenitosti najstarejšega
slovenskega samostana*, Ljubljana 1990 (dalje ZADNIKAR 1990a); Marijan ZADNIKAR, Stična (Sittich) in
Slowenien. Eine unzisterziensische Zisterzienserkirche, *In Tal und Einsamkeit. 725 Jahre Kloster Fürstenfeld. Die
Zisterzienser im alten Bayern. 3: Kolloquium. Die Zisterzienser in Bayern, Franken und den benachbarten Regionen
Südostmitteleuropas. Ihre Verbandsbildung sowie soziale und politische Integration* (ur. Klaus Wollenberg), München
1990, str. 239–248; Marijan ZADNIKAR, Veliko odkritje v Stični, *Zbornik občine Grosuplje*, 19, 1996, str. 133–136;
Marijan ZADNIKAR, Kako so zorela znanstvena spoznanja o najstarejši stiški arhitekturi, *Stična ob jubilejih 1998*
(op. 2), str. 109–151; Marijan ZADNIKAR, *Samostan Stična in njegove znamenitosti*, Ljubljana 2001.

²⁰ Ivan KOMELJ, *Gotska arhitektura*, Ljubljana 1969 (Ars Sloveniae), passim; Ivan KOMELJ, *Gotska arhitektura na
Slovenskem. Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora*, Ljubljana 1973, passim.

²¹ Tine KURENT, *Kozmogrom romanske bazilike v Stični*, Ljubljana 1977.

²² Mario SCHWARZ, Zgodnjegotska arhitektura na Južnem Štajerskem, *Gotika v Sloveniji* (ur. Janez Höfler), Narod-
na galerija, Ljubljana 1995, str. 36 (dalje SCHWARZ 1995a); Mario SCHWARZ, Stična, cistercijski samostan.
Križni hodnik, *Gotika v Sloveniji 1995* (op. 22), str. 44–45 (dalje SCHWARZ 1995b).

²³ Matthias UNTERMANN, *Forma Ordinis. Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*, Berlin 2001, str. 34, 187, 289–
290, 293, 355. Za pregled starejših omemb Stične s strani tujih avtorjev gl. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 74–84.

²⁴ Maver GREBENC, Dokumentirana Stična. Zgodovinska osvetlitev samostanskih stavb, *Meddobje*, 19, 1983, str.
225–321; gl. tudi Maja OVEN, Osvetlitev zapisov patra Mavra Grebenca kot primerjava k novim odkritjem v
stiškem križnem hodniku, *Varstvo spomenikov*, 41, 2006, str. 25–43.

²⁵ Mdr. STELE 1927 (op. 14), str. 178–179; France STELE, Milko KOS, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana
1931, str. 1–51; STELE 1938 (op. 14), str. 99–100; STELE 1966 (op. 11), str. 30–31, 32, 36; France STELE, *Slikarstvo
v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969, str. 175, 295–298, passim; France STELE, *Gotsko stensko
slikarstvo*, Ljubljana 1972 (Ars Sloveniae), str. X, XIII, XXIX, L–LI, št. 2, 3.

²⁶ Janez HÖFLER, *Stensko slikarstvo na Slovenskem med Janezom Ljubljanskim in Mojstrom sv. Andreja iz Krač*,
Ljubljana 1985, str. 54–55; Janez HÖFLER, Folknandus ali Aldeprandus? K najstarejši zgodovini cistercijskega
samostana v Stični in njegovi rokopisni zapuščini, »Hodil po zemlji sem naši ...«. *Marijanu Zadnikarju ob osem-
desetletnici* (ur. Alenka Klemenc), Ljubljana 2001, str. 123–137; Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. 3:
Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, Ljubljana 2001, str. 167–171.

²⁷ Ksenija ROZMAN, *Stensko slikarstvo od 15. do srede 17. stoletja na Slovenskem. Problem prostora*, Ljubljana 1964
(tipkopijska doktorska disertacija), str. 87.

²⁸ Primož KURET, *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, Ljubljana 1973, str. 55, 96, 120, 126, 129.

stoletja v Sloveniji.²⁹ Nataša Golob je pisala o umetnostni podobi cerkve in križnega hodnika³⁰ ter obširno raziskala in analizirala stiško knjižno iluminacijo.³¹ Tej je nekaj besed v kataložnih enotah ob razstavi *Patres* namenil tudi Tine Germ.³² Ana Krevelj je v svoji doktorski disertaciji omenila živalske motive na freskah in tlakovcih iz stiškega samostana,³³ več novih ikonografskih interpretacij poslikave oboka križnega hodnika pa sem prispevala avtorica tega prispevka.³⁴ Kiparsko okrasje samostana je v svojih monografskih publikacijah obravnaval Emilijan Cevc,³⁵ sama pa sem se osredotočila tudi na ohranjeno stavbno plastiko.³⁶ Topografski popis samostana je prispeval Stane Mikuž,³⁷ ob obletnici samostana v letu 2006 pa je izšla strokovna publikacija več avtorjev, ki so predstavili raziskave v križnem hodniku.³⁸

²⁹ Tanja ZIMMERMANN, *Stensko slikarstvo poznega 13. in 14. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1996 (tipkopis doktorske disertacije), str. 67–74, 152, 157–158, 222–223; gl. tudi Tanja ZIMMERMANN, *Stensko slikarstvo poznega 13. in zgodnjega 14. stoletja, Gotika v Sloveniji* 1995 (op. 22), str. 222.

³⁰ Nataša GOLOB, *Art in Slovenia 1150–1250 and the Role of the Monastic Orders, Hortus artium medievalium. Journal of the International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages*, 7, 2001, str. 60–64, 73, op. 14.

³¹ Mdr. Nataša GOLOB, *Die illuminierten Handschriften aus dem Zisterzienserkloster Stična (Sittich)*. Die Gruppe der in der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana verwahrten Codices, *Codices manuscripti*, 14, 1988, str. 145–163; Nataša GOLOB, *Slikarski okras romanskih rokopisov iz Stične*. Dunajska skupina, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 25, 1989, str. 37–55; Nataša GOLOB, *Folknandova podoba. Zgledi in posnetki*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 26, 1990, str. 33–50; Nataša GOLOB, *Gesta Friderici seu cronica*. Eine Handschrift aus Stična (Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 206 Helmst.), *Codices manuscripti*, 16, 1992, str. 98–103; Nataša GOLOB, *Obsecro te. Images of Manuscript Workers, Arte medievale*, n. v. 8, 1994, str. 97–112; Nataša GOLOB, *Srednjeveški kodeksi iz Stične. 12. stoletje*, Ljubljana 1994 (Monumenta Slovenica, 4); Nataša GOLOB, *Stiška rokopisna delavnica, Dokumenti slovenstva* (ur. Jože Žontar), Ljubljana 1994, str. 91–94; Nataša GOLOB, *Stiški rokopisi iz 12. stoletja/Codices Sitticensis saeculi XII*, Narodna galerija, Ljubljana 1994; Nataša GOLOB, *Twelfth-Century Cistercian Manuscripts. The Sitticum Collection*, Ljubljana 1996; Nataša GOLOB, *Aurelius Augustinus. De Civitate Dei, Buchmalerei der Zisterzienser. Kulturelle Schätze aus 6 Jahrhunderten* (ur. Hiltrud Reinecke, Klaus Reinecke, Daniela Tivig), Ordensmuseum Abtei Kamp, Stuttgart 1996, str. 124–127; Nataša GOLOB, *Stišna (Sitticum) um 1180. Silhouetten- und Rankeninitialen. Liturgie und Buchkunst der Zisterzienser im 12. Jahrhundert. Katalogisierung von Handschriften der Zisterzienserbibliotheken* (ur. Charlotte Ziegler), Frankfurt 2000, str. 49–69; GOLOB 2001 (op. 30), str. 69–72; Nataša GOLOB, *Die Handschriften aus Stična und Rein. Eine Bemerkung zu deren Beziehungen, Jahrbuch für internationale Germanistik. Reihe A: Kongressberichte*, 71, 2005, str. 113–127.

³² *Patres. Cerkevni očetje v Narodni in univerzitetni knjižnici*, Razstavna dvorana NUK, Ljubljana 2005, str. 64, 72, 75–77, 80, 86–87, 96–97, 113.

³³ Ana KREVELJ, *Ikongrafija živali v umetnosti srednjega veka na Slovenskem*, Ljubljana 2017 (tipkopis doktorske disertacije), str. 58, 65–67.

³⁴ Mija OTER GORENČIČ, *(Ne)sakralni motivi na obočni poslikavi iz prve polovice 14. stoletja v stiškem križnem hodniku, Profano v sakralnem. Študije o vizualizaciji posvetnih teženj in motivov v sakralni umetnosti* (ur. Mija Oter Gorenčič), Ljubljana 2019, str. 13–72.

³⁵ Mdr. Emilijan CEVC, *Srednjeveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana 1963, str. 31–32, 59, 65, 246–247; Emilijan CEVC, *Poznogotska plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1970, str. 181–182; Emilijan CEVC, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981, str. 84, 166–167, 228, 242–260, 298.

³⁶ Mdr. Mija OTER, *Stiška arhitekturna plastika 12. stoletja, Acta historiae artis Slovenica*, 8, 2003, str. 5–22; Mija OTER, *Neuentdeckte romanische Bauplastik im Zisterzienserkloster Stična (Sittich), Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 58, 2004, str. 5–12; Mija OTER GORENČIČ, *Nova spoznanja o stiški romanski stavbni plastiki, Stiški samostan v jubilejnem letu* (ur. Nataša Polajnar Frelih), Stična 2006, str. 41–49; OTER GORENČIČ 2009 (op. 2), str. 207–246; Mija OTER GORENČIČ, *Romanische Funde im Sitticher Kreuzgang, Cistercienser Chronik*, 117, 2010, str. 63–69.

³⁷ Stane MIKUŽ, *Umetnostnozgodovinska topografija grosupeljske krajine*, Ljubljana 1978, str. 275–313.

³⁸ *Stiški samostan 2006* (op. 36); gl. tudi Ljubiša MILIČ, Mateja KAVČIČ, *Stišna, Varstvo spomenikov. Poročila*, 39/41, 2006, str. 194–197; Mateja KAVČIČ, *Arhitekturne raziskave in restavratorski posegi v križnem hodniku cistercijanske opatije Stična, Varstvo spomenikov*, 41, 2006, str. 7–24.

Kljub relativno obsežni strokovni literaturi so v zvezi s srednjeveško umetnostjo stiškega samostana odprta še številna raziskovalna vprašanja, povezana tako z njegovo stavbno zgodovino kakor tudi z umetnostnim okrasjem in naročniškimi ozadji. V pričujočem prispevku se želim posvetiti stavbnemu okrasju od 12. do vključno 15. stoletja, ki je rezultat samostanskih povezav s plemstvom. Ta vidik doslej v literaturi še ni bil posebej izpostavljen, čeprav je eden ključnih za celovito razumevanje ohranjene umetnostne dediščine v stiškem samostanu. K umetnostnemu bogastvu cistercijanskih opatij so namreč ključno doprinesli samostanski *fundatores et benefactores*, s katerimi so neposredno povezani njihovi nagrobniki, donatorske in grbovne podobe.³⁹

Predhodno je bila opravljena raziskava o srednjeveških profanih motivih v vseh samostanih reformnih redov v Sloveniji, torej še v cisterci v Kostanjevici na Krki ter v kartuzijah Žiče, Jurklošter, Bistra in Pleterje.⁴⁰ Izkazalo se je, da je med vsemi samostani reformnih redov pri nas največ nesakralnega okrasja mogoče najti prav v Stični, kar je deloma zagotovo posledica tega, da je med vsemi šestimi samostani stiški edini, ki ima še bolj ali manj v celoti ohranjen tudi križni hodnik. Reformni redovi so sprva odločno nasprotovali vsakršnemu okrasju in so še posebej ostro zavračali nesakralno motiviko, proti letu 1250 pa se je umetnost cistercijanov prav zaradi vse intenzivnejših stikov s plemstvom na vseh področjih pričela močno odvracati od prvotne askeze.⁴¹ Vpliv plemenitih posameznikov na umetnostno okrasje stiškega samostana doslej še ni bil deležen nobene samostojne razprave. Sama se bom na tem mestu omejila na raziskavo, kako so na umetnostno zasnovo cisterce tekom stoletij vplivali pokopi laikov znotraj samostana, ki so neposredno povezani z *memorio* in reprezentacijo hkrati.⁴² Opravljanje obredov za umrle, na katere so menihe spominjali njihovi grbi ali nagrobne podobe, je bila ena ključnih funkcij tudi cistercijanskih samostanov; pomagala je ohranjati vezi med samostanom in naslednjimi generacijami dobrotnikov in bila tako ključni element recipročnega cikla.⁴³ Prispevek prinaša sistematičen pregled nad omenjeno tematično in nekaj povsem novih interpretacij.

³⁹ Prim. Harald Wolter von dem KNESEBECK, Bernhard von Clairvaux und das Bild- und Kunstverständnis bei den Zisterziensern, *Die Zisterzienser. Das Europa der Klöster* (ur. Gabriele Uelsberg), LVR-LandesMuseum Bonn, Darmstadt 2017, str. 110.

⁴⁰ Rezultati te raziskave so bili predstavljeni v dveh delih; prvi del na mednarodnem simpoziju v Stični in drugi del na znanstvenem posvetu v Ljubljani: Mija OTER GORENČIČ, *Profano v srednjeveški umetnosti reformnih redov v Sloveniji/The Secular in the Medieval Art of the Reform Orders in Slovenia*, predavanje na mednarodnem simpoziju *Vloga redovnikov pri oblikovanju evropske kulturne identitete na primeru benediktincev, kartuzijanov in cistercijanov/The Role of Monks in the Shaping of European Cultural Identity in the Case of the Benedictines, Carthusians, and Cistercians*, Muzej krščanstva na Slovenskem, 14. april 2015, Stična; Mija OTER GORENČIČ, *Srednjeveška umetnost cistercijanov in kartuzijanov med redovno askezo in posvetno reprezentacijo*, predavanje na posvetu *Profano v sakralnem in sakralno v profanem od srednjega veka do 20. stoletja*, ZRC SAZU, Ljubljana, 27. januar 2017.

⁴¹ Prim. KNESEBECK 2017 (op. 39), str. 108–109.

⁴² O tem gl. Christine KRATZKE, Bestatten – Gedenken – Repräsentieren. Mittelalterliche Sepulkraldenkmäler in Zisterzen, *Sepulturae cistercienses* (ur. Jackie Hall, Christine Kratzke), Forges-Chimay 2005 (= *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, 56), str. 9, 23.

⁴³ Emilia JAMROZIAK, Cistercians and the World. Intercession, Patrons and Neighbours, *Die Zisterzienser* 2017 (op. 39), str. 117.

12. in 13. stoletje

Prvi vpliv stikov stiških cistercijanov s plemstvom v umetnostnem okrasju samostana razkriva krog z grbovnim ščitkom na vzhodni steni križnega hodnika ob sedanjem vhodu v cerkev (sl. 1). Naslikan je bil morda še v 12. ali najkasneje v začetku 13. stoletja oziroma pred obokanjem križnega hodnika,⁴⁴ ki se postavlja v čas med 1218 in 1230⁴⁵ oziroma okrog leta 1228.⁴⁶ Ta in morda še kakšen, danes ne več ohranjen grb je bil (poleg geometrične dekoracije, ki so jo sestavljale tanjše rdeče in debelejše črne črte v obliki ležečih pravokotnikov oziroma mreže, danes še vidne na vzhodni in južni steni) domnevno celo del najstarejšega slikarskega okrasa križnega hodnika. Grbovni ščitek obdajata koncentrična zunanja kroga in še en, nekoliko proti središču postavljen notranji krog, tako da je v vmesnem pasu prostor za napis. V notranjem krogu je viden ščitek, znotraj njega pa fragmentarno ohranjeno grbovno znamenje. Grb je močno okrnjena tik ob njem vzdana obočna konzola. France Stele, ki je grb odkril, v svojih terenskih zapiskih opisuje, da je zelo špičast, pokonci postavljen ščitek črno obrisan, v njem pa je »del črnoobrisane bledordeče figure«; ostanek napisa v krogu navaja kot *M.DE.RE??hEN*,⁴⁷ *N.De.Rei(c)hen*,⁴⁸ *I.RE..hEN*,⁴⁹ spet na drugem mestu pa kot *N[?].De.Rei(?)t(?)hen(au)* oziroma *N[?].De.Rei(?)c(?)hen(burg)*.⁵⁰ Že on je v zvezi z grbom izpostavil, da »če krog /.../ povečamo, sega pod konzolo, tako da je verjetno, da je starejši kakor ta arhitektura iz 13. stoletja«.⁵¹ Po njegovi oceni je tako grb »mogoče še iz 12. stoletja«⁵² oziroma celo že iz tridesetih let 12. stoletja⁵³ in s tem starejši od poslikave v sosednjih poljih.⁵⁴

Do sedaj v literaturi še ni bil podan noben predlog, za čigav grb bi lahko šlo.⁵⁵ Komu je grb pripadal, je res težko reči. Če je pripadal plemiškemu laikom, sama vidim predvsem tri možnosti. S tako zgodnjo datacijo bi na tem mestu pričakovala grb Višnjegorskih, česar pa ne moremo potrditi, saj njihov grb ni znan, poleg tega napis ne kaže, da bi lahko pripadal tej rodbini. Kljub temu lahko ugotovimo, da je bil grb lociran na zahodni steni južnega transepta oziroma tako rekoč na »fasadi« oziroma na zunanji steni kapele, v katere apsidi so imeli Višnjegorski svoj oltar,⁵⁶ hkrati pa je bila to stena, ki so jo menihi imeli pred očmi tik pred vstopom v cerkev.⁵⁷ Grb jih je tako spominjal na molitev

⁴⁴ Prim. HÖFLER 2001 (op. 26), str. 169. Za omembe grba gl. STELE 1938 (op. 14), str. 99; ZADNIKAR 1957 (op. 19), str. 28–29; STELE 1969 (op. 25), str. 295–296; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 146, 147, 152; ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 70–71; HÖFLER 2001 (op. 26), str. 169.

⁴⁵ SCHWARZ 1995a (op. 22), str. 36.

⁴⁶ SCHWARZ 1995b (op. 22), str. 44. ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 149, njegove datacije ni sprejel in je vztrajal pri tem, da je izgradnjo križnega hodnika potrebno postaviti »v bližino leta 1260«. Enako ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 140.

⁴⁷ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, LIV, 1. 8. 1935, fol. 45r–46v.

⁴⁸ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, LV, 27. 7. 1936, fol. 39r.

⁴⁹ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, XXIA, 24. 10. 1963, fol. 53r–54v.

⁵⁰ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, CX, 2. 8. 1940, fol. 20v; LXXXI, 6. 3. 1941, fol. 24r.

⁵¹ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, LIV, 1. 8. 1935, fol. 45v, 48r.

⁵² STELE 1938 (op. 14), str. 99; prim. ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 117.

⁵³ STELE 1969 (op. 25), str. 295–296.

⁵⁴ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, LIV, 1. 8. 1935, fol. 45v. O stoletje kasneje naslikanih grbih na kapiteljski steni bo objavljen samostojen znanstveni članek.

⁵⁵ STELE 1972 (op. 25), str. L, najstarejši grb v vzhodnem traktu definira kot ostanek nekrologija.

⁵⁶ Gl. op. 155.

⁵⁷ O smeri procesij v križnem hodniku gl. Olaf SIART, *Kreuzgänge mittelalterlicher Frauenklöster. Bildprogramme und Funktionen*, Petersberg 2008, str. 288–290. Smer je bila določena v redovnih *Consuetudines Cistercienses*.

1. Krog z grbovnim ščitkom na vzhodni steni križnega hodnika ob sedanjem vhodu v cerkev, ok. 1228, cistercijanski samostan Stična

tako med njihovimi vsakdanjimi in duhovnimi opravili v križnem hodniku kakor tudi pred vstopom v cerkev. Višnjegorski bratje Henrik, Ditrik in Majnhalm, na katerih zemlji je oglejski patriarh Peregrin I. naselil cistercijane, se skupaj s svojimi sorodniki in potomci omenjajo ne samo med velikimi samostanskimi dobrotniki tako v 12. kot tudi še v prvi polovici 13. stoletja, marveč tudi kot ustanovniki.⁵⁸ Bi v grbu morda lahko prepoznali stilizirano krono? Slednjo so imeli v grbu gospodje Svibenski,⁵⁹ ki so imeli v stiškem samostanu kot njegovi veliki dobrotniki tudi svojo grobnico⁶⁰ že od 12. stoletja.⁶¹ Najstarejša darovnica Svibenskih, konkretno Konrada Svibenskega, se omenja že v potrdilni listini oglejskega patriarha Ulrika iz leta 1169. Konrad je torej samostanu posesti podaril že pred tem letom.⁶² Ali so bili Svibenski morda z Višnjegorskimi celo sorodstveno povezani, je odprto vprašanje.⁶³ Stiški grb se sicer od znanih upodobitev svibenskega v izvedbi razlikuje, saj je v njihovem grbu krona praviloma jasno razpoznavna. Sodeč po napisu, pa bi grb lahko pripadal Čreteškim (Čretež se v 13. in 14. stoletju v listinah omenja ne samo kot *Reuthenberg/Reuttenberg*, marveč tudi kot *Reittenberch/Reitenberg*),⁶⁴

vendar je iz njihovih grbovnih pečatov od leta 1270 dalje razvidno, da so imeli v grbu grifona, a tudi v tri barvne vodoravne dele razdeljen grbovni ščitek.⁶⁵ Iz Stične mi je poznan celo grb, v katerem lahko prepoznamo grifona in ga najverjetneje lahko identificiramo kot grb Čreteških in postavimo v

⁵⁸ O tem gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 33–43. STELE 1972 (op. 25), str. L, kot ostanke nekrologija definira tudi najstarejši grb v vzhodnem traktu.

⁵⁹ O svibenskem grbu gl. Dušan KOS, *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski. Kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*, Ljubljana 2003 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 1), str. 109–134.

⁶⁰ MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 107, 153, 810; gl. tudi KOS 2003 (op. 59), str. 58, 136, 195–197, 242, 247, 345, 350, 376, 378.

⁶¹ KOS 2003 (op. 59), str. 58. Na str. 242 avtor dodaja, da so bili v Stični od Svibenskih pokopani Konrad in Henrik I., Ulrik I., Ulrik III. ali IV., Viljem IV. in Jurij ter bratranci z gradu Planina ter Viljem II. – Morda je bila v Stični pokopana tudi Kunigunda, žena Jurija Svibenskega, ki je umrla v letu 1365, gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 153.

⁶² Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 12; GREBENC 1973 (op. 2), št. 8, str. 203; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 70; KOS 2003 (op. 59), str. 66, 69.

⁶³ O tem gl. KOS 2003 (op. 59), str. 65–76.

⁶⁴ Gl. *Historična topografija Kranjske do leta 1500*, Ljubljana 2016, str. 134 (Slovenska historična topografija, 1), elektronski vir: <https://topografija.zrc-sazu.si/>, 28. 8. 2018.

⁶⁵ Gl. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Hochstift Freising Urkunden, št. 110 (1. 2. 1270); Miha PREINFALK, Matjaž BIZJAK, *Turjaška knjiga listin. 1: Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1218–1400*, Ljubljana 2008 (Thesaurus memoriae. Fontes, 6), str. 429–430. Za ogled pečata v münchenskem arhivu se najlepše zahvaljujem dr. Matjažu Bizjaku.

16. ali celo 17. stoletje. Grb poznam le po fotografiji, njegovo sedanje hranišče pa mi ni znano (sl. 2). Presenetljivo je, da je nad tem grbom izklesana krona in da gre očitno za historično upodobitev dobrotnikov samostana, saj so Čreteški izumrli že v 15. stoletju. V srednjem veku so imeli Čreteški s stiškim samostanom tesne stike in mu večkrat podarjali posest. Vsaj v letih od 1382 do 1386 je opatovanje te dolenske cisterce prevzel Andrej Čreteški.⁶⁶ Največ darovnic za stiško cisterco so sicer Čreteški izdali v času od 1318 do 1346.⁶⁷ Tako kot Višnjegorski in Svibenski so imeli tudi Čreteški v samostanu svojo grobnico.⁶⁸ Najstarejša darovnica Čreteških stiškemu samostanu je sicer znana iz potrdilne listine oglejskega patriarha Bertolda Andeškega, izdane 13. avgusta 1250.⁶⁹ Se pa Rudger Čreteški omenja med pričami v listini, ki jo je za stiški samostan okoli 18. oktobra 1228 izdala istrska mejna grofica Zofija.⁷⁰ Svibenski so v 12. in 13. stoletju predstavljali eno izmed najimennitnejših negrofovskih rodbin, ki je domovala na Kranjskem oziroma v Marki,⁷¹ rodbina Čreteških pa je bila v drugi polovici 13. in v 14. stoletju ena najvplivnejših na Kranjskem.⁷² Ali je katera od omenjenih rodbin po drugi polovici 13. stoletja spremenila svoj grb,⁷³ lahko le ugibamo. Sodeč po imenih pripadnikov Čreteških, bi lahko grifona v grbu pričeli uporabljati šele z Greifom I. Čreteškim po sredini 13. stoletja, saj pred tem tega imena v rodbini ni zaslediti.⁷⁴ Zagotovo imamo pred seboj eno najstarejših upodobitev grba ene od najpomembnejših dolenskih rodbin s konca 12. ali začetka 13. stoletja. V kontekstu razvoja cistercijskih legislativnih tekstov je pomenljivo, da je bila v redu še v letu 1203 zagrožena kazen vsem, ki ne bi iz samostanskih cerkva odstranili vseh grbovniških štčitkov.⁷⁵ Če je stiški grb starejši, je to zagotovo tudi eden od razlogov, zakaj so kot mesto njegove

2. Domnevni grb Čreteških iz cistercijskega samostana Stična, 16. ali 17. stoletje, sedanje hranišče ni znano

⁶⁶ MLINARIČ 1995 (op. 2), zlasti str. 120, 127, 130, 150, 152, 155, 668, 883.

⁶⁷ Gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 127, 130, gl. tudi str. 152.

⁶⁸ MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 120, 130, 810.

⁶⁹ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), str. 24, 190–191; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 98; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 305.

⁷⁰ Gl. op. 136.

⁷¹ Andrej KOMAC, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, Ljubljana 2006, str. 200.

⁷² KOMAC 2006 (op. 71), str. 128.

⁷³ O spremembah grbov prim. npr. KOS 2003 (op. 59), str. 113.

⁷⁴ Da bi bilo z grifonom lahko povezano rodbinsko ime Greif, me je opozoril dr. Miha Kosi, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

⁷⁵ Gl. Joseph SAUR, *Der Cistercienserorden und die deutsche Kunst des Mittelalters besonders im Hinblick auf die Generalkapitelsverordnungen, Ordo Sancti Benedicti. Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem*

postavitve izbrali križni hodnik. Kateri bi bili lahko drugi razlogi, si pogledjmo v nadaljevanju.

Vprašanje, ki se ob najstarejšem ohranjenem stiškem grbu poleg identifikacije še odpira, je, ali je povezan s pokopom nekega posvetnega plemenitaša v križnem hodniku ali pa ga gre razumeti v smislu *memorie* oziroma spomina na samostanskega dobrotnika, za katerega so menihi opravljali molitve in se ga s hvaležnostjo spominjali. France Stele in Marijan Zadnikar sta grb pripisala dobrotnikom samostana in ga datirala v 12. stoletje,⁷⁶ v svojem temeljnem delu o cistercijanski arhitekturi pa je Zadnikar grb povezal s pokopom dobrotnika samostana v križnem hodniku.⁷⁷ Marijan Zadnikar je dopuščal tudi možnost, da gre pri konzolnih maskah v zahodnem traktu križnega hodnika za upodobitve plemenitih dobrotnikov, ki so omogočili gotsko prezidavo hodnika.⁷⁸ V zadnjih slabih dveh desetletjih je bil na področju raziskav pokopov v cistercijanskih samostanih narejen velik napredek, ki je več desetletij zakoreninjene interpretacije in datacije redovnih legislativnih besedil predstavil v popolnoma novi luči.⁷⁹ S temi ugotovitvami je treba na novo ovrednotiti tudi dosedanje raziskave stiškega samostana, ki se dotikajo tega vprašanja.

Tako kot v vseh cistercijanskih samostanih so tudi v stiškem v skladu z najstarejšimi redovnimi pravili (*Capitula*) iz okoli 1136–1137, ki pa najverjetneje slonijo na še starejših tekstih, sprva smeli pokopavati le tamkajšnje redovnike. Izjemoma so lahko na samostanskem pokopališču pokopali tudi goste in ljudi v samostanski službi, če so umrli v samostanu.⁸⁰ Od okoli leta 1147 dalje so na samostanskem pokopališču smeli pokopati tudi po dva samostanska prijatelja ali familiara konventa z ženama. Prav tako je bilo tedaj določeno, da je tistega, ki je izrazil željo, da bi postal menih, a je pred izpolnitvijo te želje umrl, treba pokopati kot familiara in ne kot novica.⁸¹ Leta 1161 je bilo v statutih določeno, da smejo biti duhovniki in drugi kleriki, ki umrejo v hiši za goste, preneseni v prezbiterij (*in choro deferantur*). Izrecno je bilo poudarjeno, da to velja le za klerike *et nullus alius, nisi tam honesta fuerit persona*.⁸² V statutih generalnega kapitlja, ki jih lahko postavimo domnevno šele v leto 1179 ali tik pred tem, prvič beremo, da smejo v cistercijanskih samostanih pokopati (domnevno še vedno »le« na pokopališčih) izključno le ustanovitelje in tiste, ki so umrli

Zisterzienser-Orden, 34, 1913, str. 694; prim. Annegret LAABS, *Malerei und Plastik im Zisterzienserorden. Zum Bildgebrauch zwischen sakralem Zeremoniell und Stiftermemoria 1250–1430*, Petersberg 2000, str. 153.

⁷⁶ STELE 1938 (op. 14), str. 99; ZADNIKAR 1957 (op. 19), str. 28–29; STELE 1969 (op. 25), str. 295–296, 298; ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 34, 66, 68, 70–71; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 126; enako MIKUŽ 1978 (op. 37), str. 276, 294.

⁷⁷ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 152.

⁷⁸ ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 64; prim. ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 134–135. Da gre za upodobitve lokalnih dobrotnikov, beremo pri GOLOB 2001 (op. 30), str. 63. ZIMMERMANN 1996 (op. 29), str. 70, o poslikavi z grbi piše le, da je »ponekod na stenah /.../ opaziti fragmente medaljonov, v katerih so bili verjetno naslikani grbi dobrotnikov«.

⁷⁹ O tem gl. Jackie HALL, Shelagh SNEDDON, Nadine SOHR, Table of Legislation Concerning the Burial of Laity and Other Patrons in Cistercian Abbeys, *Sepulturae cistercienses* 2005 (op. 42), str. 373–374 (z nadaljnjo literaturo).

⁸⁰ Gl. Chrysogonus WADDELL, *Twelfth-Century Statutes from the Cistercian General Chapter*, Brecht 2002 (Cîteaux. Studia et Documenta, 12), str. 516; Jackie HALL, The Legislative Background to the Burial of Laity and Other Patrons in Cistercian Abbeys, *Sepulturae cistercienses* 2005 (op. 42), str. 364–365, 371; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 376.

⁸¹ Gl. WADDELL 2002 (op. 80), str. 539, 542–543; HALL 2005 (op. 80), str. 365, 371; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 376.

⁸² Gl. WADDELL 2002 (op. 80), str. 73; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 378.

na poti in jih nikakor ni mogoče varno in *sine gravi scandalo* prenesti drugam.⁸³ Pokop ustanovnikov se torej prvič omenja šele 20 let pozneje, kot beremo v vsej starejši literaturi, ki je to dovoljenje postavljala v leto 1157, sklicujoč se na delo Josepha-Marie Caniveza.⁸⁴ Po novih raziskavah je šele leta 1180 (in ne že leta 1152, kot beremo v starejši literaturi v naslonu na Caniveza)⁸⁵ v statutih prvič omenjen pokop v cerkvah. Tedaj je bilo dovoljeno v cistercijanskih cerkvah pokopati le kralje, kraljice in škofe, v kapiteljskih dvoranah pa opate in prej imenovane, če so izrazili tako željo.⁸⁶ Leta 1190 je bilo v zvezi s pokopi dveh familiarov z ženama pojasnjeno, da v času njihovih življenj nihče drug ne sme biti pokopan v samostanu oziroma da šele po smrti enega ali obeh lahko njuno mesto prevzameta dva nova, ki bosta smela biti pokopana v cisterci. Ob tem je bilo še dodano, da to ne velja za škofe, vojvode in ustanovitelje (*Excipiuntur ab hac lege episcopi, principes, et proprii fundatores.*)⁸⁷ Leta 1194 je bil prvič izdan ukaz, da morajo biti nagrobniki v višini tal, da ne bi menihov ovirali pri hoji. Dekret se glasi: *Lapides positi super tumulos defunctorum in claustris nostris coæquentur terræ, ne sint offendiculo transeuntium.*⁸⁸ Glede razlage pojma *claustrum* je v literaturi najti nekaj neenotnosti.⁸⁹ Leta 1202 so bili ponovljeni dotedanji dekreti glede pokopov v cistercah. Jackie Hall razlaga, da se je izraz *fundatores* (*Ad sepulturam etiam fundatores recipiuntur (...)*) leta 1202 nanašal (tudi) že na potomce ustanovnikov in njihove družine, v primeru izumrtja ustanovnikove rodbine pa na samostanske odvetnike oziroma rodbino, ki je imela nad samostanom patronat.⁹⁰ Leta 1217 je bil pokop na samostanskih pokopališčih dovoljen posvetnim osebam, ki si tega želijo (*mortui seculares qui in cemeteriis nostris sepulturam sibi eligunt*), a le, če imajo za to dovolj nje pristojnega škofa.⁹¹ Leta 1220 je bilo ponovljenih in na novo formuliranih več dotedanjih sklepov glede pokopov: »ljudje, ki umrejo na poti«, so bili preimenovani v romarje, posebej je bilo poudarjeno, da ne pokopavajo ekskomuniciranih oseb, število familiarov z ženami so povečali na štiri, eksplicitno pa je bilo izpostavljeno, da na cistercijanskih pokopališčih ne smejo pokopavati drugih žensk.⁹² Zadnji primer kazni zaradi pokopa laika v redovni cerkvi sega v leto 1251.⁹³

⁸³ Gl. HALL 2005 (op. 80), str. 365, 371; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 378.

⁸⁴ Joseph-Marie CANIVEZ, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab Anno 1116 ad Annum 1786. 1: Ab Anno 1116 ad Annum 1220*, Louvain 1933, str. 68. Za novo datacijo gl. WADDELL 2002 (op. 80), str. 569–570, 606.

⁸⁵ CANIVEZ 1933 (op. 84), str. 47. Za novo datacijo gl. WADDELL 2002 (op. 80), str. 19–20, 77, 79, 88.

⁸⁶ Gl. HALL 2005 (op. 80), str. 367, 371; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 378.

⁸⁷ Gl. WADDELL 2002 (op. 80), str. 178; HALL 2005 (op. 80), str. 365; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 380.

⁸⁸ CANIVEZ 1933 (op. 84), str. 172; WADDELL 2002 (op. 80), str. 285; Christopher NORTON, Table of Cistercian Legislation on Art and Architecture, *Cistercian Art and Architecture in the British Isles* (ur. Christopher Norton, David Park), Cambridge 1986, str. 340, gl. tudi str. 336 z navedbo izreka iz leta 1191: *Lapides in claustris suppositi mortuis solo æquentur.*

⁸⁹ LAABS 2000 (op. 75), str. 123, razume s tem nagrobnike v cerkvah. V navezavi na Gregor MÜLLER, Cistercienser Klöster als Begräbnisstätten, *Cistercienser Chronik*, 34/401, 1922, str. 155, Marcel AUBERT, *L'architecture cistercienne en France*, 1, Paris 1947, str. 330, in UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 75, *claustrum* enačita s križnim hodnikom. KRATZKE 2005 (op. 42), str. 14, 16, prav tako razlaga, da so mišljeni nagrobniki v križnih hodnikih. Jörg SONNTAG, *Klosterleben im Spiegel des Zeichenhaften. Symbolisches Denken und Handeln hochmittelalterlicher Mönche zwischen Dauer und Wandel, Regel und Gewonheit*, Berlin 2008, str. 63–64, opozarja, da je *claustrum* v srednjeveških virih večkrat uporabljen kot izraz za celoten samostan in celo za monastično življenje nasploh.

⁹⁰ Gl. Bernard LUCET, *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Rome 1964, str. 127–128, 130; HALL 2005 (op. 80), str. 365; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 384.

⁹¹ Gl. CANIVEZ 1933 (op. 84), str. 465; HALL 2005 (op. 80), str. 366; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 392.

⁹² Gl. LUCET 1964 (op. 90), str. 127–128; HALL 2005 (op. 80), str. 366; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 396.

⁹³ Gl. Joseph-Marie CANIVEZ, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab Anno 1116 ad Annum*

Evropski primeri kažejo, da so ugledne laike, ki niso pripadali rodbini ustanovitelja, najprej pokopavali v križnih hodnikih in kapiteljskih dvoranah, kapelah infirmarija ali vhodnih kapelah, a večinoma šele po letu 1270. V cerkvah pa so s pokopi laikov začeli šele po letu 1300. Kljub temu so v večini cisterc v cerkve, križne hodnike in kapiteljske dvorane pričeli laike pokopavati šele v drugi polovici 14. stoletja. Presenetljivo veliko pa je ostalo število cistercijanskih samostanov, kjer laikov v cerkvah vse do konca srednjega veka niso pokopavali.⁹⁴ V tem kontekstu je zgovoren eden zgodnejših tovrstnih primerov, in sicer odgovor cistercijanskega generalnega kapitlja iz leta 1252 na prošnjo naumberškega škofa Theodorica za odobritev pokopa Mansfeldskega grofa in njegove žene. Zaprošil je, da bi se omenjena, ki sta bila tedaj pokopana na samostanskem pokopališču cisterce Pforta, prenesla in ponovno pokopala v cerkvi. Generalni kapitelj je odredil, da se prošnji ugoti do te mere, da smejo omenjena prekopati v križni hodnik ali kapiteljsko dvorano.⁹⁵ Da so s pokopi v križnih hodnikih začeli šele konec 13. stoletja, dokazujejo tudi katalonske cisterce, med katerimi ravno v tem pogledu izstopa opatija Santes Creus, saj spominja na nekropolo.⁹⁶ Kljub temu so raziskave tudi za ta samostan pokazale, da so pokopavali v križnem hodniku in vanj postavljali nagrobnike šele od zadnje četrtine 13. stoletja dalje, šele iz časa okoli 1300 pa je tudi vrsta nagrobnikov v zahodnem kraku križnega hodnika cisterce Poblet. Pred tem so plemenitaše pokopavali na samostanskem pokopališču ali v nartekusu cerkve.⁹⁷ Eden prvih primerov pokopa nekega laika – viteza v cerkvi katere od katalonskih cisterc prav tako sega šele v čas malo po letu 1300.⁹⁸ Križni hodnik cisterce Santes Creus izstopa tudi po izjemno bogati in vsebinsko presenetljivi dekoraciji kapitelov, ki jo sestavljajo vegetabilno okrasje, fantazijska bitja, maske in druga profana bitja. Sklepnike nasprotno krasijo grbi.⁹⁹ Stavbno okrasje je bilo izklesano približno v istem času, kot je bil poslikan stiški križni hodnik, in sicer okrog 1340.¹⁰⁰

Marijan Zadnikar navaja, da so v Stični samostanske dobrotnike že v 12. stoletju pokopavali v križnem hodniku, ki se je polnil »z grobovi vidnejših in najbolj darežljivih dobrotnikov«. Interes za pokop je bil po njegovi oceni tako velik, da je v njem začelo zmanjkovati prostora za nove pokope

1786. 2: *Ab Anno 1221 ad Annum 1261*, Louvain 1934, str. 373; HALL 2005 (op. 80), str. 369; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 402.

⁹⁴ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 89–90. Untermann tudi domneva, da skoraj sočasna opustitev prepovedi pokopavanja laikov v številnih samostanih po letu 1308 najverjetneje bazira na neohranjenem sklepu generalnega kapitlja; prim. AUBERT 1947 (op. 89), str. 329–332; LAABS 2000 (op. 75), str. 121, 172.

⁹⁵ Gl. MÜLLER 1922 (op. 89), str. 155; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 402.

⁹⁶ Takšna primerjava pri Markus HÖRSCH, *Zur bildlichen Ausstattung von Zisterzienserkreuzgängen des 13. und 14. Jahrhunderts*, *Der mittelalterliche Kreuzgang. Architektur, Funktion und Programm* (ur. Peter K. Klein), Regensburg 2004, str. 261; prim. Marie-Françoise DAMONGEOT, Martine PLOUVIER, Cîteaux-nécropole. La »Saint-Denis bourguignonne«. Tombeaux de l'église, du cloître et du chapitre de l'abbaye, *Pour une histoire monumentale de l'abbaye de Cîteaux 1098–1998* (ur. Martine Plouvier, Alain Saint-Denis), Vitreux 1998 (Cîteaux. *Studia et documenta*, 8), str. 281–307.

⁹⁷ Gl. Annette BLATTMACHER, *Grabmäler in katalanischen Zisterzienserklöstern bis 1400. Beispiele aus Santes Creus, Poblet, Vallbona de les Monges und Vallsanta*, *Sepulturae cistercienses 2005* (op. 42), str. 172–178; prim. Antonio García FLORES, *Espacios funerarios en los monasterios cistercienses de los reinos de Castilla y de León (siglos XII al XV)*, *Sepulturae cistercienses 2005* (op. 42), str. 217, 220–225.

⁹⁸ Gl. BLATTMACHER 2005 (op. 97), str. 181, 192. Leta 1209 je sicer umrl grof Ermengol VIII., ki je bil pokopan v vzhodni stranski kapeli južne ladje cistercijanske cerkve v Pobletu, a je bil ustanovitelj opatije cistercijank Lleida.

⁹⁹ Gl. Jean-François LEROUX-DHUYS, *Die Zisterzienser. Geschichte und Architektur*, Köln 1998, str. 119; HÖRSCH 2004 (op. 96), str. 261–264.

¹⁰⁰ Gl. HÖRSCH 2004 (op. 96), str. 264–265 (z nadaljnjo literaturo).

3. Temelji pokopališke kapele sv. Katarine severno od samostanske cerkve, cistercijanski samostan Stična

že konec 12., začetek 13. stoletja.¹⁰¹ Iz tega razloga naj bi »vsaj v 13. stoletju« oziroma »kmalu po njegovem nastanku sredi 12. stoletja« pozidali t. i. pokopališko, danes le v temeljih ohranjeno kapelo sv. Katarine severno od samostanske cerkve.¹⁰² Tudi omenjeni najstarejši grb na kapitelski steni naj bi bil, kot omenjeno, povezan s pokopom nekega dobrotnika samostana.¹⁰³ Študije o evropskih cistercijanskih samostanih in predstavljena legislativna besedila nasprotno razkrivajo, da pokopi laikov v križnih hodnikih v 12. stoletju niso znani.¹⁰⁴ V skladu s tem menim, da stiške kapele sv. Katarine niso postavili zaradi tega, ker bi bila tla križnega hodnika do zadnjega kotička zapolnjena z grobovi, marveč, ravno nasprotno, da so samostanskim dobrotnikom oziroma plemenitašem sploh lahko omogočili pokop znotraj samostana, v sakralnem prostoru, a zunaj redovne cerkve, kar je bilo za opatijo finančno velikega pomena (sl. 3). V 12. in v prvi polovici 13. stoletja so

¹⁰¹ ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 55–59; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 57–58; prim. ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 12. Pavel Pucelj v svojem delu *Idiographia Sive Rerum memorabilium Monasterij Sitticensis Descriptio* (ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 5–6; prim. GREBENC 1983 (op. 24), str. 254–255; Maver GREBENC, Stična v slovenski Cerkvi, *Benediktinci* 1984 (op. 19), str. 45, 47) navaja, da naj bi patriarh Peregrin leta 1140 pri cistercijanskem generalnem kapitlju dosegel, da v stiški cerkvi smejo pokopati ustanovnike in dobrotnike samostana. Na podlagi predstavljenega razvoja glede pokopov laikov v cistercijanskih samostanih v širšem evropskem prostoru menim, da Pucljeva navedba ne drži. Verodostojnost tega podatka zavrača tudi BERNHARD 2000 (op. 2), str. 492; op. 35. V tem članku avstrijski zgodovinar dokazuje, da je Pucelj tudi več drugih listin bržkone priredil po svoje. Da za takšno listino ni dokaza, piše tudi MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 63.

¹⁰² Gl. ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 55–59; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 143; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 57–58, 60–61. Dejansko so ob različnih razkopavanjih križnega hodnika v tleh našli presenetljivo malo okostij, v kapitelskem traktu pa sploh nobenega, gl. ČRNOLOGAR 1900 (op. 8), str. 170; ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 246; GREBENC 1983 (op. 24), str. 248, 253; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 136.

¹⁰³ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 152.

¹⁰⁴ Prim. LAABS 2000 (op. 75), str. 118, 205; op. 832. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 86–87, navaja, da je bilo pokopavanje plemenitašev v cistercijanskih kapitelskih dvoranah in križnih hodnikih okoli 1160 že zelo razširjeno, vendar pa v nadaljevanju našteva le primere t. i. nišnih grobov, ki znotraj cistercijanskega reda predstavljajo izjemo, kot primer za kapitelske dvorane pa navaja Heiligenkreuz, kamor naj bi bili grobovi preneseni že 1180/90, kar ne drži (gl. op. 148). Za pokop v križnih hodnikih navaja sicer še en primer, in sicer pokop grofa Alberta iz Chinyja (u. 1162) v traktu križnega hodnika, ki meji na cerkev, v opatiji Orval. Tekom priprave tega prispevka mi ni bila dostopna novejša literatura o tej belgijski opatiji (Untermann se sklicuje na članek o tamkajšnjem križnem hodniku iz leta 1963/64), zato te navedbe ne morem ustrezno komentirati. Vsekakor pa ne smemo pozabiti, da niso bili redki primeri, ko so se ustanovniki s samostanom povezali tudi kot familiari prav zato, da bi bili lahko v njem pokopani (o tem gl. npr. LAABS 2000 (op. 75), str. 118; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 74).

se zahtev glede pokopavanja še trdno držali in odkloni od redovnih zapovedi so bili kaznovani,¹⁰⁵ kar še bolj govori v prid tezi, da v stiškem križnem hodniku pokopov tedaj (še) niso izvrševali. Z umetnostnega vidika je treba poudariti, da lahko bogatejšim nagrobnikom sledimo večinoma šele od 14. stoletja dalje.¹⁰⁶

Nekoliko drugače je bilo s pokopi ustanovnikov in njihovih potomcev. Te so v cistercijanskih cerkvah ali kapiteljskih dvoranah pričeli pogosteje pokopavati že kmalu po sredini 13. stoletja. Od šestdesetih let 13. stoletja dalje so v številnih opatijah že dolgo umrle in pokopane ustanovnike s pokopališč prenašali v cerkev.¹⁰⁷ Kljub takšni praksi cistercijanska legislativna besedila možnosti pokopa ustanovnikov v cerkvah eksplicitno ne omenjajo.¹⁰⁸ Primeri iz evropskih cistercijanskih samostanov kažejo, da so ustanovnike in člane njihovih rodbin v času od okoli 1175 do sredine 13. stoletja, ki je relevanten v našem kontekstu, pokopavali lahko tudi v nartekstu oziroma zahodnem preddverju cerkve, lahko pa tudi v posebni, vzhodno od prezbiterija postavljeni samostojni kapeli, vhodni kapeli ali pa kapeli, navezujoči se neposredno na transept v kraku, oddaljenem od klavzure.¹⁰⁹ V Ebrachu je bila npr. leta 1276 na novo ustanovljena vhodna kapela, in sicer kot pokopališča,¹¹⁰ kar je vredno pozornosti, saj je bila v Stični vhodna kapela sv. Pavla zgrajena približno sočasno (posv. 22. februarja 1254);¹¹¹ listinski viri sicer o pokopih v kapeli sv. Pavla molčijo. Neposreden podatek o pokopu v stiškem križnem hodniku sega celo šele v leto 1498, ko naj bi bil nasproti refektorija (*ligt im Kreuzgang gegen reffent*) pokopan Jurij Schnitzenpaumer.¹¹²

V številnih evropskih cistercijanskih samostanih so v času, ko je bila zgrajena stiška kapela sv. Katarine, oziroma od okoli leta 1180 dalje postavljali samostojne kapele, večinoma ali ob severnem ali ob južnem kraku prečne ladje, odvisno od tega, kje je bilo samostansko pokopališče. Kapele so praviloma služile kot mesto dinastične grobnice ustanoviteljeve družine ali rodbine, ki je imela nad samostanom patronat oziroma odvetništvo (takšni primeri so npr. v cistercah Chorin, Eberbach, Doberan), po letu 1260 pa so jih lahko postavljali tudi plemiči, ki niso pripadali rodbini ustanovitelja. Z izgradnjo pokopaliških kapel so nadaljevali tudi še v 14. stoletju.¹¹³ Tak primer je npr. tudi

¹⁰⁵ O kaznih zaradi pokopov v samostanu (zlasti v cerkvah in kapiteljskih dvoranah) gl. MÜLLER 1922 (op. 89), str. 99, 117–118, 154; HALL 2005 (op. 80), str. 366–371; HALL, SNEDDON, SOHR 2005 (op. 79), str. 376 in nasl.; gl. tudi LAABS 2000 (op. 75), str. 120; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 75, 76, 87.

¹⁰⁶ Gl. AUBERT 1947 (op. 89), str. 348–349; LAABS 2000 (op. 75), str. 121–140; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 89; prim. Eberhard Josef NIKITSCH, *Zur Sepulkalkultur mittelrheinischer Zisterzienserklöster, Epigraphik 1988. Fachtagung für Mittelalterliche und Neuzeitliche Epigraphik, Graz, 10.–14. Mai 1988. Referate und Round-Table-Gespräche* (ur. Walter Koch), Wien 1990 (Denkschriften. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 213; Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe der Inschriften des Deutschen Mittelalters, 2), str. 179–193.

¹⁰⁷ LAABS 2000 (op. 75), str. 120; prim. HALL 2005 (op. 80), str. 365–369.

¹⁰⁸ Prim. HALL 2005 (op. 80), str. 367, 368; gl. tudi LAABS 2000 (op. 75), str. 120–121.

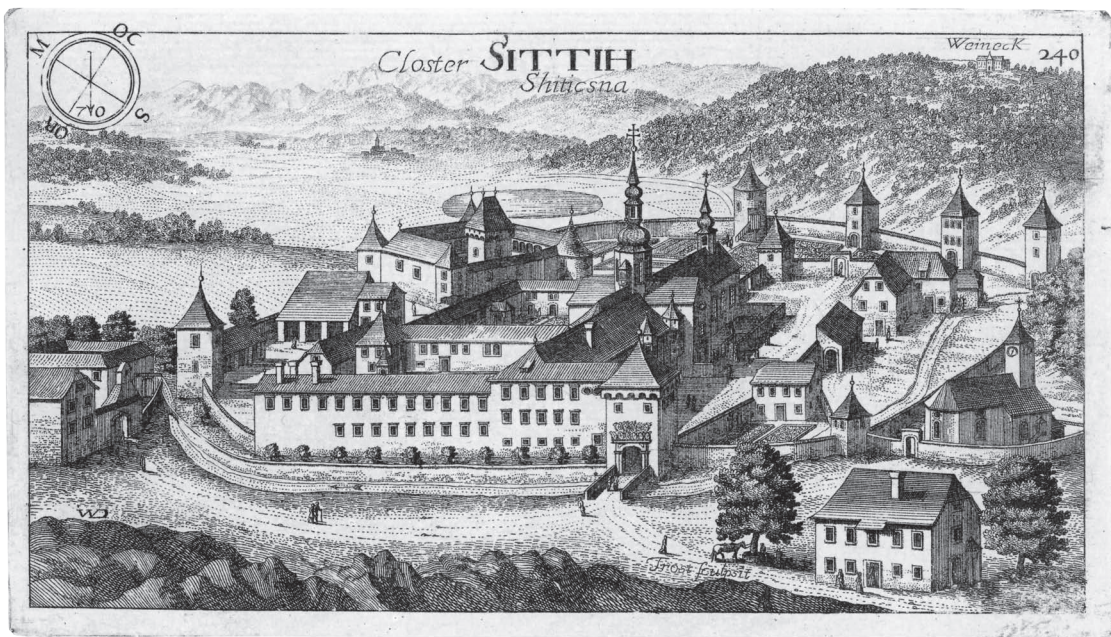
¹⁰⁹ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 80–84, 87–89.

¹¹⁰ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 89.

¹¹¹ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 29.

¹¹² Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 345; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 248.

¹¹³ Gl. LAABS 2000 (op. 75), str. 118–121; prim. MÜLLER 1922 (op. 89), str. 154; Christine SAUER, *Fundatio und Memoria. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1350*, Göttingen 1993, str. 156–157; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 280–282. Za španske primere gl. FLORES 2005 (op. 97), str. 215–225. O cistercijanskih pokopališčih, ki so bila locirana praviloma ali severno ali vzhodno od prezbiterija, gl. Jens RÜFFER, *Orbis Cisterciensis. Zur Geschichte der monastischen ästhetischen Kultur im 12. Jahrhundert*, Berlin 1999, str. 321–335. SONNTAG 2008 (op. 89), str. 63, op. 286, opozarja, da je bila severovzhodna lega pokopališča v cistercijanskih statutih predpisana; prim. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 281–282.

4. Pogled na cistercijanski samostan Stična s cerkvijo sv. Katarine na desni strani, 1679

cistercijanski samostan Ebrach (ust. 1127), ki je v filiacijski liniji stiškega samostana (Morimond–Ebrach–Rein–Stična). Njegov ustanovitelj je kot laični brat vstopil v samostan in bil pokopan na samostanskem pokopališču za laične brate severno od severnega kraka transepta. Med letoma 1200 in 1207 je bila med novogradnjo cerkve na tem mestu zgrajena križna kapela s kripto. Navezala se je na severni krak prečne ladje in deloma segla v skrajno severno kapelo transpeta. Iz nove kapele je bilo celo direktno dostopno samostansko pokopališče vzhodno od nje.¹¹⁴ Tudi v cisterci Heilsbronn, katere matica je prav tako Ebrach, so konec 12. stoletja postavili ločeno kapelo (posvečena 1191), ki se je navezala na južni krak transepta cerkve, saj je bilo v tem samostanu pokopališče na južni strani prezbitarija. Sakralni prostor je bil postavljen kot grobna kapela za ustanovitelja samostana. Kapela, ki je imela tako kot v Ebrachu tudi kripto,¹¹⁵ je stala na pokopališču, a bila hkrati dostopna tudi iz cerkvenega prostora, s čimer je cisterca spretno obšla redovne zapovedi glede pokopov ustanovnikov.¹¹⁶ Od transepta ločena kapela pa je znana npr. iz Clairvauxa. Tu je bila poleg kapele ob severnem kraku transepta postavljena še ena, in sicer severozahodno od prezbitarija, povsem ločeno od cerkve. Zgrajena je bila okoli 1180/90 in je služila kot samostojna grobna kapela za grofa Filipa Flandrijskega (u. 1191).¹¹⁷ Na enakem mestu je stala tudi samostojna kapela v Cîteauxu, ki bi bila prav tako lahko služila kot grobna kapela, in sicer burgundskega vojvode Odon III. (u. 1218).¹¹⁸

¹¹⁴ Prim. SAUER 1993 (op. 113), str. 156, op. 265; LAABS 2000 (op. 75), str. 118; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 81–83; gl. tudi Gerd ZIMMERMANN, Ebrach und seine Stifter. Die fränkischen Zisterzen und der Adel, *Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst*, 21, 1969, str. 162–182.

¹¹⁵ O tem gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 280.

¹¹⁶ Gl. LAABS 2000 (op. 75), str. 118.

¹¹⁷ Gl. MÜLLER 1922 (op. 89), str. 154; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 80, 82.

¹¹⁸ Gl. MÜLLER 1922 (op. 89), str. 154; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 80, 121.

V Stični je bila kapela sv. Katarine postavljena okoli 100 m severno od cerkve. Razlog, da kapela ni bila zgrajena v navezavi na transept, bi bil lahko ta, da je bila namenjena tudi »drugim« plemenitašem oziroma dobrotnikom (in ne (le?) rodbini ustanovitelja) in je na mestu, na katerem je bila zgrajena, omogočala pogostejši vstop sorodnikom umrlih. Imela je namreč samostojen zunanji vhod, kar nam razkrivajo Valvasorjeve vedute stiškega samostana (sl. 4). Kapela je tako stala znotraj samostanskega areala, služila pokopom posvetnih plemenitašev, a hkrati spoštovala statutarne določila o prepovedi pokopov laikov v redovni cerkvi. V cistercijanskih samostanih so na pokopališča praviloma vodila t. i. mrliška vrata v bočni steni prečne ladje, in sicer tistega kraka, ki ni mejil na križni hodnik.¹¹⁹ Zadnikar domneva, da so bila v Stični ta vrata locirana v vzhodni travaji severne stranske ladje.¹²⁰ V Stični je bilo pokopališče na velikem vzhodnem dvorišču ob prezbitariju, kasneje pa ob »samostojni kapeli sv. Katarine tik severno od samostana.«¹²¹ V številnih evropskih cistercah s kapelami, ki se navezujejo na transept in so praviloma služile pokopom (mdr. Heilsbronn, Ebrach, Fontfroide, Pforta, Hauterive, Vetrinj, Altzella, Heiligenkreuz, Bebenhausen, Clairvaux, Ourscamp), so le-te locirane na tisti krak prečne ladje, ki je najbolj oddaljen od klavzurnega območja, torej na strani, kjer ni križnega hodnika.¹²² Lega kapele sv. Katarine je, čeprav se ne drži cerkve, torej sorodna praksi postavljanja kapel ob od klavzure oddaljenem, običajno severnem kraku transepta. Ob severni stranski ladji so v cistercijanskih cerkvah od konca 13. stoletja pogosto zidali tudi stranske kapele, namenjene pokopu laikov,¹²³ v Clairvauxu pa so laike pokopavali v odprtem atriju na pokopališču severno ob cerkvi.¹²⁴ Krak prečne ladje, ki je najbolj oddaljen od klavzure, torej običajno severni krak, je v cistercijanskih samostanih že zgodaj služil kot mesto, kjer so maši lahko prisostvovali laiki; ta del cerkve je imenovan celo kot prostor za laike.¹²⁵ Relativno pogosta prisotnost (plemiških, a le moških) laikov v cistercijanskih cerkvah po Evropi je listinsko večkrat izpričana celo že v 12. stoletju; ženske, reveži, romarji in popotniki pa so se maš lahko udeleževali v vhodnih kapelah.¹²⁶ Lega Sv. Katarine severno od cerkve torej v osnovi ustreza cistercijanski praksi pokopavanja laikov ob severni strani sakralnega prostora, od koder je bil laikom dovoljen vstop v redovno cerkev.

¹¹⁹ Gl. AUBERT 1947 (op. 89), str. 329; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 252.

¹²⁰ ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 140–141. Nasprotno pa ima na tlorisu v isti objavi (str. 148) vrata vrisana v severni steni transepta. V os severnega transepta mrliška vrata postavlja tudi ZADNIKAR 1957 (op. 19), str. 26; enako ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 137.

¹²¹ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 137. ČRNOLOGAR 1900 (op. 8), str. 170, navaja, da je bilo pokopališče ob severni strani cerkve. ZADNIKAR 1957 (op. 19), str. 33, piše, da je kapela sv. Katarine stala »izven obzidja na nekdanjem meniškem pokopališču«. Da je bilo okrog cerkve pokopališče, beremo pri ČRNOLOGAR 1900 (op. 8), str. 171. GREBENC 1983 (op. 24), str. 253, 300, navaja, da je bilo pokopališče na dvorišču za kapiteljsko dvorano. Temu ustreza tudi opis v pismu opata Urbana reinskemu opatu Janezu z dne 18. maja 1522, gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 323. Da je bilo pokopališče na vzhodnem dvorišču, navaja ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 243. Pri ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 178, in ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 200, pa beremo, da je bilo pokopališče v severnem delu vzhodnega dvorišča. Seznam pokopanih na stiškem pokopališču je sestavil Pavel Pucelj, gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 617–668. Ta seznam je vprašljiv, saj je na njem tudi nekaj imen oseb, za katere iz listin vemo, da so bile pokopane drugje (največ pri Sv. Katarini).

¹²² Gl. npr. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 280, 405.

¹²³ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 89, 580–581.

¹²⁴ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 89.

¹²⁵ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 263–266.

¹²⁶ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 263–267.

Marijan Zadnikar navaja, da so pokopi posvetnih dobrotnikov samostana v kapeli sv. Katarine izpričani za čas vsaj od 13. stoletja dalje, kar naj bi dokazovala cela vrsta pisnih virov.¹²⁷ Na tem mestu si moramo zato zastaviti vprašanje, kdo od zunanjih, plemiških dobrotnikov je bil v 12. in 13. stoletju v Stični sploh pokopan in kje. Pregled nad znanimi arhivskimi podatki nam razkrije, da neposrednega dokaza za pokop v kapeli sv. Katarine pravzaprav sploh nimamo, in sicer ne le za 12., marveč celo za 13. stoletje. Vemo le, da je leta 1232 Majnhalm Auersperg stiškemu samostanu podaril dve hubi z namenom *pro sepultura in templo Sitticensi post obitum suum habenda*.¹²⁸ Formulacija *templo Sitticensi* se interpretira kot stiška samostanska cerkev,¹²⁹ kar je na prvi pogled tudi najverjetneje. Vendar pa ravno dejstvo, da so se še v prvi polovici 13. stoletja zelo strogo držali predpisov glede pokopov v cerkvah, kaže na to, da je bil Majnhalm najverjetneje pokopan v kapeli sv. Katarine. Tej tezi v prid govori tudi naslednja znana listina o pokopu katerega od članov rodbine Auersperg v Stični, izdana v letu 1301.¹³⁰ V njej je mesto pokopa specifizirano, in sicer v kapeli sv. Katarine. Ker je bil začetek 14. stoletja vendarle že čas, ko so tudi neustanovnike pokopavali v cerkvah,¹³¹ Auerspergi pa so kljub temu izbrali Sv. Katarino, so se s tem najverjetneje navezali na družinsko tradicijo. Na podlagi tega lahko postavimo tezo, da so Auerspergi svojo grobnico v Stični imeli najprej v kapeli sv. Katarine. Omenjeni Majnhalm Auersperg je celo šele prvi za Višnjegorskimi, za katerega se omenja, da je bil pokopan v samostanu,¹³² kar je še en dokaz več, da teza o z grobovi napolnjenem križnem hodniku konec 12., začetek 13. stoletja ne vzdrži. Iz časa pred okoli 1228, v katerem se domneva izgradnja križnega hodnika, viri med pokopanimi v samostanu izrecno omenjajo le Višnjegorske.¹³³ Da bi bil torej najstarejši ohranjeni grb v stiškem samostanu povezan s pokopom dobrotnika v tleh križnega hodnika, se tudi na podlagi pregleda cistercijanskih legislativnih tekstov in dejanske prakse pokopavanja po cistercah ter arhivskih podatkov za Stično ne zdi verjetno. Izjemo predstavljajo le nišni grobovi, o katerih bo govor v nadaljevanju.

Kot prvi posvetni posamezniki so bili tako v stiškem samostanu, kot lahko sklepamo na osnovi ohranjenih pisnih virov, pokopani soustanovitelji cisterce, torej člani rodbine Višnjegorskih.¹³⁴ To izvemo iz treh listin, ki jih je izdala Zofija, hči Alberta Višnjegorskega in žena istrskega mejnega grofa Henrika Andeškega. Okoli 18. oktobra 1228 je izdala za stiški samostan darovnico, v kateri se imenuje *Sitticensis coenobii fundatrix*. V dokumentu se v poravnavo za krivice, ki sta jih Stični

¹²⁷ ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 56; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 58, 60.

¹²⁸ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 21; prim. *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain. 2: 1200–1269* (ur. Franz Schumi), Laibach 1884–1887, št. 77; GREBENC 1973 (op. 2), št. 23; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 102, 115, 810; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 290–291.

¹²⁹ MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 102, 115. Istega mnenja je bil GREBENC 1973 (op. 2), št. 23. Maver GREBENC, *Virida v Stični, Meddobje*, 18, 1982, str. 99, 100, pa nasprotno navaja, da so imeli Auerspergi grobnico v kapeli sv. Katarine.

¹³⁰ Marian FIDLER, *Austria Sacra. Oesterreichische Hierarchie und Monasteriologie. Geschichte der ganzen österreichischen, weltlichen und klösterlichen Klerisey beyderley Geschlechts. 4/7: Das Erzherzogthum Oesterreich Ob der Enns*, Wien 1786, str. 327–328, št. 16. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 102, 116, navaja, da je bil Majnhard, ki se omenja v letu 1301, potomec istoimenskega Auersperga, ki se omenja leta 1232, česar genealogija, ki jo je objavil Miha PREINFALK, *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*, Ljubljana 2005 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 4), str. 49–52, 478, 553, ne potrjuje. Zgolj GREBENC 1973 (op. 2), št. 85, navaja, da je leta 1284 Albert Auersperg podaril stiškemu samostanu dve kmetiji, in sicer za pogreb.

¹³¹ Gl. LAABS 2000 (op. 75), str. 121.

¹³² Prim. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 810.

¹³³ Prim. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 810.

¹³⁴ Gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 810.

storila njen oče in mož, in hkrati za dušni blagor svoje duše in duš pokojnega moža Henrika, očeta Alberta in matere ter brata, ki sta pokopana v samostanu (*.../ pro salute animae meae et dilecti mariti mei domini Henrici piae memoriae marchionis Hystraie, patrisque mei et matris meae et fratris, qui in eodem [monasterio]¹³⁵ sunt sepulti*), odpoveduje določenim pravicam. V tem dokumentu se med pričami omenja tudi Rudiger Čreteški (*de Rutenberch*).¹³⁶ Februarja 1238 pa je Zofija za stiški samostan izdala dve darovnici in ustanovila aniverzarij. V prvi darovnici, izdani pred 17. februarjem 1238, je menihom podelila osem kmetij in ustanovila aniverzarij, kar je storila v blagor svoje duše, duš svojega pokojnega moža Henrika in sorodnikov, ustanoviteljev samostana (!), ki so v njem pokopani. Menihi so bili dolžni opraviti aniverzarij za njenega moža in njene starše, po njeni smrti pa tudi zanjo. Menihi naj bi tisti dan prejeli tudi za pol marke belega kruha, večjo merico vina, sir in ribe (*.../ pro salute animae meae, et dilecti mariti mei Henrici quondam marchionis Hystriae nec non et pro salute animarum patris et matris meae, omniumque parentum meorum, qui et dictum coenobium fundaverunt et ibidem sepulturam ecclesiasticam sunt consecuti .../ pro anniversario dilecti mariti mei et omnium parentum meorum et meo, cum viam universae carnis fuero ingressa (.../)*). V tej listini se med pričami omenja Nikolaj, sin Rudigerja Čreteškega.¹³⁷ Druga darovnica, izdana 17. februarja 1238, ima enako vsebino, med pričami pa nastopajo predvsem duhovni gospodje. Patus, ki je relevanten v našem kontekstu, se glasi: *.../ pro salute animae dilectissimi mariti mei quondam marchionis Hystriae et pro salute animae meae, omniumque parentum meorum qui et dictum coenobium fundaverunt et ibidem ecclesiasticam sepulturam sunt consecuti .../ pro anniversario dilecti mariti mei omniumque parentum meorum et meo, cum viam universae carnis fuero ingressa domino misericorditer me vocante (.../*.¹³⁸ Po ohranjenih pisnih virih so bili torej prvi posvetni plemenitaši, ki so bili pokopani v samostanu, (vsaj) Albert Višnjegorski, istrski mejni grof Henrik Andeški, njegova žena Zofija Višnjegorska, njena mati in brat. Zofijin mož Henrik je stiškemu samostanu izročil več posesti in mlin,¹³⁹ pred 17. julijem 1228 pa je *pro remedio et pro salute anime nostre et nostre uxoris nobilis Sophie nec non parentum nostrorum* za vzdrževanje dveh večnih luči pri Marijinem oltarju (*.../ quod diebus et noctibus duo luminaria coram altari beate virginis ardeant et luceant (.../)*) samostanu poklonil kmetiji in desetino od petnajstih kmetij.¹⁴⁰ V srednjeveških listinah se omenjata dva Marijina oltarja, veliki oltar Matere božje, posvečen 8. julija 1156,¹⁴¹ in še en oltar Matere božje, ki je

¹³⁵ Gl. FIDLER 1786 (op. 130), str. 316–317, št. 4; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 101.

¹³⁶ *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 57; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. 5: 1201–1246* (ur. Milko Kos), Ljubljana 1928, št. 487; GREBENC 1973 (op. 2), št. 19; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 40, 101, 810; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 286–287.

¹³⁷ *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 99; KOS 1928 (op. 136), št. 687; GREBENC 1973 (op. 2), št. 25; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 101; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 291–293. Izraz *sepultura ecclesiastica* ne pomeni nujno pokopa v cerkvi, marveč je s tem lahko mišljen tudi »le« grob v posvečeni zemlji oziroma cerkveni pogreb, kot bi se izrazili v sodobnem času; prim. npr. Georg WITZEL, *De sepultura ecclesiastica*, Meyntz 1577. Vsekakor nam ta izraz sam ne zadošča, da bi lahko brez dvoma trdili, da se nanaša na grob v cerkvi.

¹³⁸ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 22; *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 100; KOS 1928 (op. 136), št. 688; GREBENC 1973 (op. 2), št. 26; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 40, 101; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 293–294.

¹³⁹ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), str. 23, 184–185; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 97, 100.

¹⁴⁰ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 20–21; *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 56, str. 39–40; KOS 1928 (op. 136), št. 483; GREBENC 1973 (op. 2), št. 17; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 100; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 284–285.

¹⁴¹ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 8–9; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 310; Janez HÖFLER, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Kranjska, Ljubljana 2017*, str. 187.

bil posvečen 15. junija 1301, vendar ne vemo, kje je stal.¹⁴² Zofija Višnjegorska je umrla 22. januarja 1256 v Admontu in njeno truplo je bilo nato domnevno preneseno v samostansko cerkev v Stični, kjer je bila pokopana.¹⁴³ Seznam oseb, ki naj bi bile po nekrologu pokopane v stiški samostanski cerkvi, je zapisal Pavel Pucelj v svoji Idiographii, kroniki samostana.¹⁴⁴ Razen Višnjegorskih in Henrika Andeškega se vsi preostali tam navedeni, ki jih lahko identificiramo, v virih pojavljajo od 14. stoletja dalje, ko je bil pokop laikov v cistercijanskih cerkvah že precej razširjena praksa.

Sodeč po primerih iz drugih evropskih cistercijanskih samostanov,¹⁴⁵ je razlog, da je smela biti Zofija kot ženska pokopana v samostanu, predvsem v tem, da se v listini, izdani po 18. juliju 1228, imenuje *Sitticensis coenobii fundatrix*. Prav tako Zofija tudi vse svoje sorodnike v obeh listinah iz leta 1238 imenuje ustanovitelje,¹⁴⁶ s čimer so utemeljili tudi pravico do pokopa. Kot kažejo evropski primeri, so bili nekraljevi in neškofovski ustanovniki v cerkvah pokopani ali vanje prekopani s samostanskih pokopališč šele od sredine ali celo od konca 13. stoletja dalje. Vsaj do sredine 13. stoletja grobov plemiških ustanovnikov v cerkvah tako rekoč ni bilo.¹⁴⁷ Tudi za avstrijski Heiligenkreuz, ustanovo Leopolda III. Babenberžana, kjer so v kapiteljski dvorani pokopani številni Babenberžani, je znano, da so bili njihovi grobovi v njej urejeni šele malo pred sredino 13. stoletja, ko so izvedli prekope in transferje že umrlih članov dinastije.¹⁴⁸ Zgodnejši je primer cisterce Bebenhausen, kjer so palatinske grofe von Tübingen kot člane ustanoviteljeve rodbine pokopavali od leta 1219 dalje, a prav tako »le« v kapiteljski dvorani.¹⁴⁹ Matthias Untermann navaja, da od okoli leta 1180 dalje ustanovnikov niso več pokopavali na pokopališču za laike, torej na prostem, marveč v ustreznih, arhitekturno definiranih prostorih, vendar ne v cerkvi,¹⁵⁰ na drugem mestu pa piše, da so pred letom 1217 plemiške ustanovnike po smrti kot laike pokopavali na samostanskih pokopališčih,¹⁵¹ po tem letu in do splošne uveljavitve pokopov v cerkvah pa ali na pokopališčih ali v kapelah.¹⁵² Vsekakor je bilo možnosti za pokop zunaj cerkve več.

Iz predstavljenega izhaja, da so morali biti Višnjegorski sprva pokopani bodisi na samostanskem pokopališču, ki je bilo konventu fizično vendarle bližje kakor kapela sv. Katarine, ali pa morda v nar-

¹⁴² Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 46; HÖFLER 2017 (op. 141), str. 187.

¹⁴³ Gl. Franz SCHUMI, Nicrologia, *Archiv für Heimatkunde*, 1/12, 1882, str. 190.

¹⁴⁴ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 601–602.

¹⁴⁵ Gl. LAABS 2000 (op. 75), str. 118–120; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 75.

¹⁴⁶ Gl. op. 136–138; gl. tudi *Urkunden- und Regestenbuch* 1884–1887 (op. 128), št. 74; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 289–290. Srednjeveškega izraza *fundator* ne smemo enačiti s Pucljevo uporabo tega imena, ki v seznamu samostanskih ustanovnikov in dobrotnikov (*fundatorum et benefactorum*) navaja več kot dvesto imen večine plemiških rodbin iz časa vse do 16. stoletja. Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 583–592, 601–602; prim. GREBENC 1973 (op. 2), str. 224; GREBENC 1983 (op. 24), str. 253; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 42. O problematiki Puceljvih seznamov gl. Milko KOS, Odlomki stiškega nekrologija iz 15. stoletja, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 19, 1938, str. 1–4; prim. GREBENC 1982 (op. 129), str. 118–119.

¹⁴⁷ Gl. LAABS 2000 (op. 75), str. 120; prim. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 74, 75, 77–80, 87, 88–89; Markus THOME, Konkurrenz und Partizipationsangebote. Begräbnispolitik und Kirchenbau der Zisterzienser im Spätmittelalter, *Die Zisterzienser im Mittelalter* (ur. Georg Mölich, Norbert Nußbaum, Harald Wolter von dem Knesebek), Köln-Weimar-Wien 2017, str. 325–327.

¹⁴⁸ Gl. Markus THOME, *Kirche in Klosteranlage der Zisterzienserabtei Heiligenkreuz. Die Bauteile des 12. und 13. Jahrhunderts*, Petersberg 2007, str. 170, 172–174; prim. LAABS 2000 (op. 75), str. 135–138; gl. tudi op. 104.

¹⁴⁹ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 85.

¹⁵⁰ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 85.

¹⁵¹ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 86.

¹⁵² UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 88.

5. Temelji romanske apside
ob južnem kraku transepta,
cerkev cistercijanskega
samostana Stična

teksu cerkve in šele pozneje prekopani v cerkev, kjer naj bi bilo po nekrologu njihovo zadnje počivališče. Čeprav je Henrik Andeški svojo darovnico namenil za vzdrževanje luči pri glavnem oltarju, na podlagi prakse pokopavanja v evropskih cistercah menim, da Višnjegorski niso bili pokopani v prezbiteriju cerkve, marveč da so bili pozneje preneseni v kapelo z »njihovim« oltarjem sv. Jurija, saj je ta mejila prav na vzhodno dvorišče, kjer je bilo samostansko pokopališče. Člani rodbine, ki je izvajala odvetništvo, so bili, kot je bilo prikazano zgoraj, po statusu primerljivi z rodbino ustanovitelja in prav v tem času so pogosto gradili samostojne kapele v navezavi na transept. Okoli leta 1200 so številni cistercijanski samostani po Evropi imeli funkcijo »hišnega samostana« neke plemiške rodbine, katere člani so bili v njem tudi pokopani; praviloma je šlo pri tem prav za rodbino ustanovitelja.¹⁵³ Na podlagi številnih evropskih analogij tako menim, da je bila v Stični v skrajnem delu južnega kraka prečne ladje, kjer je stal v apside oltar sv. Jurija, družinska kapela (so)ustanovnikov¹⁵⁴ in odvetnikov stiške cisterce, Višnjegorskih grofov (sl. 5). Omenjeni oltar sv. Jurija, ki je stal blizu oltarja sv. Petra, je 1. septembra 1192 posvetil krški škof Ditrih, na svoje stroške pa ga je dal postaviti Višnjegorski grof, najverjetneje Albert.¹⁵⁵ Ali je bila na njem tudi kakšna donatorska podoba ali vsaj grb, lahko samo ugibamo. Albert Višnjegorski se že leta 1177 v listini oglejskega patriarha omenja kot odvetnik samostana (*Albertus de Wihselberg advocatus Sitticensis*).¹⁵⁶ Iz potrdilne listine oglejskega patriarha Bertolda iz leta 1250 pa izvemo še za Albertovo darovnico ene kmetije za vzdrževanje oltarja sv. Jurija, iz česar sledi, da je bil oltar v sredini 13. stoletja še v lasti Višnjegorskih oziroma potomcev (so)ustanovnikov.¹⁵⁷ Turjaška in pred tem na istem mestu bržkone kapela Višnjegorskih je bila, čeprav na robu

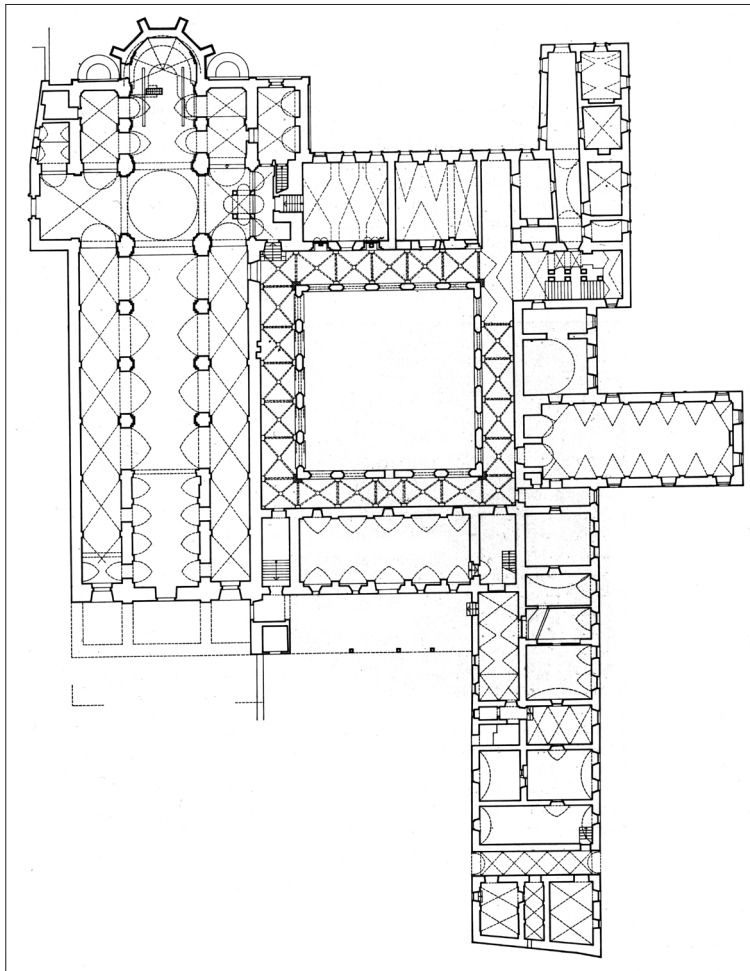
¹⁵³ O tem gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 75; JAMROZIAK 2017 (op. 43), str. 119.

¹⁵⁴ O Višnjegorskih kot (so)ustanovnikih stiškega samostana gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 37–38, 40–42. O obstoju grobnice v sredini romanske apside gl. GREBENC 1983 (op. 24), str. 272–275.

¹⁵⁵ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 16–17; *Monumenta historica Ducatus Carinthiae*. 3: *Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202* (ur. August von Jaksch), Klagenfurt 1904, št. 1396; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 4: *1101–1200*, Ljubljana 1915, št. 813; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 314–315; prim. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 46; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 67, gl. tudi str. 97.

¹⁵⁶ Gl. *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*. 1: *777–1200* (ur. Franz Schumi), Laibach 1882/83, št. 140, 173a; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 271.

¹⁵⁷ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 23; *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 170; BERNHARD 2006 (op. 2), str. 304; prim. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 48–49.

6. Tloris cistercijanskega samostana Stična

transepta, na izjemno pomembnem mestu, saj je bila še vedno v cerkvi, hkrati pa se je fizično navezovala tako na križni hodnik kakor tudi na kapiteljsko dvorano, hkrati pa tudi na pokopališče na vzhodnem dvorišču (sl. 6). Krak transepta je kot mesto visokoplemiških rodbinskih grobnic znan tudi iz nesamostanskih cerkva; poznamo ga npr. iz cerkve sv. Elizabete v Marburgu.¹⁵⁸ To bi ustrezalo tudi praksi v nekaterih drugih cistercijanskih samostanih, v katerih je rodbina ustanovitelja ali drugega pomembnega plemenitaša imela svojo družinsko grobnico prav v kraku transepta.¹⁵⁹ O pomembnosti tega mesta priča dejstvo, da je dobil znameniti opat Stephan Harding (u. 1134) v času, ko so pričakovali njegovo kanonizacijo, nov nagrobni spomenik prav v južnem kraku transepta nove cerkve v Cîteauxu (po 1192), poleg njega pa so po letu 1206 pokopali še več opatov.¹⁶⁰ V cisterci Ebrach so

¹⁵⁸ Gl. Joan Adrian HOLLADAY, *Die Elisabethkirche als Begräbnisstätte, Elisabeth, der Deutsche Orden und ihre Kirche. Festschrift zur 700jährigen Wiederkehr der Weihe der Elisabethkirche Marburg 1983* (ur. Udo Arnold, Heinz Liebing), Marburg 1983 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 18), str. 329–338; Andreas KÖSTLER, *Die Ausstattung der Marburger Elisabethkirche. Zur Ästhetisierung des Kultraums im Mittelalter*, Berlin 1995, str. 133–175; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 80, 83; Marc Carel SCHURR, *Gotische Architektur im mittleren Europa 1220–1340. Von Metz bis Wien*, München-Berlin 2007 (Kunstwissenschaftliche Studien, 137), str. 32–33.

¹⁵⁹ Prim. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 80.

¹⁶⁰ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 91.

opate po letu 1306 prav tako pokopavali v južnem kraku prečne ladje in tamkajšnjih kapelah, tudi v cisterci Obazine je bil svetemu opatu Stephanu iz Obazina (u. 1159) ok. 1260/70 postavljen nagrobnik v južnem kraku prečne ladje.¹⁶¹ Po letu 1300, ko so v cistercijanskih cerkvah pričeli tudi s pokopi laikov, so se njihovi grobovi in nagrobniki pogosto nahajali pri vstopu v kapele transepta, med kapelami prečne ladje ali pa ob stranskih oltarjih v ladjah.¹⁶²

Matthias Untermann domneva, da je v posameznih cistercah pridobljeno dovoljenje za opravljanje aniverzarijev za ustanovitelje *de facto* pomenilo tudi strinjanje z njihovim pokopom v cerkvenem prostoru.¹⁶³ V listinah Zofije Višnjegorske, ki je bila, sodeč po analognih primerih, zagotovo že pokopana v cerkvi, se opravljanje aniverzarija omenja v listinah iz leta 1238; je morda že tedaj prišlo do prekopa Višnjegorskih v cerkev ali pa je bil celo že Henrik Andeški pokopan v cerkvi, so vprašanja, ki morajo ostati odprta. V Stični sicer bode v oči čas smrti Višnjegorskih (Albert je umrl 1209) in bolj ali manj sočasna pozidava kapele sv. Katarine. So bili Višnjegorski morda sprva vendarle pokopani pri Sv. Katarini in je bila kapela prvotno pravzaprav pozidana zanje? Kot je razvidno z Valvasorjevih vedut, je kapela stala tako rekoč zunaj samostanskega obzidja, vendar pa je treba opozoriti, da samostan obzidja v tretji četrtini 13. stoletja še ni imel. Pavel Pucelj za leto 1277 namreč navaja, da se je tedaj samostan obrnil na oglejskega patriarha s prošnjo za prestavitev praznovanja obletnice posvetitve samostanske cerkve, ki se je dotlej obhajala 4. julija. Kot razlog je bilo navedeno, da ljudje poleti prihajajo zaradi plesa in iz drugih nepobožnih vzgibov, kar ima za posledico pohujšljivo vedenje tako moških kot žensk. Pavel Pucelj ob tem dodaja, da je bil samostan tedaj še brez obzidja in posledično klavzura ni bila dovolj zavarovana pred zunanji vplivi.¹⁶⁴

Listinski viri o pokopih v stiškem samostanu nam razkrivajo, da so po sredini 13. stoletja, v skladu s prakso v drugih cistercijanskih samostanih, pokopi laikov postali pogostejši. Pred julijem 1254 je tako stiški opat gradiščana vojvode Ulrika na gradu Kravjek, Rajnbota Jeterbenškega, v zameno za darovnico sprejel v bratovščinsko zvezo (*in suam fraternitatem recepit*) in mu obljubil, da ga bo dal po smrti prenesti in pokopati v samostanu, in sicer ne glede na to, kje bo umrl, ter zanj opravil obrede, kakor da bi bil eden izmed njegovih menihov (*et in suo monasterio, utpote unum ex fratribus suis, ecclesiastice tradere sepulture*).¹⁶⁵ Alhajda, sestra Ortolfia iz Krškega, si je leta 1262 zase in za mater izbrala *ecclesiasticam sepulturam* v Stični.¹⁶⁶ Leto kasneje je bila v samostanu pokopana tudi vojvodinja Neža, hčerka Otona VII. Andeško-Meranskega in druga žena zadnjega Babenberžana, Friderika II. (u. 1246). Leta 1248 se je kot bogata dedinja poročila s koroškim vojvodo Ulrikom III. Spanheimom. Umrla je prav na začetku leta 1263, željo po pokopu v stiški cisterci pa je izrazila že 10. julija 1257 v kostanjeviškem samostanu, in sicer ne glede na to, ali bo umrla na

¹⁶¹ AUBERT 1947 (op. 89), str. 342–343, gl. tudi str. 335 (Cîteaux, Clairlieu), 337 (Escale-Dieu), 344 (La Prée), 346 (Silvacane); UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 92.

¹⁶² UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 90.

¹⁶³ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 76–77.

¹⁶⁴ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 38–39; prim. VALVASOR 1689 (op. 1), 8, str. 697; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 111.

¹⁶⁵ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 28–29; VALVASOR 1689 (op. 1), 10, str. 216; *Urkunden- und Regestenbuch* 1884–1887 (op. 128), št. 207; Anton KOBLAR, Drobčinice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 3/5, 1893, str. 192; GREBENC 1973 (op. 2), št. 39; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 108. O sprejetjih v bratovščinsko zvezo (t. i. Verbrüderung) gl. npr. SAUER 1993 (op. 113), str. 21–25; JAMROZIČ 2017 (op. 43), str. 118.

¹⁶⁶ Gl. FIDLER 1786 (op. 130), str. 321–322, št. 9; *Urkunden- und Regestenbuch* 1884–1887 (op. 128), št. 301; GREBENC 1973 (op. 2), št. 52; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 108.

Koroškem, Kranjskem ali v Marki.¹⁶⁷ Za Nežo, ki je bila nato pokopana v Stični,¹⁶⁸ je Ulrik pred 7. januarjem 1263, a že po njeni smrti, stiškim menihom podelil posest *pro remedio animae Agnetis suae quondam uxoris*, februarja pa z istim namenom posest podaril tudi cisterci v Vetrinju.¹⁶⁹ 10. oktobra 1716 je stiški opat Anton Gallenfels v pismu dunajskemu jezuitu Antoniju Steyrerju pisal, da o grobu vojvodinje Neže v samostanski cerkvi ni sledu, kar (neustrezno) pripisuje temu, da je bil samostan večkrat porušen ali požgan, cerkev pa v celoti postavljena na novo.¹⁷⁰ Kje konkretno je bila Neža pokopana, ne vemo. Čeprav so s pokopi laikov v cistercijanskih cerkvah pričeli šele po letu 1300, menim, da je bila Neža vseeno pokopana v cerkvi. Omenjena predstavnica elitne rodbine Andeških je bila po eni strani nečakinja Henrika Andeškega, ki je bil kot član širše rodbine ustanovitelj tedaj najverjetneje že pokopan v stiški cerkvi, po drugi strani pa je bila žena Ulrika III. iz rodbine Spanheimov, ki so bili okoli leta 1250 delni odvetniki stiškega samostana. Iz listine, izdane v letu 1252, namreč razberemo, da je privilegij delnega stiškega odvetnika imel koroški vojvoda Bernard II. Spanheimski, kar je čez nekaj let potrdil njegov sin Ulrik III.¹⁷¹ Janez Vetrinjski navaja, da je bil v stiškem samostanu pokopan tudi v otroštvu umrl sin Elizabete, hčere Majnharda IV. (II.) Goriško-Tirolskega, in avstrijskega vojvode Alberta I. Habsburškega.¹⁷² Prvi zgodovinski vir, ki se verjetno nanaša na pokop laika v stiški samostanski cerkvi, sega v leto 1293, ko si je Juta Mirenska zagotovila grob *in ecclesia Sitticensi*.¹⁷³

14. in 15. stoletje

V 14. stoletju je stiška cisterca močno pridobivala na ugledu, zato se je nadaljevala tudi naklonjenost posvetnih dobrotnikov in njihovi pokopi so se le še množili. Dne 15. marca 1335 je oglejski patriarh Bertrand stiškim menihom dovolil, da v samostanu pokopljejo vse, ki si to želijo, prav tako pa so odtlej z njegovim privoljenjem smeli sprejemati darove za opravljanje obredov za žive in mrtve.¹⁷⁴ Že pred tem so leta 1300 Majnclin Hmeljniški, njegova žena Elizabeta in brat Andrej poklonili opatu Henriku tri kmetije, menihi pa so bili dolžni pri oltarju sv. Martina v kapeli sv. Katarine vzdrževati večno luč in okrasje, kar kaže na to, da so bili v začetku 14. stoletja pri Sv. Katarini, kjer sta bila tedaj že vsaj dva oltarja, pokopani tudi Hmeljniški.¹⁷⁵ Leta 1304 je Regina Čreteška za večno luč prav tako

¹⁶⁷ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 33; FIDLER 1786 (op. 130), str. 319–320, št. 7; *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 245; *Monumenta historica Ducatus Carinthiae. 4/1: 1202–1269* (ur. August von Jaksch), Klagenfurt 1906, št. 2654; August JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335. 2: 1246–1335*, Klagenfurt 1929, str. 38; GREBENC 1973 (op. 2), št. 46; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 100, 108.

¹⁶⁸ *Iohannis Abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum* (ur. Fedorus Schneider), Hannoverae-Lipsiae 1909, str. 207. Pucelj navaja Nežo med tistimi, ki niso pokopani v samostanu, gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 604; prim. Jože MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Kostanjevica na Krki 1986, str. 133.

¹⁶⁹ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 35; *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 314; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 100, 106, 108–109.

¹⁷⁰ Gl. MLINARIČ 1995 (op.), str. 688.

¹⁷¹ O tem gl. *Monumenta* 1906 (op. 167), št. 2479; KOMAC 2006 (op. 71), str. 186; prim. GREBENC 1973 (op. 2), št. 37; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 106.

¹⁷² *Iohannis* 1909 (op. 168), str. 257.

¹⁷³ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 43; GREBENC 1973 (op. 2), št. 93; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 116.

¹⁷⁴ MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 129.

¹⁷⁵ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 45; GREBENC 1973 (op. 2), št. 102; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 116; prim. ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 56; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 58–59.

pri Martinovem oltarju in za trikrat letno pogostitev revežev samostanu podarila 100 mark, iz česar sledi, da so tudi Čreteški imeli svojo grobnico očitno pri oltarju sv. Martina.¹⁷⁶ Iz listine, ki jo je 26. februarja 1308 izdal Friderik von Maizeling, je razvidno, da je bil v samostanu pokopan njegov oče, za katerega je Friderik podelil menihom kmetijo, da bodo pri Marijinem oltarju vzdrževali večno luč. S tremi markami oglejskih novcev pa naj bi poskrbeli, da bo oče deležen vseh duhovnih milosti.¹⁷⁷ Leta 1310 so se menihi obvezali, da bodo v samostanu pokopali Nikolaja, nečaka gospoda Viljema s Črnelega, skupaj z njegovimi brati.¹⁷⁸ Morda je bil v samostanu pokopan tudi Greif Čreteški, ki je leta 1318 daroval za večno luč, dnevno mašo, vsako leto tri obletnice z vsemi mašami in istočasno pogostitev 12 revežev.¹⁷⁹ Za vzdrževanje večne luči je samostan od različnih darovalcev prejel sredstva tudi v letih 1347, 1361, 1365 in 1375;¹⁸⁰ ali smemo te darove, pri katerih se omenja večna luč, ne pa tudi konkreten grob, neposredno povezati s pokopi v samostanu, je odvisno od primera do primera. Darovnico za pogreb je samostanu leta 1328 podaril Paschward iz Lešnice,¹⁸¹ leta 1329 pa sta željo po pokopu v samostanu izrazila Hertnid iz Češenika in njegova žena Alhajda.¹⁸² Svojo grobnico so pri oltarju sv. Andreja v samostanski cerkvi sredi 14. stoletja imeli Schnitzenpaumerji,¹⁸³ v kapeli sv. Katarine pa je imela svojo grobnico domnevno tudi rodbina Rožeških.¹⁸⁴ Pred oltarjem sv. Katarine sta bila pokopana tudi Ditrih Šumberški in njegova mati Lucija. 15. aprila 1354, ob obletnici Ditrihove smrti, je njegova vdova Frančiška stiškim menihom za dušni blagor pokojnega moža in njegove matere Lucije podarila štiri hube v zameno za večno luč pred oltarjem sv. Katarine *in vnseren munster*. Konvent se je obvezal k vsakoletnemu obhajanju obeh aniverzarijev.¹⁸⁵ Najverjetneje v kapeli sv. Katarine je svojo grobnico imela tudi rodbina Svibenskih.¹⁸⁶ Leta 1373 si je svoj pokop v samostanu in vzdrževanje večne luči ob njegovem grobu zagotovil Bertold iz Sobrač,¹⁸⁷ leta 1379 pa je enako milost dosegla Katarina, vdova po Vulfinku z Bojanjega Vrha.¹⁸⁸ Ob smrti v letu 1384 so pri kropilniku ob glavnem vhodu v cerkev pokopali Rutliba Kozjaškega. O tem grobu vemo, da je imel

¹⁷⁶ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 47; GREBENC 1973 (op. 2), št. 113; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 120, 130. GREBENC 1983 (op. 24), str. 257, piše, da je bila Martinova kapela morda na severni strani Sv. Katarine, kjer je na Valvasorjevi grafiki viden prizidek.

¹⁷⁷ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 117; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 121.

¹⁷⁸ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 119; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 120–121. Ali se navedbi Rupertus de Kaczen-dorff in Margarita Lorbarin, ki naj bi bila po Puclju pokopana *in coemeterio antiquae Ecclesiae* (ARS, SI_AS 1073_402_148r, str., 622), nanašata na darovnico iz leta 1316, kot domneva GREBENC 1973 (op. 2), št. 129, je vprašljivo. Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 133; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 120–121; prim. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 48.

¹⁷⁹ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 133; prim. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 50.

¹⁸⁰ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 197, 227, 237, 248.

¹⁸¹ GREBENC 1973 (op. 2), št. 161; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 132.

¹⁸² Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 52; GREBENC 1973 (op. 2), št. 165; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 132.

¹⁸³ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 58; GREBENC 1973 (op. 2), št. 213, 219; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 152, 810.

¹⁸⁴ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 241; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 154.

¹⁸⁵ PREINFALK, BIZJAK 2008 (op. 65), str. 160–161; prim. GREBENC 1973 (op. 2), št. 214; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 52; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 57, 152; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 152, 810; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 59.

¹⁸⁶ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 61; FIDLER 1786 (op. 130), str. 337, št. 37–38; GREBENC 1973 (op. 2), št. 234, 236; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 107, 153.

¹⁸⁷ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 62; GREBENC 1973 (op. 2), št. 247; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 157.

¹⁸⁸ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 250; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 157.

ob steni marmornat nagrobnik s podobo pokojnega in napisom.¹⁸⁹ Valvasor v svoji *Slavi vojvodine Kranjske* omenja nagrobnik Ludvika Kozjaškega z ne več berljivo letnico, ki je stal *neben dem kleinem Chor da man von dem Kirchhof in die Kirche kommt*.¹⁹⁰ Na samostanskem pokopališču ob cerkvi je bil v 14. stoletju pokopan mdr. ljubljanski meščan Martin Vngelds,¹⁹¹ leta 1388 je Selda, vdova Nikolaja Gallenberga, izdala darovnico v zameno za dnevno mašo pri oltarju sv. Andreja v gallenberški kapeli¹⁹² itd. Jože Mlinarič poudarja, da so bili pokopi v samostanu za stiški konvent precej dobičkonosni in da je večina pomembnih dolenskih plemiških rodbin imela v samostanu svojo grobnico.¹⁹³ Dodaja tudi, da je bil z vstopom laikov in romarjev v samostanske cerkve vsaj od 14. stoletja dalje povezan prejem odpustkov v kapelah in pri oltarjih. S praznovanjem različnih obletnic, slavljenjem patrocinj in organiziranjem sejmov so dodatno poskrbeli za še večji obisk vernikov in povečevanje dohodkov.¹⁹⁴ Stična je tako kot številni evropski samostani pokope »uporabljala« kot sredstvo za vzdrževanje in ohranjanje povezav z zunanjim svetom.¹⁹⁵

V 15. stoletju se listinske omembe pokopov plemiških posameznikov v stiškem samostanu še zgostijo. Leta 1418 je npr. Herman Kozjaški mlajši samostanu podaril kmetijo v Kalcih, menihi pa so se zaobljubili, da ga bodo pokopali v družinski grobnici v samostanski cerkvi.¹⁹⁶ Svoje grobnice so imeli v samostanu še Mehovski, Gallenberški, Žebniški, Mokronoški, Ravbarji in številni drugi.¹⁹⁷ Med najznamenitejše laike, ki so bili pokopani v samostanu v 15. stoletju, sodi milanska vojvodinja Virida, hči Bernabója Viscontija, soproga avstrijskega vojvode Leopolda III., mati vojvod Ernesta Železnega in Viljema, babica cesarja Friderika III., ki je po smrti svojega moža od leta 1396 živela na svojem posestvu na Pristavi nad Stično. Svoj grob si je v samostanu izbrala že pred 25. oktobrom 1399, kar izvemo iz tega dne izdane listine. V njej Viridin sin Viljem eksplicitno navaja, da si je njegova mati

¹⁸⁹ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 64–65; prim. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 52; GREBENC 1983 (op. 24), str. 277; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 810. Leta 1399 je gospod Albert s Kozjaka dal samostanu 150 mark za vsakodnevno branje maše pri oltarju sv. Janeza Evangelista, gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 70; GREBENC 1973 (op. 2), št. 264; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 52. Omenjeni oltar je stal v severni apsidi ob prečni ladji, gl. HÖFLER 2017 (op. 141), str. 187; na citirani strani avtor navaja, da je mašno ustanovo pri tem oltarju leta 1399 imel Rutlieb s Kozjaka. Prim. GREBENC 1973 (op. 2), št. 275. Lega stiške pokopališke kapele, ki ji po Zadnikarjevih domnevah pripadajo temelji, izkopani na severni strani samostanskega kompleksa, ni običajna. Pokopališke kapele so bile namreč v cistercijanskih samostanih pozidane v neposrednem stiku s prečno ladjo, nemalokrat ob njenem severnem kraku. Nekoliko bolj oddaljen od samostana, a še vedno znotraj njegovega obzidja, pa je bil, skladno z redovnimi statuti, običajno samostanski špital (*infirmaria*), katerega del je bila tudi kapela (gl. npr. Günther BINDING, Matthias UNTERMANN, *Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland*, Darmstadt 2001, str. 214). V Stični je bil hospicij, tako kot tudi konjarna, v severnem delu samostanskega kompleksa zraven vhodne kapele sv. Pavla. O tem priča napis na zahodnem delu stare prelature iz leta 1589, pozidane na mestu nekega srednjeveškega poslopja, prim. GREBENC 1983 (op. 24), str. 266–269; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 52, 191; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 54, 216.

¹⁹⁰ VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 531.

¹⁹¹ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 618; prim. GREBENC 1973 (op. 2), št. 203; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 150–151.

¹⁹² Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 263.

¹⁹³ MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 129. Thomas Coomans, ki je raziskoval pokope laikov od 12. do 14. stoletja v nizozemskih deželah, je ugotovil, da so bili v 13. stoletju vsi člani grofovskih ali vojvodskih dinastij pokopani v cistercijanskih cerkvah, gl. Thomas COOMAN, *Moniales cisterciennes et mémoire dynastique. Églises funéraires princières et abbayes cisterciennes dans les anciens Pays-Bas médiévaux, Sepulturae cistercienses* 2005 (op. 42), str. 137.

¹⁹⁴ O tem gl. MLINARIČ 1986 (op. 168), str. 32–33; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 812.

¹⁹⁵ Prim. JAMROZIAK 2017 (op. 43), str. 118.

¹⁹⁶ Gl. GREBENC 1973 (op. 2), št. 288; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 206.

¹⁹⁷ MLINARIČ 1995 (op. 2), zlasti str. 810; prim. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 601–602, 617–668.

svoj grob izbrala v Stični, menihi pa so se zavezali, da bodo pri njem opravljali slovesno mašo zadušnico in vsake kvatre aniverzarij.¹⁹⁸ O tem, kje je bila pokopana, se mnenja razhajajo. Janez Ludvik Schönleben piše, da je pokopana *ad cornu Evangelii summi altaris, ubi etiamnum eius insignia visuntur*.¹⁹⁹ Enako pišeta Valvasor in Pavel Pucelj, da je torej pokopana na evangelijski strani ob glavnem oltarju.²⁰⁰ Konrad Črnologar opozarja, da to ni dokazano.²⁰¹ Po mnenju Mavra Grebenc je bila v samostansko cerkev prenesena šele leta 1497, pred tem pa je bila pokopana v kapeli sv. Katarine. Na nagrobni plošči, ki naj bi jo bili uničili Turki, naj bi bila zapisana (sicer sporna) letnica njene smrti.²⁰² Marijan Zadnikar prav tako navaja, da je bila Virida sprva pokopana pri Sv. Katarini.²⁰³ 23. oktobra 1397 je samostan sprejel njo in njene prednike med velike samostanske dobrotnike oziroma t. i. ustanovitelje, kar je bilo povezano z določenimi duhovnimi milostmi. Menihi so bili dolžni zanje opravljati dnevno mašo pri oltarju sv. Katarine in vzdrževati večno luč pri Marijinem oltarju, vsako leto na dan njene smrti pa opravljati slovesen aniverzarij z vigilijami in mašami z udeležbo vseh menihov z mašniškim posvečenjem.²⁰⁴ Več dobrin je v svoje in dušno dobro svojih prednikov podarila tudi kostanjeviškemu samostanu in še večkrat stiški cisterci.²⁰⁵ 29. junija 1402 in 24. februarja 1404 je stiškemu samostanu v svoj dušni blagor ter blagor svojih prednikov podarila po 300

7. Plošča z grbom Viscontijev, 17. stoletje, transept cerkve cistercijanskega samostana Stična

¹⁹⁸ Gl. FIDLER 1786 (op. 130), str. 342, št. 43; GREBENC 1973 (op. 2), št. 273, 274; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 180, 184, 186; gl. tudi GREBENC 1982 (op. 129), str. 85.

¹⁹⁹ Joann. Ludovici SCHÖNLEBEN, *Dissertatio polemica de prima origine Augustissimæ domus Habspurgo-Austriacæ*, 2, Labaci 1680, str. 205. Enako Peter HIZINGER, *Der Grabstein der Herzogin Viridis in Sittich, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 13, 1858, str. 26.

²⁰⁰ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 77; VALVASOR 1689 (op. 1), 8, str. 695, 699.

²⁰¹ ČRNOLOGAR 1900 (op. 8), str. 171.

²⁰² GREBENC 1973 (op. 2), str. 68; GREBENC 1982 (op. 129), str. 105; GREBENC 1983 (op. 24), str. 242, 243, 255, 256, 258. O letnici Viridine smrti gl. GREBENC 1982 (op. 129), str. 89–96, 106–107; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 186; Nataša POLAJNAR FRELIH, *Vojvodinja Virida Visconti, Milano, 1351 – Stična, 1407. Ob 600. obletnici smrti, Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, 18/5, 2007, str. 497. Da je bila Virida pokopana pri Sv. Katarini, navaja tudi KOS 2003 (op. 59), str. 44.

²⁰³ ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 57; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 59. Enako POLAJNAR FRELIH 2007 (op. 202), str. 497. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 54, pa navaja, da je bila Virida pokopana v prezbiteriju samostanske cerkve na severni strani ob glavnem oltarju.

²⁰⁴ Gl. ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 69; GREBENC 1973 (op. 2), št. 271; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 185, 186, 188, 810; prim. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 52; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 57; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 59.

²⁰⁵ Gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 184–186.

8. Temelji romanskega in gotsko prezidanega vzhodnega zaključka kapele sv. Jurija ob odkritju, cerkev cistercijskega samostana Stična

dukatov.²⁰⁶ 11. marca 1414 je vojvoda Ernest v listini zapisal, da je njegova mati Virida Milanska pokopana v samostanski cerkvi (*die in demselben gotshaus ist begraben*).²⁰⁷ Iz listine, izdane 17. avgusta 1421, celo sledi, da je tudi vojvoda Ernest želel biti pokopan v stiški cerkvi, menihi so se namreč v tem dokumentu zavezali k slovesnemu pokopu (*et dum obierit, in ecclesia Sitticensi cum sacro solemni sepeliatur*).²⁰⁸ Na podlagi predstavljenega domnevam, da je bila Virida vendarle že takoj pokopana v samostanski cerkvi. Njen nagrobnik se žal ni ohranil.²⁰⁹ France Stele, ki je videl tudi drugo stran novejšega kamna z grbom Viscontijev (sl. 7), v svojih zapiskih navaja, da je bil *spomenik nedvomno prirjejen iz starejšega kamna, katerega napis in okras sta v odlomku ohranjena na zadnji strani*. Viden je gotski znak, ob spodnjem robu pa je ostanek napisa v gotski minuskuli.²¹⁰

Kot lahko sodimo danes, je najiminitnejšo grobnico v Stični imela rodbina Auerspergov (Turjaških), in sicer v že omenjeni kapeli sv. Jurija ob južnem kraku prečne ladje, postavljeni na mestu romanske apside z oltarjem istega patrocinija (sl. 8).²¹¹ Auerspergi so bili v samostanu pokopani že v 13. stoletju. Kot lahko razberemo iz virov, je nato 8. maja 1301 Majnhalm III. Auersperg za kapelo sv. Katarine, kjer naj ga pokopljejo, samostanu podaril kmetijo na Polici in prvega izmed konj, ki bodo pripeljali njegovo truplo v Stično, njegovi dediči pa so bili dolžni poravnati stroške za sedmino.²¹² Na podlagi tega domnevam, da so bili Auerspergi, kot omenjeno, sprva pokopani

²⁰⁶ Gl. FIDLER 1786 (op. 130), str. 344–345, št. 45; GREBENC 1973 (op. 2), št. 279, 280; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 185–186.

²⁰⁷ Gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 205. GREBENC 1982 (op. 129), str. 97, razlaga, da je z izrazom *Gottshaus* mišljen samostan in ne cerkev.

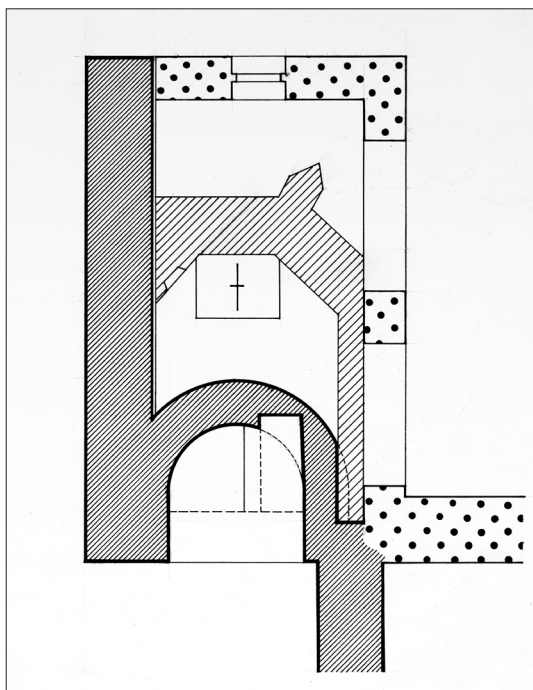
²⁰⁸ MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 205.

²⁰⁹ Ohranjena plošča z zvijajočo se kačo, ki požira otroka z razprostrtima rokama, se postavlja v 17. stoletje; gl. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 54; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 105, 107; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 116, 117; gl. tudi Konrad ČRNOLOGAR, Der Grabstein der Herzogin Viridis in Sittich, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 5, 1892, str. 62–63.

²¹⁰ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, LV, 13. 6. 1936, fol. 20–21; gl. tudi GREBENC 1982 (op. 129), str. 104–105.

²¹¹ O legi tega in drugih oltarjev gl. GREBENC 1953 (op. 2), str. 161–162; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 138–139; GREBENC 1983 (op. 24), str. 251–252; HÖFLER 2017 (op. 141), str. 187.

²¹² Gl. FIDLER 1786 (op. 130), str. 327–328, št. 16; Franz SCHUMI, Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14.

9. Tloris romanske apside in gotsko prezidanega vzhodnega zaključka z oltarjem sv. Jurija, cerkev cistercijanskega samostana Stična

»verjetno že ob koncu 14. stoletja«, ko so Auerspergi imeli grobnico v »notranji oblini« nekdanje romanske apside (sl. 9).²¹⁵ Auerspergi naj bi bili torej podrli romansko apsidno, si v njenih temeljih uredili grobnico, namesto apside pa pozidali večjo gotsko kapelo, ki je služila tudi kot zakristija. Kapela, vsa poslikana s freskami, je bila podrta v začetku 17. stoletja.²¹⁶ Janez Höfler pozidavo gotске kapele postavlja v sredino 15. stoletja.²¹⁷

Eden najpomembnejših umetnostnih projektov z vidika tu obravnavane tematike je v 15. stoletju zagotovo morala biti poslikava kapele Auerspergov, ki danes ni več ohranjena. Povezanost Auerspergov s stiškim samostanom se je tekom 15. stoletja močno intenzivirala. Leta 1408 je npr. stiški opat Peter pri generalnem kapitlju dosegel privolitev, da sta bila Dipold Auersperg in njegova žena deležna vseh duhovnih milosti in dobrot, ki so jih cistercijanski menihi prejeli po molitvah,

pri Sv. Katarini. Leta 1382 so Auerspergi svojo grobnico že imeli v kapeli sv. Jurija, ki je služila tudi kot zakristija in bila, kot dokazujejo ohranjeni fragmenti, v 15. stoletju okrašena z več grbovnimi ščitki (*/.../ signanter ad capellam Sancti Georgy Martyris ubi modo sacristia, ac illorum ibidem sepultura cum insigniorum monumentis cernitur*). Menihi so bili dolžni pri oltarju sv. Jurija opraviti mašo za praznik sv. Lucije, naslednji dan pa so vsi samostanski duhovniki opravili slovesni peti aniverzarij. Na omenjeni praznik (13. december) so bili Auerspergi dolžni prinesiti v samostan določeno vsoto denarja in se udeležiti obredov za pokojne člane družine.²¹³ Leta 1975 je bilo v t. i. stari zakristiji odkrito »ostenje neke široke gotske odprtine, ki je nekoč vodila iz južne prečne ladje proti vzhodu v tristrano zaključeni prostor«.²¹⁴ Kot je ob izkopavanjih ugotovil Marijan Zadnikar, je bil gotsko prezidani prostor z oltarjem sv. Jurija tristrano zaključen, imel je zunanje opornike in rebrast obok. Domneval je, da je bila gotska kapela pozidana

Jahrhunderts, *Archiv für Heimatkunde*, 2, 1884–1887, št. 44; GREBENC 1973 (op. 2), št. 23, 107; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 102, 116, 810; PREINFALK 2005 (op. 130), str. 52. ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 56–57, in ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 58–59, navaja, da naj bi enako leta 1303 storil Majnhalm Auersperg.

²¹³ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 63; prim. GREBENC 1973 (op. 2), št. 252; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 157; PREINFALK 2005 (op. 130), str. 62. Menim, da se Pucljeva formulacija *cum insigniorum monumentis*, nanaša na grbe, ki so bili v kapeli od konca 15. stoletja dalje.

²¹⁴ ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 137; prim. ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 250; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 52.

²¹⁵ ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 138; gl. tudi ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 254; ZADNIKAR 1976b (op. 19), str. 136–137.

²¹⁶ Gl. ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 250–255; ZADNIKAR 1976b (op. 19), str. 130–137; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 76; HÖFLER 2001 (op. 26), str. 167–168; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 80, 83.

²¹⁷ HÖFLER 2001 (op. 26), str. 167.

mašnih daritvah, postu in drugih duhovnih delih.²¹⁸ Kljub temu je treba opozoriti, da je v umetnostnozgodovinski literaturi razširjena trditev, da so bili Auerspergi odvetniki stiškega samostana,²¹⁹ očitno napačna, saj listinski dokaz o tem zaman iščemo. O tem, kako so Auerspergi prišli do privilegiranega groba v kapeli sv. Jurija, se v eni svojih objav sprašuje le Maver Grebenc, ki pa odvetništva ne omenja.²²⁰ V 15. stoletju sta bila odvetnika samostana Habsburžana Ernest Železni in Friderik III.²²¹

Kaj lahko povemo o izgledu grobne kapele Auerspergov? Kot razodevajo fragmenti poslikave, ki so še ohranjeni *in situ* pod nivojem sedanjega tlaka, je morala biti imenitno poslikana. Na podlagi teh fragmentov Janez Höfler domneva, da je bil avtor poslikave Janez Ljubljanski.²²² Ker sem o slikarskem okrasju kapele pripravila samostojen članek,²²³ se na tem mestu omejujem na analizo stavbne opreme kapele. Zagotovo je kapeli pripadal sklepnik s kombiniranim turjaškim in frankopanskim grbom (sl. 10). Sklepnik ima nastavke štirih obočnih reber pod neenakimi koti, na podlagi česar je Marijan Zadnikar domneval, da je bil porabljen na križnorebrastem oboku v drugi, prečno pravokotni obočni poli gotske Jurijeve kapele.²²⁴

Iz Stične je znanih ali ohranjenih še kar nekaj umetnostnozgodovinsko privlačnih gotskih kosov stavbne plastike. Muzej krščanstva na Slovenskem mdr. hrani ostenje s poprsem angela z napisnim trakom in odbito glavo (sl. 11). Fragment je bil »poleg več kosov poškodovanih gotskih kamnoseških izdelkov« najden v nasutju stare zakristije leta 1975.²²⁵ Menim, da fragment ne izvira iz 13. stoletja, kot je domneval Marijan Zadnikar,²²⁶ marveč kvečjemu s konca 14., najverjetneje pa že iz prve polovice oziroma prve četrtine 15. stoletja.²²⁷ Ostenje vsekakor ne izvira iz slavoloka kapele, saj

10. Sklepnik s kombiniranim turjaškim in frankopanskim grbom, konec 15. stoletja, Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična

²¹⁸ Gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 206; Matjaž BIZJAK, Miha PREINFALK, *Turjaška knjiga listin. 2: Dokumenti 15. stoletja*, Ljubljana 2009 (Thesaurus memoriae. Fontes, 8), št. 31.

²¹⁹ Npr. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 48, 120; ZADNIKAR 1982a (op. 19), str. 70; HÖFLER 2001 (op. 26), str. 167; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 76, prim. str. 41; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 83, prim. str. 41.

²²⁰ GREBENC 1983 (op. 24), str. 275.

²²¹ Gl. VALVASOR 1689 (op. 1), 9, str. 19; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 205, 213.

²²² HÖFLER 2001 (op. 26), str. 168.

²²³ Članek bo objavljen v drugi knjigi iz zbirke Castellologica Slovenica, ki bo posvečena gradu Turjak.

²²⁴ ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 252–253; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 104; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 115.

²²⁵ ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 137; gl. tudi GREBENC 1983 (op. 24), str. 271–272.

²²⁶ ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 249–250.

²²⁷ V 15. stoletje fragment umešča tudi Jana INTIHAR FERJAN, *Gotika v Stični. Nekaj izhodiščnih razmišljanj, Historia artis magistra. Amicorum discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič, Samo Štefanac), Ljubljana 2012, str. 206–207.

11. Fragment ostenja s poprsjem angela, 15. stoletje, Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična

je njegova profilacija povsem drugačna, kot je profil ostenja med južnim krakom transepta in njegovim vzhodnim zaključkom. Med preostalimi kosi izstopa bogato okrašena konzola, bržkone iz prve četrtine 15. stoletja, fragment s povsem enakim okrasjem, kot ga ima konzola, in fragment ostenja portala z delno ohranjenim okrasjem, ki ga lahko prav tako umestimo že v 15. stoletje. Dalje izstopajo trije sklepniki, pripadajoči najverjetneje istemu prostoru, saj imajo vsi trije osemdelne rebrne nastavke z dvojno-žlebastim profilom. Prvi od teh ima okrasje uničeno, na drugem je upodobljen konj, torej gre za grbovni sklepnik, na tretjem pa je stiški grb, ki ga lahko prepoznamo kot njegovo najstarejšo umetnostno upodobitev. Ali je sklepnik s konjem grb znamenite dolenske plemiške rod-

bine Gallov,²²⁸ ki so imeli v samostanu svojo grobnico in katere član je bil tudi stiški opat Janez (opatoval med ok. 1250 in ok. 1260),²²⁹ puščam odprto. Sklepniki so morali pripadati kompleksni, kitasti ali še verjetneje zvezdasti obočni shemi, zaradi česar jih lahko umestimo že v 15. stoletje. Istemu stoletju najverjetneje pripada tudi sklepnik z nastavki petih reber in fragmentarno ohranjenim okrasjem. Vsi ti sklepniki so v Muzeju krščanstva na Slovenskem, kjer so del stalne razstave, postavljeni v virtualno rekonstruirani gotski kitasti obok Jurijeve kapele, za kar pa ni realne osnove. Sama se s takšno umestitvijo zato ne strinjam. Ti in drugi gotski fragmenti so bili prvotno lahko tudi v prezbiteriju cerkve, v kapeli sv. Katarine, morda vhodni kapeli sv. Pavla ali katerem od preostalih gotiziranih samostanskih prostorov. Kateri bi lahko izviral tudi iz gotskega lavatorija ali refektorija, ki je bil, kot dokazujejo zašiljena okna, segajoča od pritličja do strehe, izjemno monumentalno koncipiran. Po Zadnikarjevih domnevah je bil gotiziran »verjetno že v 14. stoletju«. ²³⁰ Gotski obok je imel tudi oltarni prostor kapiteljske dvorane.²³¹ Med ohranjenimi kosi presenetljivo izstopa ravno sklepnik s turom in zvezdo, saj ima edini le štiri rebrne nastavke klasičnega klinastega profila. Ker pa je na njem tudi frankopanska zvezda, stiki Auerspergov s Frankopani pa so izpričani šele od leta 1463 dalje,²³² ga lahko umestimo šele v konec 15. stoletja in hkrati s tem domnevamo, da je bila turjaška kapela gotizirana šele v drugi polovici 15. stoletja. Poleg teh je ohranjenih še nekaj gotskih fragmentov proste plastike, mdr. roka, brst, glava, središče rozete sklepnika idr. Sklepnik z orlom je brez ohranjenih nastavkov reber, sklepnik z naslikano rozeto pripada koncu 14. ali začetku 15. sto-

²²⁸ Tako je grb (po tem, ko je zavrnil možnost, da gre za grb Čreteških) identificiral Maver Grebenc, gl. Arhiv Cistercijske opatije Stična, zapiski p. Mavra Grebenca, str. 15. Na tej strani ima sicer za člana rodbine Gallov tudi opata Janeza, ki je stiško opatijo vodil med 1336 in 1341. Za grb rodbine Gall gl. VALVASOR 1689 (op. 1), 9, str. 77, 107; gl. tudi VALVASOR 1689 (op. 1), 8, str. 696, 699; 11, str. 534, 634. Ali je imel konj na ohranjenem sklepniku rog, ne vemo, saj je sklepnik ravno na tem mestu poškodovan.

²²⁹ O opatu Janezu gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 91, 97, 103–109, 145, 884 (z nadaljnjo literaturo).

²³⁰ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 52; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 48, 144–146; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 130–132; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 46, 48, 161–163.

²³¹ Gl. ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 180; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 206; prim. GREBENC 1983 (op. 24), str. 280.

²³² O tem gl. PREINFALK 2005 (op. 130), str. 385, 390.

12. Kamnit blok, ki domnevno izhaja iz kapiteljske dvorane, cistercijski samostan Stična

13. Plošči z grbovnima ščitkoma Auerspergov in Frankopanov ter imenom Pankraca Auersperga, konec 15. stoletja, transept cerkve cistercijskega samostana Stična

letja, najverjetneje že v začetek 15. stoletja pa lahko umestimo figuralno konzolo v podobi moške glave s svitkom in rokami, ki podpirajo breme nad glavo. Omenjeni kosi nakazujejo več gotskih faz in izpričujejo, da je bila tudi gotika v Stični močno prisotna in raznolika. To dokazujejo tudi fragmenti nekdanjega krogovičja, domnevno iz križnega hodnika, ki jih lahko umestimo še v 13. stoletje, krasile pa so jih polpalmete. V konec 14. ali začetek 15. stoletja lahko umestimo tudi kamne z gotskimi štirilisti in križnimi fialnimi rožami (sl. 12). O najdbi ostankov »lepo okrašenih gotskih sedežev, krogovičij in drugih obdelanih kamnov« poroča Stele leta 1938.²³³ Marijan Zadnikar navaja, da je bilo takšnih kamnov odkritih še več in so prvotno služili kot sedeži v kapiteljski dvorani.²³⁴ Sorodno oblikovane kose, ki pa imajo dodatno okrašena notranja polja krogovičij, najdemo kot spo-

²³³ STELE 1938 (op. 14), str. 99; prim. UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, CXXIII, 4. 3. 1936, fol. 22v–23r.

²³⁴ ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 126, 127, 150; gl. tudi GREBENC 1983 (op. 24), str. 237, 262; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 132; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 144–145.

dnji del plemiških nagrobnikov, npr. plemiške družine Cervelló s konca 13. stoletja v severnem traktu križnega hodnika cistercijanskega samostana Santes Creus, in sicer v niši tik ob vhodu v cerkev. Nagrobnik velja za tipološko reprezentativen primer groba plemiške družine,²³⁵ zaradi česar bi tudi v Stični veljalo pomisliti, da ti kosi niso bili v funkciji sedežev. Ne nazadnje tudi Heidrun Stein-Kecks v svoji študiji o opremljenosti kapiteljskih dvoran v srednjeveški samostanski arhitekturi ne navaja nobenega primera okrašenega spodnjega dela klopi v kapiteljskih dvoranah.²³⁶ Prvotno funkcijo stiških kosov bo tako mogoče dokončno interpretirati šele ob morebitnih nadaljnjih arheoloških raziskavah kapiteljske dvorane.

Močno likovno reprezentacijo rodbine Auersperg potrjujeta plošči s ščitkoma, domnevno iz rodbinske kapele. Na eni je napis *her Pangrac*, na drugi *von auersper* (sl. 13), kar pomeni, da ju lahko časovno umestimo v drugo polovico 15. stoletja.²³⁷ Na prvem ščitku, izklesanem v poglobljenem polju, je šestokraka zvezda, na drugem pa diagonalno postavljen tur. Gre za stari grb Frankopanov kot krških knezov in grb Auerspergov, napis pa omenja Pankraca Auersperga, ki je umrl leta 1496. Plošči sta danes vzdani v južni steni prečne ladje cerkve. Skupaj s sklepnikom s turjaškim grbom sta bili odkriti leta 1927 v zidu ob vhodu v zakristijo.²³⁸ Levo od teh dveh plošč je danes vzdan še en grb, in sicer z dvema vzpenjajočima se levoma (sl. 14). O tem grbu je Marijan Zadnikar zapisal le, da je »/.../ po pričevanju p. Mavra [na grušču pod tlakom pred vhodom v zakristijo, op. a.] ležal tudi obdelan kamen, reliefno okrašen z dvema, simetrično vzpenjajočima se levoma. Zelo verjetno izhajata iz grba hrvaških knezov Frankopanskih z otoka Krka, ki so bili že od konca 14. stoletja povezani s slovensko zgodovino /.../. Navzočnost te hrvaške plemiške družine v Stični, ki jo verjetno izdaja opisani grb, domnevno iz 17. stoletja, pa še ni pojasnjena.«²³⁹ Grb z vzpenjajočima se levoma je novi frankopanski govoreči grb; sprva so Frankopani, tedaj še kot krški knezi, imeli v svojem grbu šestokrako zvezdo, po letu 1430 so uporabljali oba hkrati, kar vidimo tudi v Stični, kasneje pa so se predstavljali »le« s frankopanskim.²⁴⁰ Stiški grb z levoma lahko pojasnimo prav v povezavi z obema

14. Plošča z novim frankopanskim grbom, konec 15. stoletja, transept cerkve cistercijanskega samostana Stična

²³⁵ BLATTMACHER 2005 (op. 97), str. 177–179.

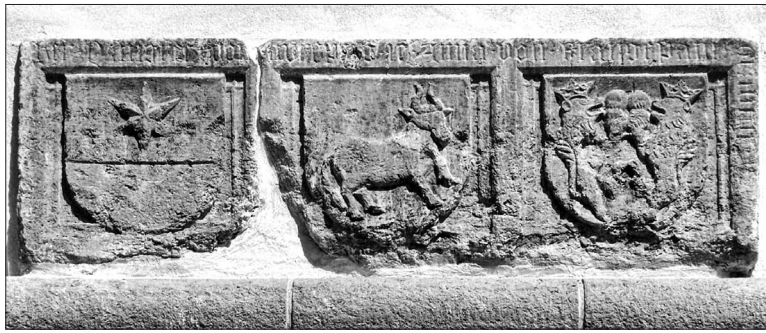
²³⁶ Heidrun STEIN-KECKS, *Der Kapitelsaal in der mittelalterlichen Klosterbaukunst. Studien zu den Bildprogrammen*, München-Berlin 2004, str. 86–88.

²³⁷ Napis se nanaša na Pankraca II. in ne Pankraca I., o katerem ne vemo skoraj nič. O tem, kaj je o njem vendarle znanega, gl. PREINFALK 2005 (op. 130), str. 65–66.

²³⁸ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, LXXXI, 21. 8. 1927, fol. 12r–v; STELE 1927 (op. 19), str. 178; ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 248.

²³⁹ ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 104–105; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 116.

²⁴⁰ Gl. Ivan BOJNIČIĆ, *Die Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899, str. 48.

15. Plošči z grbovnima ščitkoma Auerspergov in Frankopanov ter novim frankopanskim grbom nad vhodom v grad Turjak

16. Plošči z grbovnima ščitkoma Auerspergov in Frankopanov ter novim frankopanskim grbom v cerkvi sv. Ahaca nad Malim Ločnikom nad Turjakom

ploščama dednega komornika na Kranjskem in v Marki in metliškega glavarja Pankraca II. Auersperga. Njegova žena je bila namreč Ana Frankopanska. Pankrac II. (1441–1496) se je z Ano Frankopansko, hčerko grofa Dujma Frankopana, poročil leta 1469 na Reki. V zakonu, ki je trajal nekaj več kot 25 let, se jima je rodilo 13 otrok.²⁴¹ Povsem enako kompozicijo treh grbovnih ščitkov najdemo tudi nad vhodom v turjaški grad (sl. 15) in v cerkvi sv. Ahaca nad Malim Ločnikom (sl. 16), zato to grbovno ploščo postavljam prav tako kot preostali dve še v konec 15. stoletja. Kot zanimivost naj omenim, da popis samostanskih premičnin iz leta 1576 navaja, da sta bili tedaj v samostanu mdr. z zlatom vezeni rdeči žametni dalmatiki, na njiju pa grb družine Auersperg.²⁴²

Ob izteku 15. stoletja je bila v stiški cerkvi naslikana kvalitetna freska z grbom na južni strani glavne ladje v zahodnem delu pod pevsko emporo. Ker bom o njej pripravila samostojen članek, se ustavimo le še pri nagrobniku Pankraca Auersperga, danes vzdanem v severovzhodni poli severnega trakta križnega hodnika, tj. na zunanjščini južne stene cerkve (sl. 17). Na njegovem pravokotnem okvirju s profiliranim notranjim robom je viden delno berljiv napis brez letnice smrti, kar pomeni,

²⁴¹ O Pankracu II. Auerspergu gl. PREINFALK 2005 (op. 130), str. 58, 74, 76, 86–90, 303–305, 384–386, 390; Miha PREINFALK, Auerspergi v Beli krajini in njihovi stiki s Hrvaško v srednjem veku, *Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav* (ur. Petra Svoljšak, Miha Seručnik, Vanja Kočevar), Ljubljana 2013, str. 147. Da gre za grba Pankraca Auersperga in njegove soproge Ane Frankopanske, preberemo tudi pri Luka VIDMAR, *Kratka kulturna zgodovina samostana Stična, Samostan Stična. Domovanje patra Simona Ašiča* (ur. Ivan Mohar), Celje 2013, str. 107. PREINFALK 2005 (op. 130), str. 496, navaja, da je Pankrac pokopan v Škocjanu.

²⁴² ARS, SI_AS 14, fasc. 82, Inventarji, s. p.; prim. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 386.

17. Nagrobna plošča Pankraca Auersperga, vzhodna traveja severnega trakta križnega hodnika, cistercijanski samostan Stična

da je bil bržkone zasnovan še v času Pankračevega življenja: *HIER LIGT BEGRABEN DER EDLE GESTRENGE RITTER HERR PANGRATZ VON AUERSPERG OBRISTER ERB CAMMERER ZU KRAIN UND IN DER WINDISCHEN MARK /.../ IN DEN /.../*. Čeprav je nastal za cistercijanski samostan, je eden najlepših viteških nagrobnikov v slovenski pozni gotiki.²⁴³ V osrednjem poglobljenem polju s profiliranim okvirjem je izklesan mlad celopostaven moški v oklepu. Lasje, ki obdajajo njegov ovalni obraz, se mu ulegajo po ramenih. Pred prsmi drži meč, od katerega je viden le spodnji del med stopaloma. Večji del telesa namreč zakriva spodaj velik ščit z vzpenjačim se turom, nad njim je čelada s krono, vse to pa levo in desno obdaja razvejano listovje. V osi nad krono je ponovno izklesan tur. Emilijan Cevc je nagrobnik datiral v »prva leta 16. stoletja«,²⁴⁴ Marijan Zadnikar pa ga postavlja v čas proti koncu 15. stoletja,²⁴⁵ kar je tudi najverjetneje, saj je Pankrac, kot omenjeno, umrl leta 1496. Pomembno je, da se od leta 1469 Auerspergi v listinah, izdanih praviloma 13. decembra, omenjajo kot vitezi. V listini, izdani v Stični 14. decembra 1469, tako opat prvič piše, da je vsakoletni denar za mašno ustanovo pri oltarju sv. Jurija prejel *von dem edlen vnnd strenngen ritter herrn Pangreczen von Auersperg*.²⁴⁶ Podobno se v listinah imenuje tudi Lovrenc Auersperg.²⁴⁷ Janez Vajkard Valvasor ob opisu Pankračevega nagrobnika piše,

da se najde še več podobnih spomenikov,²⁴⁸ in hkrati dodaja, da je bilo nekdanj nagrobnikov še več, a so jih kot preveliko oviro izkopal, predvsem v času izgradnje obrambnega obzidja z dovoljenjem

²⁴³ Gl. ZADNIKAR 1959a (op. 19), str. 24–25; CEVC 1970 (op. 35), str. 181–182; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 148–149; ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 70; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 129–131; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 125; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 143, 144.

²⁴⁴ CEVC 1970 (op. 35), str. 182.

²⁴⁵ ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 130; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 143.

²⁴⁶ BIZJAK, PREINFALK 2009 (op. 218), št. 337, 365, 368, 370, 374, 382, 395, 419, 420, 423.

²⁴⁷ BIZJAK, PREINFALK 2009 (op. 218), št. 342, 345, 347, 348, 357.

²⁴⁸ VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 531: »Sonst findet man auch noch andre dergleichen Steine mehr.«

18. Obris prvotnega meniškega vhoda iz križnega hodnika v cerkev ob odkritju, cistercijanski samostan Stična

19. Ostenje niše ob vhodu iz križnega hodnika v cerkev ob odkritju, cistercijanski samostan Stična

cesarja Maksimilijana I.²⁴⁹

Na mestu, kjer je danes vzidan nagrobnik, je bil tako kot v številnih cistercah po Evropi prvotni meniški vhod v cerkev. Po mnenju Marijana Zadnikarja, ki je vodil konservatorsko odkrivanje prvotnega portala, so ga zaprli leta 1746 ob preboju novega (sedanjega) vhoda na mestu prvotnega armarija na sosednji steni. Kot dokaz, da je bil prvotni romanski vhod v rabi vsaj še v 17. stoletju, navaja Zadnikar volutasto okrasje z ankantovjem v ostenju vhodne odprtine. Na sedanje mesto naj bi 1746 vzidali nagrobnik Pankraca Auersperga, ki so ga odkrili sredi petdesetih let 20. stoletja, ko so prvotni vhod na strani križnega hodnika odprli. Kdaj so odprtino s Pankračevim nagrobnikom zazidali, ni jasno. Marijan Zadnikar dodaja, da Janez Vajkard Valvasor omenja, da je bil nagrobnik v njegovem času vzidan v cerkvi ob stopnicah pred zakristijo.²⁵⁰ Višina odkritega domnevno prvotnega portala, ki sega vse do oboka (sl. 18), je kljub temu, da so do njega vodile stopnice, vsekakor presenetljiva in jo težko upravičujemo s križi, ki so jih nosili v procesijah,²⁵¹ saj bi to pomenilo, da je imela večina cisterc tako visoke prehode med cerkvijo in križnim hodnikom, čemur pa ne moremo pritrditi. V arhitekturnem razvoju samostana se tako še vedno odpirajo številne neznanke. Tudi vprašanje prvotnega mesta Pankračevega nagrobnika je nekoliko kompleksnejše, kakor se zdi na

²⁴⁹ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 91–92; VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 531; gl. tudi GREBENC 1982 (op. 129), str. 98; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 218; MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 239; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 255.

²⁵⁰ Gl. ZADNIKAR 1957 (op. 19), str. 26–27; ZADNIKAR 1959a (op. 19), str. 24–25; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 148–152; ZADNIKAR 1982a (op. 19), str. 83; ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 30, 70; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 129–130; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 124–125; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 43, 142–144. Kot je razvidno iz zapiskov p. Filipa Govekarja (1883–1962), so bila mnenja, ali je bil prvotni vhod res v severovzhodnem vogalu v severni steni, deljena. V njegovi korespondenci najdemo tudi opis odpiranja vdolbine v severni steni. Gl. Arhiv Cistercijanske opatije Stična, korespondenca br. Filipa. Njegova mnenja o stavbni zgodovini (o zahodnem delu cerkve, pevskem koru, povišanju cerkve, obokanju cerkve, starosti zvonika idr.) je Marijan Zadnikar v celoti zavrnil, gl. ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 122, gl. tudi str. 144.

²⁵¹ Takšno mnenje pri ZADNIKAR 1957 (op. 19), str. 27; ZADNIKAR 1959a (op. 19), str. 24.

prvi pogled. Prav v severovzhodnem kotu križnih hodnikov so bili namreč v srednjem veku v cistercijanskih samostanih tako na francoskih kakor tudi nemških tleh t. i. nišni grobovi, v katerih so bili pokopani prvi opat(i), posvetni ustanovitelji, svetniški menihi ali najpomembnejši dobrotniki. Nišni grobovi so bili elitno mesto, rezervirano zgolj za izbrance; nemalokrat je bilo v njih celo več pokojnikov. Locirani poleg meniškega vhoda v cerkev, praviloma na vzhodni steni v kotu tik ob vhodu v cerkev, so bili v funkciji *memorie* oz. opominjanja večkrat na dan mimoidočih menihov k molitvam zanje.²⁵² Prav severovzhodni del križnega hodnika je bil namreč kot eden njegovih najfrekventnejših delov še posebej primeren za postavitve nagrobnikov in grbov, ki so menihe spodbujali k molitvam za umrle dobrotnike samostana.²⁵³ Na tem mestu je bil lahko tudi oltar; kot oltar so priložnostno morda služile celo tumbe same.²⁵⁴ Marijan Zadnikar navaja, da je bilo ob odkritju prvotnega vhoda v cerkev ob sedanjem vhodu v vzhodni steni v vogalu križnega hodnika odkrito desno ostenje »večje polkrožne niše nekako 80 cm od tal« in da ni bilo »nobenega dvoma /.../, da gre za ostanek prvotnega armarija /.../ takrat še maloštevilnih, a dragocenih rokopisov«. ²⁵⁵ Do leta 1746 naj bi bila torej na mestu sedanjega vhoda »večja polkrožna vdolbina, v kateri je bila shranjena prva samostanska knjižnica, tako imenovani »*armarium claustrii*«. Ta prostor, v katerem so bile police /.../, je sprva kar zadoščal, saj so na roko prepisane knjige v samostanskem skriptoriju le počasi nastajale.«²⁵⁶ Sama menim, da je odkrita odprtina ostanek nišnega groba. V posameznih primerih po Evropi je imela niša v hrbtnem delu celo odprtino, tako da se je odpirala v južni krak prečne ladje.²⁵⁷ Ali je bilo tako morda tudi v Stični, ne vemo. Kljub temu pa je zelo zgovorno dejstvo, da se je ta niša, če je bila odprta, odpirala prav v turjaško, pred tem višnjegorsko kapelo. V prid tezi, da je bil na tem mestu nišni grob, govorijo vsaj štiri dejstva. Na to najprej kaže odkritje, da na tem mestu romansko ostenje ne sega do tal, marveč se zid vogalno obrne proti cerkvi (sl. 19). Dalje je treba poudariti, da so imele nišne grobove tudi nekatere cisterce, ki so bile povezane s Stično. Nišni grob je imela tako na istem mestu tudi cisterca Cîteaux, kjer so potekali vsakoletni generalni kapitlji, prav tako pa tudi opatija v Morimondu,²⁵⁸ ki je bila odgovorna za širjenje reda na vzhod in je bila v filiacijski liniji stiškega samostana. V prid tezi, da je bil na mestu sedanjega vhoda nišni grob, govori tudi lega velikostno presenetljivo nemonumentalnega nagrobnika Pankraca Auersperga, ki bi bil lahko postavljen prav v niši v vzhodnem traktu križnega hodnika. To je po mojem mnenju tudi razlog, zakaj so ga po pre-

²⁵² O tem gl. AUBERT 1947 (op. 89), str. 335, 343, 344; Fritz ARENS, Das Nischengrab im Kreuzgang der Zisterzienserabtei Eberbach im Rheingau, *Mainzer Zeitschrift*, 62, 1967, str. 110–116; Wolfgang BICKEL, Die Bedeutung des mittelalterlichen Nischengrabes und seine Stellung im Zisterzienserkloster, *Mainzer Zeitschrift*, 62, 1967, str. 117–119; Fritz ARENS, Das Nischengrab in der Ostecke des Kreuzgangs in Zisterzienserklostern, *Mélanges* 1982 (op. 19), str. 7–15; LAABS 2000 (op. 75), str. 121–123; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 83, 84, 92; Peter K. KLEIN, Der mittelalterliche Kreuzgang. Architektur, Funktion, Programm. Zur Einführung, *Der mittelalterliche Kreuzgang* 2004 (op. 96), str. 18–19, 21; SIART 2008 (op. 57), str. 274.

²⁵³ Prim. BICKEL 1967 (op. 252), str. 118; ARENS 1982 (op. 252), str. 14; SIART 2008 (op. 57), str. 274.

²⁵⁴ Gl. ARENS 1967 (op. 252), str. 114–115; ARENS 1982 (op. 252), str. 13–14.

²⁵⁵ ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 125; prim. npr. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 152; ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 32, 34.

²⁵⁶ ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 44; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 43–44; gl. tudi ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 250. Neustrezen je zapis v VIDMAR 2013 (op. 241), str. 104: »Fragment /.../ armarija se je ohranil v južnem kraku križnega hodnika pri refektoriju.« Armarij je bil po Zadnikarjevem mnenju v vzhodnem traktu ob kapiteljski dvorani, kot predstavljeno zgoraj, po mnenju Mavra Grebenca (GREBENC 1983 (op. 24), str. 274, 304–306) pa v severnem traktu ob cerkvi.

²⁵⁷ Gl. ARENS 1967 (op. 252), str. 110, 115; ARENS 1982 (op. 252), str. 10, 14.

²⁵⁸ Gl. ARENS 1982 (op. 252), str. 7.

stavitvi vzdali prav tako v nišo (tik poleg prvotne) in ob tem prestavili tudi vhod v cerkev (sl. 20). Ali se je niša morda celo odpirala v cerkev oziroma v turjaško kapelo, puščam odprto, zdi pa se mi mogoče. Marijan Zadnikar na podlagi Pucljeve navedbe v *Idiographii*, da je dal opat Janez poslikati križni hodnik, meni, da poslikava v ostenju prvotne vhodne odprtine izvira iz časa opata Janeza Weinzirla (opat med 1644 in 1660).²⁵⁹ Pucelj dejansko piše, da je dal opat »le« obnoviti freske v križnem hodniku, kot so bile prej, in pobeliti stene (*/.../ totum Crucis ambitum opera pictorum renovat, ac fidelium murariorum dealbat ad formam et normam operis antiqui de industria sua /.../*).²⁶⁰ Vprašanje torej je, če poslikava res izvira (še) iz njegovega časa. Vsekakor sem v nasprotju z Marijanom Zadnikarjem mnenja, da je bil vhod v cerkev spremenjen prej kot v 18. stoletju oziroma vsekakor pred Valvasorjevim zapisom o legi tega nagrobnika v *Slavi vojvodine Kranjske* leta 1689. Ta se glasi: »*/.../ Vor der Sacristei neben der Stiegen an der Kirchen-Maur ist ein Grabstein mit folgender Aufschrift befindlich /.../*«. ²⁶¹ Valvasorjevo formulacijo *an der Kirchen-Maur* moramo namreč po moji oceni razumeti z gledišča križnega hodnika, torej ob stopnicah v zakristijo na (zunanj) steni cerkve²⁶² in ne v cerkvi sami. Valvasor omenja tudi danes neohranjeni nagrobnik Jurija Auersperga, ki je umrl na pustni dan leta 1489 in je v Stični pokopan s svojima ženama in otroki: »*/.../ bei der Sacristei gleich neben an der Stiegen ist ein Grabstein des Hern Georg von Aursberg /.../*«. ²⁶³ Franz Leopold Stadl poroča, da je bil na njegovem nagrobniku vklesan napis *Hier Ligt begraben Herr Jrg von Auersperg der an Fasnachts Tag in 1489 Jahr gestorben sambt seinen zwey Ehefrauen und Kinder*.²⁶⁴ Iz obeh zapisov bi lahko domnevali, da je bil Pankračev nagrobnik za časa Valvasorja, ki sicer ne navaja celotnega napisa na Pankračevem nagrobniku,²⁶⁵ že na tem mestu, kot je danes,

20. Severovzhodni kot križnega hodnika, cistercijanski samostan Stična

²⁵⁹ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 151.

²⁶⁰ ARS, SI_AS 1073_402_148r, str. 400–401.

²⁶¹ VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 531.

²⁶² Tako je zapis interpretiral tudi CEVC 1970 (op. 35), str. 181.

²⁶³ VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 531.

²⁶⁴ Steiermärkisches Landesarchiv, Graded, Handschrift 28/6, Franz Leopold Stadl, *Hell glanzender Ehrensiegel des Ertzogthums Steyer, Kornberg 1732*, str. 432, 449; prim. Daša PAHOR, *Spomeniki na območju Slovenije v risbah Leopolda barona Stadla, Acta historiae artis Slovenica*, 13, 2008, str. 185. O Juriju Auerspergu gl. PREINFALK 2005 (op. 130), str. 75–76, 462.

²⁶⁵ ZADNIKAR 1959a (op. 19), str. 25; ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 125, piše, da napisa »Valvasor ni mogel vsega prebrati, ker je bil njegov spodnji del očitno zakrit«.

21. Ostanke freske s stoječo svetniško in klečečo donatorsko podobo nad nekdanjo nišo na vzhodni steni križnega hodnika, cistercijski samostan Stična

Jurijev nagrobnik pa je bil še bliže pri vhodu, morda celo na steni vzhodno tik ob prvotnem vhodu. Če ta nagrobnik ni zazidan, tako kot je bil Pankračev, so ga bržkone odstranili med preurejanjem stopnic iz križnega hodnika v cerkev. Da je bil na tem mestu nišni grob, kažejo tudi skromni ostanki nekdanje kompleksnejše večfiguralne poslikave, ki je bila izvršena prav nad omenjeno nišo. Danes se razloči le še glava stoječe osebe z nimbom, katere pogled je usmerjen k ob njej klečeči bistveno manjši osebi z napisnim trakom, ki je več kot očitno donator (sl. 21). Čeprav je večina freske uničena, je ohranjeni del izjemno pomemben, a je v literaturi kljub temu ostal skoraj povsem spregledan.²⁶⁶ Menim, da je bila donatorska podoba naslikana v navezavi na nišni grob pod njo, in sicer bolj ali manj sočasno z obočno poslikavo križnega hodnika, tj. ok. 1330–1340,²⁶⁷ saj se bordura ujema z okrasjem na naslikanih delilnih lokih in na rebrih.

Ob tezi, da je odkrito ostenje ostanek *arcosoliума*, pa se moramo vprašati, od kdaj bi bila lahko niša služila kot grob. Glede na to, da je ostenje niše romansko, je morala biti zasnovana

že v 12. stoletju. Tu se nam odpira več možnosti. Kot kažejo evropski primeri, so v nišne grobove marsikje prekopali (!) enega (pogosto pa celo tri) opate iz najzgodnejšega časa obstoja samostana, da bi na tem izpostavljenem mestu poudarili samostansko tradicijo in začetno disciplino reda (npr. Clairvaux, Eberbach, Cîteaux).²⁶⁸ Na to mesto so lahko pokopavali tudi posebej zaslužne (svetniške)

²⁶⁶ Med iskanjem kakršne koli omembe, da imamo v križnem hodniku ohranjeno donatorsko podobo, sem opis našla v terenskih zapiskih Franceta Steleta in v osebnih zapiskih Mavra Grebenca v stiškem samostanskem arhivu, gl. UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, CXXIII, 6. 11. 1937, str. 58v: *.../ v sev. hodniku na vzh. steni ob sedanjem vhodu v cerkev na desni ostanke fresk iste roke, ki je slikala kroge z grbi na steni vzh. hodnika. Slika predstavlja obrobni pas ostanka dveh figur, katerih desna manjša kot se zdi kleči in drži trak v rokah: zdi se, da je to donatorska slika. .../*; Arhiv Cistercijske opatije Stična, zapiski p. Mavra Grebenca, str. 46: *.../ MB z votivarjem nad severnim cerkvenim vhodom iz križnega hodnika*. Poslikavo omenja tudi v objavi GREBENC 1983 (op. 24), str. 248: *».../ v sedeči legi Marija z otrokom v levem naročju. Pred njo na levi kleči oseba s kapuco na hrbtu in s transparentom .../«*; časovno jo vzporeja z listino iz leta 1382. Pri ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 151, beremo, da je v podločnem polju srednjeveška stenska slikarija, »ki kaže morda podobo s klečečim donatorjem«. ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 71, pa navaja le, da je ta slikarija ostanek neke večje figuralne kompozicije, ki je ikonografsko povsem nejasna in je pomembna le kot dokaz, da v srednjem veku na tem mestu ni bilo vhoda v cerkev.

²⁶⁷ Za datacijo obočne poslikave gl. ZIMMERMANN 1995 (op. 29), str. 222; ZIMMERMANN 1996 (op. 29), str. 68, 223; prim. STELE 1938 (op. 14), str. 100 (sreda 14. stoletja); STELE 1969 (op. 25), str. 57 (druga četrtina 14. stoletja), 296 (prva desetletja 14. stoletja); STELE 1972 (op. 25), str. XXIX, L (druga četrtina 14. stoletja); ZADNIKAR 1988 (op. 19), str. 104, 108 (ok. 1330); HÖFLER 2001 (op. 26), str. 169 (druga četrtina 14. stoletja).

²⁶⁸ Gl. ARENS 1982 (op. 252), str. 11, 13; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 92.

menihe (npr. Himmerod, Villers),²⁶⁹ lahko pa je ta niša služila tudi spominu na ustanovitelje, ki niso bili nujno v samostanu tudi pokopani, kot je bilo to npr. v Marienfeldu.²⁷⁰ Tamkajšnji *arcosolium* je bil zazidan okoli leta 1300, že okoli 1280 pa je eden od ustanovnikov dobil novo, bogato tumbo pred glavnim oltarjem cerkve, drugi okoli 1300 grob v kapiteljski dvorani itd.²⁷¹ V cisterci Hautecombe je bil grob ustanovnika prav tako v severovzhodnem kotu križnega hodnika, poleg cerkvenega vhoda, v *arcosoliumu* na zahodni steni prečne ladje. Tukaj sta bila pokopana Humbert III, savojski grof (u. 1183), in njegova žena Klemencija von Zähringen (u. 1162).²⁷² Iz predstavljenega sledi, da niso redki primeri, da je v nišnih grobovih prišlo tudi do prekopov. To pomeni, da bi bila v Stični niša lahko služila le kot mesto spominske table, lahko pa pokopu (prekopu) katerega od prvih opatov, posebej zaslužnih menihov itd., morda pa – do prekopa v cerkev – celo Višnjegorskih. Dopuščam sicer možnost, da je bila niša sprva morda celo v funkciji armarija, saj je grobna niša lahko zavzela prostor nekdanjega armarija, kar poznamo iz cisterce Villers-la-Ville.²⁷³ Da je bila niša vendarle že zelo zgodaj v funkciji groba, kaže najstarejši grb na vzhodni steni križnega hodnika, saj je bil lociran tik ob tej niši (sl. 19). Tu ponovno postane relevantno vprašanje, komu je ta grb pripadal. Zelo verjetno je, da je bil del večjega števila grbov. Sodeč po napisu, bi grb lahko pripadal Čreteškim. Ti so bili pozneje s Turjaškimi tudi rodbinsko povezani, saj je bila Elizabeta Čreteška od leta 1383 poročena z Viljemom I. Auerspergom.²⁷⁴ Še več, povezani so bili celo tudi s prvimi stiškimi odvetniki, Višnjegorskimi. Prednika Čreteških sta bila namreč Rudiger in Alker, ki sta pripadala višnjegorskemu plemstvu; njuna genealoška povezava s Čreteškimi je nesporna.²⁷⁵ Čreteški so bili poleg tega eni vodilnih ministerialov Višnjegorskih, katerih grb je bil nekdaj nedvomno v neposredni bližini. Morda je bila ureditev groba Auerspergov v tej niši povod za novo donatorsko poslikavo neposredno nad nišo. Tej tezi v prid govori dejstvo, da freska desno spodaj deloma prekriva najstarejši grb na kapiteljski steni. Pomisliti pa je treba tudi na možnost, da niša tedaj ni imela več grobne funkcije in so nagrobnike Auerspergov vzdali čez njo, kjer so ostali do preureditve vhoda. Severovzhodni kot križnega hodnika je bil namreč elitno mesto, kjer so bili nagrobniki menihom večkrat dnevno pred očmi, tudi med molitvijo. Izključiti pa ne smemo niti možnosti, da so bili vsi turjaški nagrobniki sprva vzdani v kapeli sv. Jurija. Tu se odpira vprašanje, kako je slednja funkcionirala kot zakristija, ki je načeloma zaprt prostor. Upoštevati moramo, da je bila cerkev dostopna tudi neposredno iz dormitorija, ki je bil v nadstropju kapiteljskega trakta, po stopnicah ob zahodni steni transepta v južno prečno ladjo.²⁷⁶ Marijan Zadnikar je bil mnenja, da cerkev samostojne zakristije vsaj v pritličju ni imela ali pa je bila ta lesena in sekundarno vstavljena ob južno steno južne prečne ladje, ko naj bi zakrila poslikavo Marije Zavetnice s plaščem iz časa kmalu po letu

²⁶⁹ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 92.

²⁷⁰ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 83–84; gl. tudi Paul LEIDINGER, Die Gründung der Zisterzienser-Abtei Marienfeld 1185 und ihre Stifter. Zur politischen Situation der Jahre 1177–1186 in Westfalen, *Westfälische Zeitschrift*, 135, 1985, str. 181–238; Dirk STROHMANN, Eine neuentdeckte Wandnische in der Südquerhauswestwand der ehemaligen Zisterzienserklosterkirche Marienfeld, *Westfalen*, 72, 1994, str. 210–250.

²⁷¹ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 84.

²⁷² UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 86.

²⁷³ Gl. HÖRSCH 2004 (op. 96), str. 245. Za armarije v cistercijanskih samostanih gl. Ambrosius SCHNEIDER, Skriptorien und Bibliotheken der Cistercienser, *Die Cistercienser. Geschichte, Geist, Kunst* (ur. Ambrosius Schneider), Köln 1986, str. 406–407.

²⁷⁴ O tej zvezi gl. PREINFALK 2005 (op. 130), str. 54, 56, 377, 390.

²⁷⁵ O tem gl. KOMAC 2006 (op. 71), str. 128–129.

²⁷⁶ Prim. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 137, 169.

1300.²⁷⁷ V njenem nadstropju naj bi bila zakladnica, v romaniki pa naj bi cerkev zakristije sploh ne imela.²⁷⁸ Zadnikar poudarja, da je primer, da se kapitelj neposredno naslanja na cerkev, v cistercijanski arhitekturi domala osamljen, in domneva benediktinske zglede.²⁷⁹ Matthias Untermann poudarja, da zakristija pred letom 1150 ni spadala med obvezne prostore cistercijanskega samostana; prostor med prečnim krakom in kapiteljsko dvorano je zavzela v poznem 12. in 13. stoletju. Dodaja, da se v primeru, če zakristije na tem mestu ni bilo, kapiteljska dvorana naslanja neposredno na prečno ladjo in ob tem ne navaja, da bi bila to kakšna posebnost.²⁸⁰ Če je bila v Stični zakristija v gotško prezidanem delu kapele sv. Jurija, jo po legi lahko primerjamo npr. z opatijo Tamié.²⁸¹ Da je v južnem kraku prečne ladje stala provizorična nadstropna lesena zakristija, se mi ne zdi verjetno. V cistercijanskih samostanih po Evropi je v cerkvi ob čelni steni južne prečne ladje na klavzurni strani samostana nemalokrat najti nadstropne empore,²⁸² kakršna bi bila nekdanj morda lahko tudi v Stični. Da je ob tej steni neka stavbna enota nekdanj stala, nakazujejo namreč sledi na južni steni prečne ladje, ki so Zadnikarja tudi napeljale do teze o leseni nadstropni zakristiji, ki pa bi bila v cistercijanski arhitekturi tako rekoč unikum. V opatiji Valcroissant je bila npr. podobno kapela v južnem kraku prečne ladje spremenjena v zakristijo. Z nekoliko nižjim tlakom²⁸³ so zaključek prečne ladje ločili tudi z delno zazidavo prehoda iz cerkve, v tako nastalem prostoru pa uredili zakristijo, armarij, v nadstropju pa majhno emporo.²⁸⁴ V Zwettlu pa je bil potomec ustanovnika Henrik IV. von Kuenring (u. 1286) pokopan v leta 1284 zanj zgrajeni kapeli, ki je locirana med cerkvijo in kapiteljsko dvorano,²⁸⁵ torej na mestu, kjer je bila običajno zakristija, tako da fungira kot neke vrste grobna kapela kapiteljske dvorane.²⁸⁶ Še bližji primer, ki pa ni iz cistercijanskega okolja, je dominikanski samostan na Ptujju. Tu so v prvi polovici 14. stoletja v pritličju zgodnjegotške zakristije uredili kapelo sv. Treh kraljev, kjer je bil sredi 15. stoletja grob Nikolaja Reispergerja. Da je prostor res funkcioniral (tudi) kot kapela, dokazuje tudi freska Pohoda in poklona sv. Treh kraljev iz okrog leta 1370 na južni steni kapele.²⁸⁷ V Stični lahko glede na ostanke poslikave na obeh straneh »slavoloka« na južni strani domnevamo, da je kot kapela vendarle funkcioniral celoten prostor v južnem kraku prečne ladje in ne le apsida oziroma pozneje gotski vzhodni zaključek. Kot »prava« kapela je imela v »ladijskem delu« prostor za sorodnike umrlih Auerspergov, da so se lahko

²⁷⁷ Gl. ZADNIKAR 1998 (op. 19), str. 138–139; prim. ZADNIKAR 1976a (op. 19), str. 250; ZADNIKAR 1976b (op. 19), str. 135; ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 119–123; ZADNIKAR 1982a (op. 19), str. 83; ZADNIKAR 1990a (op. 19), str. 45; ZADNIKAR 2001 (op. 19), str. 44. GREBENC 1983 (op. 24), str. 271, navaja, da je pri freski velikih dimenzij šlo za upodobitev sv. Krištofa.

²⁷⁸ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 122.

²⁷⁹ ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 121–122.

²⁸⁰ UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 252.

²⁸¹ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), repr. 127.

²⁸² O tem gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 279–280.

²⁸³ O izredno neenotni višini prvotnih tlakov v Stični gl. ZADNIKAR 1977 (op. 19), str. 116–118; GREBENC 1983 (op. 24), *passim*.

²⁸⁴ Gl. UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 279–280.

²⁸⁵ Gl. *Die Kuenringer. Das Werden des Landes Niederösterreich* (ur. Herwig Wolfram), Stift Zwettl, Wien 1981 (Kataloge des Niederösterreichischen Landesmuseums, n. v. 110), str. 718–720; UNTERMANN 2001 (op. 23), str. 89.

²⁸⁶ Prim. THOME 2017 (op. 147), str. 332.

²⁸⁷ Branko VNUK, *Srednjeveška arhitektura beraških redov na območju nekdanje vojvodine Štajerske*, Ljubljana 2018 (tipkopijska doktorska disertacija), str. 274; prim. Branko VNUK, Nove najdbe in spoznanja o gradbeni in umetnostni podobi nekdanjega ptujjskega dominikanskega samostana (2011–2013), *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 50, 2014, str. 84–85.

udeleževali spominskih slovesnosti za pokojne člane rodbine. V prid temu govori tudi danes komaj še vidna freska na južni steni prečne ladje. Ali to pomeni, da je bil ta prostor s severne strani kakorkoli zaprt, je predmet nadaljnjih raziskav. Kot kapela sv. Jurija je prostor omenjen še leta 1489²⁸⁸ in 1498.²⁸⁹ Še dodatna potrditev te teze so listinske omembe, ki kapelo enačijo z zakristijo. Kapela, ki je bila tudi v funkciji zakristije, se omenja že leta 1382 (*ad capellam Sancti Georgij Martyris ubi modo sacristia*),²⁹⁰ iz česar sledi, da zakristijska omara pred gotizacijo zagotovo ni bila v polkrožni apsidi, kjer je bil oltar, marveč v transeptnem delu pred njo, ki je skupaj z apsidno in pozneje gotiziranim prezbitrijem služil kot celota.

Interes posvetnega plemstva za ustanavljanje in materialno podpiranje samostanov ter za odločitve o pokopu v samostanih temelji predvsem na težnji po posmrtnem spominu, zadoščenju za zemeljske grehe in pomiritvi vesti, saj so se zavedali vsakodnevnih molitev menihov, ki bodo mislili nanje ne le med obhajanjem aniverzarijev, marveč ob vsakokratnem pogledu na njihova imena, njihove grbe in druge simbolne podobe. Če pogledamo z druge plati, pa so se redovne skupnosti skoraj morale podrediti interesom donatorjev v zahvalo za njihovo gmotno podporo, s katero so utrjevali samostansko gospodarstvo in omogočali ne le gradnjo in povečevanje samostana, marveč celo njegov obstoj. Menihi so nujno potrebovali podporo posvetnih plemenitašev, le-ti pa prisotnost redovnikov na svojih ozemljih, saj so bili samostani pomembna središča duhovnega, kulturnega, gospodarskega in umetnostnega življenja. Posvetni ustanovitelji ali donatorji so želeli pod svojim imenom zgraditi čim bolj prepoznaven samostan, ki bo dvignil njihov ugled. Z ustanovitvijo in podpiranjem samostanov so si zagotovili družbeno-politično moč in hkrati svoj duševni mir. Po omilitvi prvotnega asketskega pristopa v umetnosti so nekateri prek svojih dinastičnih povezav redovnikom posredovali tudi umetnike, s katerimi so se v samostane širili sodobni umetnostni tokovi, hkrati so redovniki tudi prek vsakoletnih generalnih kapitljev širili napredne umetnostne ideje na periferijo umetnostnega razvoja, ne smemo pa pozabiti niti na sorodstvene vezi med posvetno in cerkveno elito. Da so v Stični plemenitaši že v 13. stoletju imeli precej odprt dostop v samostan, dokazuje listina, ki jo je 12. marca 1261 v Stični izdal Ulrik III. Spanheimski. Tega dne je bil v stiškem samostanu pogreb Ulrika I. Svibenskega, katerega se je poleg stiških menihov in kostanjeviškega opata udeležil tudi koroški vojvoda in še vrsta plemičev iz Kranjske in Marke. Med pričami mdr. nastopajo trije bratje Svibenski, Jeterbenški, Kostanjeviški, Mekinjski, Greif Čreteški, Ortolf s Slepšeka in Gotfrid Prežeški.²⁹¹ Andrej Komac je celo domneval, da so na pogreb Svibenskega v Stično prišli tudi plemiči iz širše regije, čeprav v listini kot priče nastopajo le domačini.²⁹²

²⁸⁸ Franz KOMATAR, Ein Bruchtheil der Familienchronik der Auersperge, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 13, 1900, str. 26.

²⁸⁹ Milko KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije. Za Kranjsko do leta 1500*, 2, Ljubljana 1975, str. 573.

²⁹⁰ Gl. op. 213.

²⁹¹ *Urkunden- und Regestenbuch 1884–1887* (op. 128), št. 278; gl. tudi KOMAC 2006 (op. 71), str. 194, 200, 207–208, 223.

²⁹² KOMAC 2006 (op. 71), str. 223. Tudi iz drugih cistercijanskih samostanov poznamo številčno udeležbo posvetnih posameznikov pri pogrebih v samostanih. Gl. npr. MÜLLER 1922 (op. 89), str. 97; Ilka MINNEKER, *Vom Kloster zur Residenz. Dynastische Memoria und Repräsentation im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Mecklenburg*, Münster 2007 (Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme. Schriftenreihe des Sonderforschungsbereichs, 18), str. 365–367. O udeležbi članov rodbine ali njihovih »nadzornikov« pri opravljanju aniverzarijev oziroma dogovorjenih obredov gl. Dušan KOS, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam s posebnim ozirom na 14. stoletje, *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, str. 39.

Dušan Kos je ta pogreb imenoval celo »kranjski spektakel leta.«²⁹³ V našem kontekstu je zgovorna tudi danes sicer le v prepisu ohranjena listina z dne 26. novembra 1499, v kateri je titularni škof Ostije, kardinal Julij, na prošnjo menihov dovolil, da v stiško samostansko cerkev na določene dneve vstopijo tudi ženske. Razlog za takšno prošnjo menihov je bil, da bi se ženske rade udeleževale obredov na sedmi in trideseti dan po smrti ter na aniverzarije za njihove sorodnike, ki so svoje zadnje počivališče dobili v cistercijanski cerkvi, redovni statuti pa jim tega ne dovoljujejo. Zgovoren je podatek, da v cerkvi, kot navaja listina, počiva veliko plemenitašev (*nobiles milites et barones*). Odtlej so ženske ob zelenih dneh, poleg tega pa tudi ob pogrebnih plemenitašev in ob praznovanju obletnice posvetitve cerkve smele spoštljivo in v tišini vstopiti v cerkev, in sicer po poti od porte naravnost v božjo hišo.²⁹⁴ Ob vsem tem ne smemo pozabiti, da je bila stiška opatija v srednjem veku »kulturno srce Kranjske«²⁹⁵ oziroma »najbogatejši in najmenitnejši samostan v naši deželi«,²⁹⁶ do ustanovitve ljubljanske škofije pa celo najpomembnejše cerkveno središče na Kranjskem.²⁹⁷ Še več, v času, ki ga obravnavamo, na Kranjskem ni bilo vidnejše rodbine, ki bi s svojimi darovi ne podprla stiškega samostana, naklonjeni pa so ji bili tudi za naš prostor najpomembnejši cerkveni in posvetni gospodje ter deželni knezi.²⁹⁸ Cisterca v Stični je tako imela v srednjem veku na Kranjskem izjemno ne le cerkveno, kulturno in gospodarsko, marveč tudi politično vlogo, ki se je zrcalila v tesnih stikih menihov s posvetnim plemstvom. Številni so si v stiški cisterci prav zaradi velike povezanosti izbrali svoj posmrtni zemeljski dom.²⁹⁹

²⁹³ KOS 2003 (op. 59), str. 196.

²⁹⁴ Gl. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 247.

²⁹⁵ CEVC 1981 (op. 35), str. 166.

²⁹⁶ ČRNOLOGAR 1895 (op. 8), str. 131; prim. Marija WAKOUNIG, Das Alpen-Adria-Gebiet im hohen und späten Mittelalter, *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region* (ur. Andreas Moritsch, Harald Krahwinkler), Klagenfurt-Ljubljana-Wien 2001, str. 148.

²⁹⁷ Prim. MLINARIČ 1995 (op. 2), str. 211, passim.

²⁹⁸ Prim. VALVASOR 1689 (op. 1), 11, str. 531.

²⁹⁹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061) in raziskovalnega projekta *Umetnina kot odsev znanja in povezovanja. Pomen izobrazbe in družbene vpetosti umetnikov in naročnikov v poznem srednjem in zgodnjem novem veku* (J6-9439), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

*Pro remedio et pro salute animae nostrae***Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility***Summary*

The Cistercian monastery in Stična was founded by Patriarch Pellegrinus I of Aquileia (patriarch between 1131 and 1161). Polymath Johann Weikhard von Valvasor, a member of the Royal Society of London, stated that Pellegrinus I was a good acquaintance of St. Bernard of Clairvaux (ca. 1090–1153). Pellegrinus I issued the founding charter, known today only through copies, after 24 September 1136. Until now, several researchers have been studying the medieval art heritage of the monastery in Stična, the oldest monastic settlement in the territory of Central Slovenia. Nevertheless, numerous research questions connected with the monastery's building history as well as with its art decoration and commissions are still open. This paper focuses on the question of how the burials of laymen in the monastery, simultaneously connected with *memoria* and representation, influenced the artistic design of the monastery from the 12th up to and including the 15th century. The paper offers a systematic overview of the topics mentioned as well as completely new interpretations.

The oldest influence of the monastery's connections with the nobility on its art decoration can be seen in a circle with an escutcheon on the eastern wall of the cloister. It was painted before the vaulting of the cloister, which is dated around 1228. The authoress discusses the possible owner of the coat-of-arms, located on the outer wall of the chapel, which concluded with an apse. Inside the apse was an altar of the Counts of Weichelsberg, on whose land Pellegrinus I settled the Cistercians. This outer wall was also the wall the monks saw right before entering the church. Based on its early datation, the coat-of-arms of the Counts of Weichelsberg, mentioned in documents as the (co)founders and reeves of the monastery, would be expected in such a place; however, their coat-of-arms is not recognized in the available documents. It could also belong to the Scharffenbergs, who had a stylized crown in their coat-of-arms, or even more likely, to the Reitenburgs, to whom allude some letters, which were still visible at the time of their uncovering by France Stele. In the Middle Ages, the Reitenburgs were in close contact with the monastery in Stična, and, similar to the Weichelsbergs and the Scharffenbergs, had their own tomb in the monastery. The authoress then discusses the question of whether the coat-of-arms is connected to the burial in the cloister, which was Marijan Zadnikar's opinion. He also presumed that interest in being buried in the cloister was so high that a lack of room arose as early as the end of the 12th and the beginning of the 13th century. It was for this reason that the cemetery church of St. Catharine was then built north of the monastery church. With the help of written sources and comparative analysis, the authoress explains the thesis that the reason the chapel of St. Catharine was built was not because the cloister floors were completely filled with graves; contrarily, the construction of the chapel enabled the monastery's benefactors or noblemen to be buried inside the monastery, in a sacred place but outside of the monastic church, at such an early time, which was of great financial importance for the abbey. The authoress also systematically lists archival sources referring to the burials in the monastery in Stična. Before 1228, presumably the year when the cloister was constructed, only the expanded family of Weichelsberg is explicitly mentioned among the buried in the monastery. The paper establishes that the Counts of Weichelsberg's family chapel was located in Stična, in the farthest part of the southern arm of the transept, connected to which was an apse with St. George's altar. The mentioned altar was consecrated on 1 September 1192 by Dietrich, the Bishop of Gurk, and erected by the Count of Weichelsberg, most likely Albert Weichelsberg, at his own expense. As early as 1177, the latter was also mentioned in a document as the *advocatus* of the monastery. Later, the Auersperg family had their own tomb in the same chapel, rebuilt in Gothic style. Based on the examples

of other Cistercian monasteries in Europe and monastic restrictions on burials, at first the Weichelsberg family had to be buried in the monastic cemetery, in the church narthex or in the chapel of St. Catharine, and then transferred to the church, as happened in many other Cistercian monasteries.

Documents about burials in the Stična monastery reveal that after the middle of the 13th century, in accordance with the practice in other Cistercian monasteries, the burials of laymen became more frequent. The oldest document, which probably refers to the burial of a layman in the church, dates back to 1293. In the 14th century, the Cistercian monastery in Stična became highly respected; consequently, the affinity of secular benefactors towards the Stična monastery continued and the burials of monastic benefactors only increased. On 15 March 1335 the patriarch of Aquileia, Bertrand (patriarch between 1334 and 1350), allowed the monks of the Stična monastery to bury there all those who wish to be buried in the monastery. With his permission, the monks were also allowed to accept gifts for performing rituals for the living and the dead. The noblest among the individuals buried in Stična were Sofia (died in 1256), the daughter of Albert of Weichelsberg and wife of the margrave of Istria, Heinrich of Andechs-Meranien, who was also buried in the Stična monastery; Agnes (died in 1263), the daughter of the duke of the Andechs-Meranien family, Otto, and the second wife of the last member of the Babenberg family, Friedrich II; in 1248 she married, as a rich heiress, the duke of Carinthia, Ulrich III of Spanheim. Also buried in the monastery was Virida Visconti (died between 1404 and 1414), duchess of Milan and wife of Austrian archduke Leopold III of Habsburg.

The Auersperg family had the most precious burial chapel in the monastery, completely covered with frescoes. Fragments of frescoes, a keystone with the coat-of-arms of the Auersperg family and two plaques with their coat-of-arms and inscription are all preserved from this chapel. In the monastery's lapidary, more Gothic fragments from the building's decoration are preserved, pointing to the fact that in Gothic times, the monastery was artistically extremely rich and decorated with numerous coats-of-arms of various noble families.

One of the most beautiful Late Gothic secular tombstones from the end of the 15th century in Slovenia, carved for Pongratz of Auersperg, is preserved in Stična. Today, it is built into the place of the original monastic entrance to the church, as was usual for numerous Cistercian monasteries across Europe. According to Marijan Zadnikar, who led the uncovering of the original portal, the passage was closed in 1746, when a new entrance was built in the place of the original *armarium* in the neighbouring wall. In the paper, the authoress discusses whether the opening, up to now interpreted as an *armarium*, is the remnant of a tomb niche. If the niche once had an open back, it opened right into the Auersperg, formerly the Weichelsberg, chapel. Fragments of a fresco with a donor image from the 14th century, previously overlooked in literature, are visible above this niche. Next to it is the aforementioned oldest coat-of-arms from the end of the 12th and the beginning of the 13th century.

Odgovor na to Pismo!

Proklata ma.

^{Ami}
že pada prvi, drugi,
semni se Indij ~~in prvi~~ moja soba,
na cesti zunanaj, glava mre in korak...
in jaz sem kakor tredi' oboja.

Moj Bog! Proklata ma. In je, zopet tu!
Kot črv se ~~in~~ žvižgajo, pači se obaj,
pre knji' bolest do jezda, a bog glasn
in prvi mi razjeda, besen onraj-
obup in dovm nida svetom in seloj.

Obup, prijatelj moj!

Hoteti vse! ~~in nečem nič~~
~~in znorem nič~~

In znati vse! - ne znam, ~~in nečem nič~~

In moči vse! - ne znorem, ~~in nečem nič~~

Vse moči, mati, vse hoteti!

In znam nič, nečem nič in znorem nič,

le gripi' znam se in šteti

bejati v ~~moji~~ moči kot rajjen pič! -

Ah, neumnat vse! Prizpomo luč,
svetleba zdravja in moči je rešje!

Šla ka ka ta! Na prvi mi legi
soustil in odostil ^{odilo}

Oh, te perce, raznarjane ja dolo,
odjenit' up in stvaranje Tenno,
in duca hoci' poteti am do,
na plaj' se in plaj' ki je slo!

IZVLEČKI IN KLJUČNE BESEDE

ABSTRACTS AND KEYWORDS

Jasmina Čubrilo

Jugoslovansko: toponim ali ideologija v umetnostnozgodovinski sistematizaciji umetnosti 20. stoletja v besedilih Miodraga B. Protića

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek analizira ideološki kontekst in zgodovinske okoliščine, v katerih je Miodrag B. Protić snoval in realiziral umetnostnozgodovinsko sistematizacijo pred- in povojne jugoslovanske umetnosti. Avtorica problematizira koncept »jugoslovansko« v sintagmi »jugoslovanska moderna umetnost« in ga interpretira kot večpomenko. Prispevek obravnava učinke različnih diskurzov o »jugoslavizmih« na Protićevo razumevanje koncepta.

Ključne besede: Miodrag B. Protić, jugoslovanska umetnost, moderna umetnost, sistematizacija umetnosti, Muzej sodobne umetnosti Beograd

Vesna Krmelj

France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava korespondenco med dvema ključnima predstavnikoma dunajske umetnostnozgodovinske šole v slovenskem prostoru – Francetom Steletom in Izidorjem Cankarjem. Razprava sledi njenemu dopisovanju od začetka študija do konca leta 1913 in se osredotoča na Steletovo uredniško in javno delovanje v obdobju pred prvo svetovno vojno.

France Stele je kmalu po vpisu na Dunajsko univerzo prevzel uredništvo *Zore*, glasila katoliškega akademske-

Jasmina Čubrilo

Yugoslav: Toponym or Ideology in Miodrag B. Protić's Art-Historical Systematization of 20th-Century Art

1.01 Original scientific article

The article analyzes the ideological context and historical circumstances in which Miodrag B. Protić initiated and realized the art-historical systematization of 20th-century art from the territory of pre- and postwar Yugoslavia. The concept of "Yugoslav" in the syntagm "Yugoslav modern art" is problematized, interpreted here as a polysemy whose meanings were produced by various discourses about Yugoslavism; the effects of those found in Protić's articulations are mapped and examined.

Keywords: Miodrag B. Protić, Yugoslav art, modern art, art criticism, art systematization, Museum of Contemporary Art in Belgrade

Vesna Krmelj

An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar

1.01 Original scientific article

The article deals with the correspondence between two key representatives of the Vienna School of Art History at the University of Ljubljana, France Stele and Izidor Cankar. The discussion follows their correspondence from the start of their studies until the end of 1913, and focuses on Stele's editorial and public activities in the pre-WW1 period.

Soon after enrolling at the University of Vienna, France Stele became the editor of *Zora*, a bulletin of the Catholic Academic Society Danica and invited Cankar, who was

ga društva, in k sodelovanju povabil Cankarja, ki je tedaj študiral v Louvainu. Stele in Cankar sta se spopadla s predsodki ob sprejemanju moderne umetnosti med slovenskimi katoliškimi izobraženci zlasti v primeru sodobne cerkvene arhitekture.

Steletov esej Apologija moderne umetnosti, objavljen leta 1911, lahko razumemo kot prvi neposredni naslon na dunajsko šolo umetnostne zgodovine. Vsebina članka in odzivi nanj sicer niso neposredno odmevali v ohranjeni korespondenci med Steletom in Cankarjem, vendar pa je sam način, kako sta se kolega kasneje dopolnjevala in podpirala, zelo značilen za njuno vodenje javne polemike.

Ključne besede: France Stele (1886–1972), Izidor Cankar (1886–1958), korespondenca, zgodovina umetnostne zgodovine, Dunajska umetnostnozgodovinska šola, slovenska umetnostna zgodovina, študentska društva, slovenski katoliški izobraženci, slovenski študenti na Dunaju

Barbara Murovec

Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta in Rembov avtoportret iz brežiškega gradu

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prispevku sta analizirana družinska portreta Ignaca Marije grofa Attemsa (Ljubljana, 15. avgust 1652 – Graz, 13. december 1732) s sinovi in Marije Regine grofice Wurmbrand, poročene Attems (Graz, 3. junij 1659 – Brežice, 24. april 1715) s hčerko in sinovoma, ki sta bila v oljni tehniki naslikana za veliko dvorano gradu Brežice (nem. Rann). Od leta 2010 sta hranjena v Dvorcu Eggenberg Deželnega muzeja Joanneum. Naslikal ju je Frančišek Karel Remb (Radovljica, 14. oktober 1674 – Dunaj, 23. september 1718), ki je sebe upodobil v celopostavni figuri v fresko tehniki na reprezentativnem mestu sredi dvorane, in sicer kot edino osebo iz sedanosti. Ignac Marija, ki se je arhivsko izpričano udeleževal kot arhitekt pri gradnji in prezidavah svojih bivališč, je na portretu predstavljen kot arhitekt-ustvarjalec in kot arhitekt-začetnik nove štajerske družine. Pretehtana inscenacija historiziranih portretov, s katerima sta želela ponosna starša za večnost ohraniti podobo umetnostno darežljive in ambiciozne družine, ki prosperira v miru in ljubezni, se nam v povezavi s slikarjevim avtoportretom kaže kot izjemna. Čeprav lahko pokažemo na številne mogoče vzore, so ti slikarju in naročniku služili le kot inspiracija za edinstveno umetniško celoto.

Ključne besede: Štajerska, Frančišek Karel Remb, Ignac Marija grof Attems, Marija Regina grofica Wurmbrand, družinski portret, avtoportret, naročnik-arhitekt, 1700, baročno slikarstvo

studying in Louvain, to participate. After 1911, when both studied in Vienna, Stele and Cankar directly addressed prejudice on the acceptance of modern art among Slovene Catholic scholars, especially in cases of contemporary church architecture. Stele's essay "The Apology of Modern Art", published in 1911, can be understood as his first direct application of the principles of the Vienna School of Art History. The content and critical responses to the article were not directly recorded in the preserved correspondence between Stele and Cankar; however, the way in which the two colleagues later complemented and supported one another is highly characteristic of how they also led public discourse.

Keywords: France Stele (1886–1972), Izidor Cankar (1886–1958), correspondence, history of art history, the Vienna School of Art History, Slovenian art history, student associations, Slovene Catholic scholars, Slovenian students in Vienna

Barbara Murovec

The Patron's Historized Image. Attems' Family Portraits and Remp's Self-Portrait in the Brežice (Rann) Castle

1.01 Original scientific article

The paper analyzes the family portraits of Ignaz Maria, Count of Attems (Ljubljana/Ger. Laibach, 15 August 1652–Graz, 13 December 1732), with his sons, and Maria Regina, Countess of Wurmbrand with her daughter and sons, painted in oil technique for the Great Hall in the Brežice Castle (Ger. Rann). The portraits have been kept at Schloss Eggenberg of the Landesmuseum Joanneum since 2010. They were painted by Franz Carl Remp (Radovljica/Ger. Radmannsdorf, 14 October 1674–Vienna, 23 September 1718), who depicted himself in fresco technique in full figure in a representative place in the center of the hall as the only person from the present. In the portrait, Ignaz Maria, who, according to archival sources, participated as an architect in the construction and rebuilding of his residences, is presented as an architect-creator and an architect-founder of the new Styrian family. A careful arrangement of historized portraits, with which the proud parents wanted to preserve for eternity the image of an artistically generous and ambitious family that prospers in peace and love, in connection to the painter's self-portrait, is exceptional. Even though numerous possible sources for the paintings can be named, they served only as an inspiration for a unique work of art.

Keywords: Styria, Franz Carl Remp, Ignaz Maria, Count of Attems, Maria Regina, Countess of Wurmbrand, family portrait, self-portrait, patron-architect, 1700, Baroque painting

Mija Oter Gorenčič*Pro remedio et pro salute animae nostrae.**Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek prinaša sistematičen pregled nad listinskimi omembami pokopov laikov v cistercijanskem samostanu Stična in njihovim vplivom na umetnostno zasnovo cisterce. Najstarejši dokaz povezav s plemstvom je krog z grbovnim ščitkom tik nad nekdanjim nižnim grobom v severovzhodnem kotu križnega hodnika ob prvotnem meniškem vhodu v cerkev. Naslikan je bil pred obokanjem križnega hodnika, ki se postavlja v čas okrog leta 1228. Do tega leta arhivski viri med pokopanimi v samostanu omenjajo le soustanovitelje samostana, Višnjegorske grofe in njihovo rodbino. Po sredini 13. stoletja so v skladu s prakso v drugih cistercijanskih samostanih pokopi laikov postali pogostejši. Najstarejša listina, ki se najverjetneje nanaša na pokop laika v cerkvi, sega v leto 1293. Avtorica v članku argumentirano podaja številne nove interpretacije in razpravlja o identifikaciji grbov, mestu, kjer so bili pokopani soustanovitelji samostana, identifikaciji oseb, ki so bile pokopane v pokopališki kapeli, in nižnem grobu pod najstarejšim grobom v križnem hodniku.

Ključne besede: cistercijanski samostan Stična, plemstvo, srednji vek, pokopi, križni hodnik, grbi, nagrobniki, nišni grob, turjaška kapela, Auerspergi, Višnjegorski, Čreteški, Svibenski

Friedrich Polleroß*Brezmadežna, cesar Leopold I. in rimski tezni list ljubljanskih frančiškanov*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek obravnava tezni list Jana Onghersa iz leta 1700, ki je bil doslej neznan oz. smo poznali le pripravljeno risbo zanj, hranjeno v Budimpešti. Grafika vključuje naslednje ikonografske teme: habsburško češčenje Brezmadežne, zmagoslavje nad Otomani, rivalstvo med frančiškanskim ter jezuiti in njihove tezne liste. Obenem osvetljuje politično-umetnostne zveze med Dunajem, Ljubljano, Augsburgom in Prago.

Ključne besede: Pietas Austriaca, Brezmadežna, Habsburžani, tezni listi, frančiškani, dominikanci, jezuiti, Joannes Duns Scotus, Otomani, Jan Onghers, Elias Nessenthaler

Mija Oter Gorenčič*Pro remedio et pro salute animae nostrae.**Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility*

1.01 Original scientific article

The paper offers a systematic overview of the documented burials of laymen in the Cistercian monastery in Stična and of their influence on the artistic design of the monastery. The oldest proof of its connection to nobility is a circle with a coat-of-arms above the former tomb niche in the northeastern corner of the cloister, next to the original monastic entrance to the church. It was painted before the vaulting of the cloister, which is dated around 1228. According to archival sources, until that year, only the co-founders of the monastery, the Counts of Weichselberg, and their families were buried in the monastery. After the middle of the 13th century, the burials of laymen became more frequent, in accordance with the practice in other Cistercian monasteries. Probably the oldest document referring to the burial of a layman in the church dates back to 1293. The authoress of the paper argues several new interpretations and discusses identifications of the coat of arms, the monastery co-founders' locations of burial, the identification of persons, who were buried in the burial chapel, and the tomb niche under the oldest coat-of-arms placed in the cloister.

Keywords: Cistercian monastery Stična, nobility, Middle Ages, burials, cloister, coats-of-arms, tombstones, *arcosolium*, Auersperg chapel, Lords of Auersperg, Counts of Weichselberg, Lords of Reitenburg, Lords of Scharffenberg

Friedrich Polleroß*The Immaculata, Emperor Leopold I, and a Roman Thesis Print by the Franciscans from Ljubljana*

1.01 Original scientific article

The paper presents a Roman thesis print by Jan Onghers from 1700 that had been unknown until now; we only knew its preparatory drawing in Budapest. The graphic combines different themes: the veneration of the Immaculata by the House of Habsburg, the triumph over the Ottomans, the rivalry between the Franciscans, and Jesuits and their influence on the development of thesis prints. Moreover, it discusses the political and artistic relations among Vienna, Ljubljana, Rome, Augsburg and Prague.

Keywords: Pietas Austriaca, Immaculata, Habsburg, Thesis Print, Franciscans, Dominicans, Jesuits, Joannes Duns Scotus, Ottomans, Jan Onghers, Elias Nessenthaler

Damjan Prelovšek*Plečnikov prizidek k bratovi hiši v Trnovem*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Vpogled v doslej neprebrano arhitektovo pisemsko zapuščino in nekatere druge zgodovinske vire temeljito spreminja vedenje o nastanku in opremljenosti Plečnikovega domovanja v Trnovem. Glavni namen gradnje valjastega prizidka (1923–1924), ustvariti skupen dom za brate in sestro, se ni posrečil zaradi njihovih različnih življenjskih usod. Sprva so se vsi navduševali za hišo na sedanjem Ciril-Metodovem trgu 10, v kateri je stanovala sestra, a se je Andrej Plečnik po vrnitvi iz Idrije raje odločil za nakup hiše za trnovsko cerkvijo v Ljubljani. Popraviti je treba tudi trditev, da naj bi se Jože sprl z najmlajšim Janezom, nakar naj bi ta zapustil hišo v Trnovem. V resnici oba v njej nikoli nista skupaj stanovala. Tudi starejši Andrej svoje posesti ni dolgo užival, ker ga je disciplinska komisija spodila iz ljubljanske realke, na kateri je poučeval verouk. Odšel je za kateheta v Kočevje in se ni nikoli več za stalno vrnil v Ljubljano. Na koncu je arhitekt v hiši ostal sam in si jo po svoje opremil.

Ključne besede: arhitektura 20. stoletja, Jože Plečnik, Andrej Plečnik, Janez Plečnik, Marija Matkovič, adaptacija Gabrovkine hiše, hiša v Trnovem, načrt prizidka, oprema prizidka, utopija o skupnem domu.

Janez Premk*Mariborska sinagoga pod drobnogledom*

1.02. Pregledni znanstveni članek

Mariborska sinagoga spada med najpomembnejše ohranjene srednjeveške sinagoge v Srednji Evropi. Od prenove oziroma delne rekonstrukcije v letih 1992–1999 dalje objekt služi v kulturne namene. Prenova, ki je potekala pod vodstvom ZVKDS, se je izkazala za veliko zahtevnejšo, kot se je sprva predvidevalo. Izvedene prenove vsaj v strokovni literaturi niso problematizirali in je služila tako po arhitekturni lupini kot stavbnih elementih za referenčni primer pri poskusih (vizualnih) rekonstrukcij sorodnih spomenikov v tujini. Vendar je že sama prenova pustila veliko odprtih vprašanj, predvsem kar se tiče stavbnih faz v času judovske in kasnejše krščanske uporabe stavbe. V članku je predstavljena zgodovina spomeniškovarstvene dokumentacije in po-

Damjan Prelovšek*Jože Plečnik's Extension of his Brother Andrej's House in Trnovo*

1.01 Original scientific article

Insight into the architect's previously unread epistolary heritage and some other historical sources profoundly changes our knowledge about the origin and furnishings of Plečnik's home in Trnovo. The main reason for the construction of the cylindrical extension (1923–1924) was to create a common home for the brothers and sister, but it was not successful because of their different destinies. At first, they were all enthusiastic about the house at present-day 10 Ciril-Metod Square, where the sister lived, however, when Andrej Plečnik returned from Idrija, he decided to buy a house behind the Trnovo church in Ljubljana. The claim that Jože quarrelled with the youngest Janez, who then left the house in Trnovo, also needs to be corrected. In reality, they never lived there together. Moreover, the older brother Andrej did not enjoy his property for long, since the disciplinary committee drove him away from the Ljubljana Realschule, where he taught catechesis. He left to be a catechetic in Kočevje and never permanently returned to Ljubljana. In the end, the architect remained alone in the house and furnished it according to his own liking.

Keywords: 20th century architecture, Jože Plečnik, Andrej Plečnik, Dr. Janez Plečnik, Marija Matkovič, Terezija Gaber's house, Plečnik house in Trnovo, extension plans, extension furnishings, utopia of a common home

Janez Premk*Maribor Synagogue Reexamined*

1.02 Review Article

The Maribor Synagogue is one of the most important preserved medieval synagogues in Central Europe. Since undergoing renovation and partial reconstruction from 1992–1999, the facility has served as a cultural centre. The renovation, which was supervised by the ZVKDS (Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia), proved to be much more demanding than was originally foreseen. While the outcome of the renovation has not been scrutinised in professional literature, its architectural shell and elements have served as a reference point for the (visual) reconstruction attempts of similar monuments abroad. However, the renovation itself has left numerous unanswered questions, especially in regard to the building phases during the Jewish and later Christian

segov na objektu v 20. stoletju v luči napredka stroke pri raziskavah srednjeveških sinagog. Na primeru sporne interpretacije nekaterih stavbnih členov in neupoštevanja arheoloških raziskav je postavljena pod vprašaj celotna rekonstrukcija.

Ključne besede: judovska dediščina, sinagogalna arhitektura, srednjeveške sinagoge, srednja Evropa, Maribor, spomeniško varstvo

use of the building. The article examines the history of the monument's documentation and preservation in the 20th century in light of recent progress in medieval synagogue research. Owing to the controversial interpretations of certain architectural elements and the failure to take archaeological research into account, the entire reconstruction is called into question.

Keywords: Jewish heritage, synagogue architecture, medieval synagogues, Central Europe, Maribor, heritage protection

Tanja Zimmermann

Oto Bihalji-Merin in koncept »naivnih« v petdesetih letih 20. stoletja. Most med socialističnim realizmom in nefigurualno umetnostjo

1.01 Izvirni znanstveni članek

Jugoslovanski pisatelj, umetniški kritik in kustos Oto Bihalji-Merin (1904–1993) je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja živel v Berlinu, kjer se je pridružil nemški komunistični partiji in objavljaval literarno kritiko v levičarskem tisku pod sovjetskim vplivom. Rojen v židovski družini v Zemunu, je po vzponu nacističnega režima v tridesetih letih emigriral najprej v Češkoslovaško, potem pa v Francijo in Švico. Ob izbruhu druge svetovne vojne se je kot jugoslovanski vojak znašel v nemškem ujetništvu. Po vojni je postal eden najpomembnejših kulturnih teoretikov in administratorjev v Titovi Jugoslaviji. Po sporu Tita s Stalinom je postal goreč zagovornik naivne ljudske umetnosti kot prvobitnega in pristnega izraza proletarske in kmečke ustvarjalnosti. Merinova doktrina, ki je služila za premostitev razlik med socialističnim realizmom in zahodno nefigurualno umetnostjo, je temeljila na teoretskih idejah o tretji poti Mirolsava Krleže in gibanju neuvrščenih.

Ključne besede: Oto Bihalji-Merin, naivni, primitivni, socialistični realizem, nefigurativno slikarstvo, abstrakcija, »tretja pot«, Expo 58, gibanje neuvrščenih, Jugoslavija

Tanja Zimmermann

Oto Bihalji-Merin and the Concept of the "Naïve" in the 1950s. Bridging Socialist Realism and Non-Figurative Art

1.01 Original scientific article

Yugoslav writer, art critic and curator Oto Bihalji-Merin (1904–1993) lived in Berlin during the 1920s, where he joined the German Communist Party and published literary critique in the left-wing press. Born into a Jewish family, he moved to Czechoslovakia, France, Switzerland, and Spain after the rise of the Nazi regime. In this period, he established close contact with left-wing intellectuals from all over Europe. During the Second World War, he was imprisoned as a Yugoslav soldier by the Germans. After the war, he became the most important cultural theorist and administrator in Tito's Yugoslavia. After Tito's break with Stalin, he promoted the concept of naïve folk art as an authentic, primordial expression of proletarian and peasant creativity. His doctrine, destined to bridge the gap between socialist realism and Western non-figurative art, was inspired by Miroslav Krleža's cultural theory of the Third Way and by the non-aligned movement.

Keywords: Bihalji-Merin, naïve, primitive, socialist realism, non-figurative art, abstraction, Third Way, Expo 58, Non-Aligned Movement, Yugoslavia

SODELAVCI CONTRIBUTORS

Izr. prof. dr. Jasmina Čubrilo
Odeljenje za istoriju umetnosti
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
18-20 Čika Ljubina Street
SR-11000 Beograd
jasmina.cubrilo@f.bg.ac.rs

Akad. prof. dr. Milček Komelj
Glinškova ploščad 20e
SI-1000 Ljubljana
sumi.komelj@gmail.com

Vesna Krmelj
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
vesna.krmelj@zrc-sazu.si

Izr. prof. dr. Barbara Murovec
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
Bamurovec@zrc-sazu.si

Doc. dr. Mija Oter Gorenčič
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
moter@zrc-sazu.si

Dr. Friedrich Polleroß
Institut für Kunstgeschichte
Die Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät
Universität Wien
Garnisongasse 13, Universitätscampus Hof 9
A-1090 Wien
friedrich.polleross@univie.ac.at

Dr. Damjan Prelovšek
Zarnikova ulica 11
SI-1000 Ljubljana
damjan.prelovsek@zrc-sazu.s

Dr. Janez Premk
Raziskovalno dokumentacijski center JAS
Poljanski nasip 52
SI-1000 Ljubljana
janez.premk@jas-center.eu

Prof. dr. dr. Tanja Zimmermann
Institut für Kunstgeschichte
Fakultät für Geschichte, Kunst und
Orientwissenschaften
Universität Leipzig
Dittrichring 18-20
D-04109 Leipzig
tanja.zimmermann@uni-leipzig.de

VIRI ILUSTRACIJ PHOTOGRAPHIC CREDITS

Jasmina Čubrilo

1: Arhiv družine Protić.
2–5: J. Čubrilo.

Milček Komelj

1–18: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (fototeka).

Vesna Krmelj

1: Arhiv avtorice.
2: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (fototeka).
3–6: © Biblioteka SAZU.

Barbara Murovec

1: Arhiv Občine Brežice
2, 9: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).
3: Biblioteca comunale degli intronati, Siena.
4, 6: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (fototeka).
5, 7: © Schloss & Park Eggenberg/Universalmuseum Joanneum GmbH.
8: © INDOK center, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
10: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean_Nocret_-_Louis_XIV_et_la_famille_royale_-_Google_Art_Project.jpg

Mija Oter Gorenčič

1, 3, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 21: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).
2, 6, 8, 9, 18, 19: © INDOK center Ministrstva za kulturo RS, Ljubljana.
4: J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae*, Bogenšperk 1679.
15, 16: Barbara Žabota.

Friedrich Polleroß

1: © Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj.
2–5, 7, 11: F. Polleroß.
6: © Narodna galerija, Ljubljana (foto: Bojan Salaj).
8: © Magyar Nemzeti Múzeum, Budimpešta.
9: Wikimedia Commons.

Damjan Prelovšek

1–9, 11–12, 15: © Muzej in galerija mesta Ljubljane, Plečnikova zbirka, Ljubljana.

10: zasebna zbirka.

13–14, 16: © Muzeum hlavního města Prahy, Praga.

Janez Premk

1: Wikipedia, open source, (c) CC BY-SA 4.0.

2, 24–26, 29: (c) Raziskovalno-dokumentacijski center JAS, Ljubljana (foto: Janez Premk).

3: Wikimedia commons, (c) Peter Lauppert - CC BY-SA 3.0 at.

4–8, 17: (c) Raziskovalno-dokumentacijski center JAS, Ljubljana (risba: Anja Premk).

9: (c) ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana.

10–13: (c) INDOK center Ministrstva za kulturo RS, Ljubljana.

14–16, 19: (c) Pokrajinski arhiv Maribor.

18: (c) Steiermärkisches Landesarchiv, Graz.

20–23, 27: (c) Zavod za varstvo kulturne dediščine RS, Območna enota Maribor.

28: (c) ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

Tanja Zimmermann

1–2: *50 Jahre moderne Kunst*, Köln 1959.

3–4: O. Bihalji-Merin, *Tradition und Perspektiven, Jugoslawien. Zeitgenössische jugoslawische Malerei*, Beograd 1957.

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega dovoljenja lastnika avtorskih pravic (copyright).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the copyright owner.

Za avtorske pravice reprodukcij odgovarjajo avtorji objavljenih prispevkov.

The copyrights for reproductions are the responsibility of the authors of published papers.

Vsebina • Contents

Milčec Komelj, Ob 70-letnici Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta. Nagovor na slavnostni akademiji 14. decembra 2017 v Prešernovi dvorani SAZU • France Stele Institute of Art History's 70th Anniversary. The Opening Speech at the Celebration on 14 December 2017 at the Prešeren Hall SAZU

Mija Oter Gorenčič, Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom • Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility

Janez Premk, Maribor Synagogue Reexamined • Mariborska sinagoga pod drobnogledom

Friedrich Polleroß, Die Immaculata, Kaiser Leopold I., und ein römisches Thesenblatt der Laibacher Franziskaner • Brezmadežna, cesar Leopold I. in rimski tezni list ljubljanskih frančiškanov

Barbara Murovec, Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta iz brežiškega gradu in Rembov avtoportret • The Patron's Historized Image. Attems' Family Portraits and Remp's Self-Portrait in the Brežice (Rann) Castle

Vesna Krmelj, France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem • An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar

Tanja Zimmermann, Oto Bihalji-Merin and the Concept of the "Naive" in the 1950s. Bridging Socialist Realism and Non-Figurative Art • Oto Bihalji-Merin in koncept »naivnih« v petdesetih letih 20. stoletja. Most med socialističnim realizmom in nefiguralno umetnostjo

Jasmina Čubrilo, Yugoslav: Toponym or Ideology in Miodrag B. Protić's Art-Historical Systematization of 20th-Century Art • Jugoslovansko: toponim ali ideologija v umetnostnozgodovinski sistematizaciji umetnosti 20. stoletja v besedilih Miodraga B. Protića

Damjan Prelovšek, Plečnikov prizidek k bratovi hiši v Trnovem • Jože Plečnik's Extension of his Brother Andrej's House in Trnovo

